Tartalom

XLVIII. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1994. JÚLIUS

SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Korallok (Országnyi erdők; Örök impromptu; Hétszer hét; Archaikus) 3
HATÁR GYŐZŐ: Vesztaszűz 6
JÓKAI ANNA: A választék 7
BOGDÁN LÁSZLÓ: A beszélgető 12
GÉCZI JÁNOS: 21 rovinj II. 28
TATÁR SÁNDOR: Kiskáté? És ha az...; Mögötte Isten vet(...); Így *nem* érnek véget dolgaink 39
SZAKÁCS ESZTER: A kert; Farkasisten; Nyúlisten 41
HÁY JÁNOS: Indiánok 43
ZALABAI ZSIGMOND: Asztalfiók-irodalom III. 44

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: „A műgonddal alkotó ember" évtizedei (A szerző naptári tévedése Vekerdi Lászlóval kapcsolatban) 57
MÁRKUS BÉLA: A paraszti radikalizmus (1945–1948) (Töredékes gondolatok Bibó István, Németh László és Sarkadi Imre nyomán) 66

HAZAI TÜKÖR

POMOGÁTS BÉLA: Egy irodalomtörténész a politika peremén 77

KRITIKA

SZILÁGYI MÁRTON: A pusztulás nyomai (Darvasi László könyvéről) 84
BOMBITZ ATTILA: A történet fejezetei (Darvasi László: A veinhageni rózsabokrok) 88
OLASZ SÁNDOR: Szeged–Kolozsvár 1955–1992 (Széles Klára kortársi szemléje az erdélyi irodalomról) 91
BAKONYI ISTVÁN: Ének a Don hőseiért 93

MŰVÉSZET

BANNER ZOLTÁN: Kismesterek nagy példája (Torma Imre, Makó festője) 95

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

A MAKÓI MŰVÉSZTELEP alkotásaiból
az 5., 27., 38. és a 76. oldalon.

TORMA IMRE festménye a belső borítón.

Szöllősi Zoltán

Korallok

Országnyi erdők

Papír fehér papír
Íratlan tiszta lélek
Ki hattyúszárnyra ír
Üzenetem tinéktek
Papírra haló ének

Ki hattyúszárnyra ír
Ahol plakát és címke
Hány fa néma fakír
Őrölt csontja gerince
Gondolj a gyönge nyírre

Hány fa néma fakír
Napilap folyóirat
Költő arcán a pír
Sömörlik szégyen miatt
Nem pedig mert bort ihat

Költő arcán a pír
Országnyi erdők híja
Nincs kenőcs drága ír
Tavaszát visszaírja
S bohócarccal kibírja

Örök impromptu

Talpad alatt még a Nap
És torz emléke fönt a Hold
Szürke a fénye szakad
Foszló rongy amit földre dob
Vizes a fű harmatos
És frissen mosott a beton
Holdasszony mindent lemos
Hideg rongya már arcodon

Hétszer hét

Tekinteted kövön vásik
Ellátsz még az utca másik
Oldalán a szürke házig
Eged is csak ilyen volna

Egykor amit még szín hozott
Hozzák mostan hangok zajok
Képzeleted gyakorolod
Zörög a fény bádog fája

Akkor is míg látva jártál
Ismerős volt rég a látvány
Éber voltál Isten álmán
Nem kellett csak emlékezned

Ismerted rég a szerelmet
Folytatás volt és nem kezdet
Vallanod soha nem kellett
Asszonyt szerettél szűzben is

Számos már éved idelent
Ím hétszer hét negyvenkilenc
Archaikusan cseng a csend
Kezdj jövődre emlékezni

Ablakban állsz vagy kódorogsz
Gyötör a honvágy ősi rossz
Ne engedj érzést kamaszost
Keményedj csak és öregedj

Archaikus

Zászlók csattognak a szélben
Piros fehér zöld a színük
Ménes zúgna fönn az égen
S alkony mutat égő szérűt

Ménes zúgna fönn az égen
Megyek a hídon Budára
Zászlók csattognak a szélben
Gyászlobogó mindnek árnya

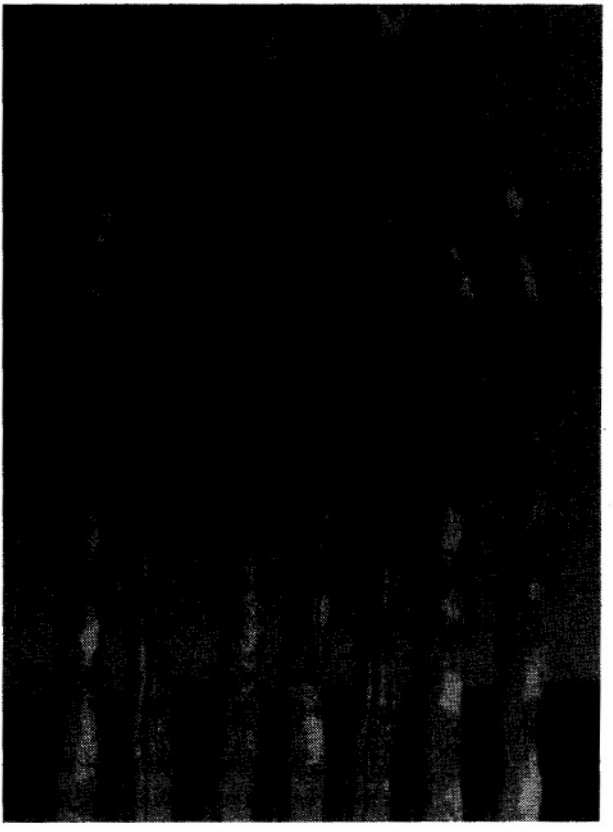

BENES JÓZSEF: ÁTTÖRÉS 1981.

HATÁR GYŐZŐ

Vesztaszűz

papnő oly hófehér vagy oly szűzi Vesztál
hogy nincs hozzád méltó márvány piedesztál

oszloptemplomodnak mély öböl fülkéje!
bronzarany trónoddal felderengő éje!

súlyos csend-szemérem füle van a falnak:
– rajtam borzongással átjáró fuvallat –

már csak egyet tapsolj – végórám ütője:
merednem korbácsra! merednem a tőrre!

már csak füstjének oly eleven a sodra
hogy félve emelem szemem triposzodra

már csak csarnokodnak kísértet kongása
sarud toppantása – megfutamodásra!

nem tudom mi hajt így: be! beljebb! előre!
holott tudom mi vár a szentségtörőre

...Márvány ülőszéken melyen elomoltál
ültőhelyed nékem domborulat-oltár

...Márvány ülőszéken van elmélődésed
szoborredőiddel ingerembe vésed

szent-illethetetlen szibillás alakod
– azt ha babrálhatnám végig mint a vakok

papnői peplumod öledet övezze!
– azt ha lebonthatnám s lennék megkövezve

legyen meg sorsom mit felőlem elvégzett
– lebomló-mezítlen Ékes Alulnézet!

papnő oly hófehér vagy oly szűzi Vesztál
hogy nincs hozzád méltó márvány piedesztál

JÓKAI ANNA

A választék

„Tré" (részletezve)	„Szuper" (részletezve)
összepréselt létezés	*túlburjánzott létezés*
lakótelep	*villasor*
bordó műszálas tréningruha, belül bolyhozva. A bolyhok mosás után csomóba állnak. Két fehér csík a totyakos nadrágszáron – az örökös gyalogos rangjelzése. A cipzár folyton kiakad	*zizegő, fényes selyem-jogging, álfoltok elöl-hátul. A bélés csusszan. Gumírozott derék. Rangrejtő sportosság. A tépőzár szabályozható*
Trabant, Wartburg, Lada, slussz, homok- vagy mogyorószín, kénsárga, korál	*Opel, Mazda, Audi, satöbbi, hűvöskék, fehér, sötétszürke, metál*
vödör, rongy, szivacs	*porszívó, slag, szarvasbőr*
mindenki mindenbe belelát minden átláthatóan sivár	*a kertbe nem lát be senki minden átláthatatlanul káprázatos*
kókadt, fakózöld, vasárnapi délutánok	*nagyvárosi éjszaka sziporkázó csillogása*
cipőt a cipőboltból	*fantasztikus keverőkanál, jó veled*
a dolgozó ember ruhatára kényelmes, olcsó, ronda tintakék öltönyhöz barna szandál. Tweed-zakó. Laza csomójú, pecsétes, keskeny nyakkendő. A csokornyakkendősök ódivatúak	*bombázó dzseki győzteseknek exclusív, frissss, egyedülálló lezser szanzsán, keszty̋űbőr cipő. Orgonalila, padlizsán, pink, libazöld zakó. A nyakkendő széles, nagyvirágos, törökmintás. Sikeres csokornyakkendősök*
tupír, beton-lakk. Kakaószín perlon harisnyanadrág. Steppelt nejlonpongyola	*gubanc, ragadós zselé. Fekete, csipkés harisnyakötő, háromszögbugyi, piros szívvel. Gyűrt hatású szabadidő-dressz*
kötögessünk, varrogassunk, fürge ujjak	*Jane Bottonby angol bemondónő is ezt veszi, lágyan simogat*

a nő takarékos, beosztó *kardos menyecske, szervezőtitkár* *ki az otthon rabságából!* *éljen népeink megbonthatatlan* *barátsága!*	*a hölgyek márkahűek* *up-to-date üzletasszony* *Kinder, Küche, Kirche* *előre a szálmélységig tiszta* *ruháért!*
óvja fogai épségét!	*még az ínyszélnél is*
olajkályha ferde csővel, enyhe, *állandó olajbűz*	*műkandalló üvegparázzsal,* *Ambi-pur*
Hajdú és Lehel	*Whirlpool and Zanussi*
Május 1. út	*Kleider Bauer körút*
Zsuzsi heverő	*Yvonne franciaágy*
csehszlovák lemezjátszó *és magnetofon*	*német hifitorony és japán* *videomagnó*
orosz húsdaráló, elemes habverő	*Moulinex komplett elektromos*
ócskapiac	*second-hand butique*
minden út a Corvinba vezet	*shopping-center*
lángos, fasírt, tonhal	*hot dog, hamburger, pizza*
puncs és csoki: fagyit nekem is! *Édességbolt, Sportszelet*	*hűvös csók: adni belőle? dehogy!* *Bonbon Hemingway, Mars*
alma, dinnye, és lám, citrom!	*kiwi, mandarin, mangó*
sertéspörkölt nokedlivel	*ananászos pulykamell, madridi* *szószban*
Kőbányai világos, Kinizsi, cseresznye, *Lánchíd brandy, bonbonmeggy*	*Dab, Steffl, Vilmoskörte, Johnny* *Walker Scotch Whisky, Martini*
szódavíz	*Angelica mineral water*
szotyola	*rágógumi*
tojásrántotta, aludttej	*omlette, müzli*
csirkeláb, mócsing, csont, leves- *maradék*	*Wishkas, Chappie, Pedigree Pál,* *Darlingot mindenkinek!*
nagyközért, kisábécé, éjjel-nappali	*Meinl, minimarket, nonstop*
önkiszolgáló	*Mc Donald's*
Kátya tejcsárda	*Szittya salátabár*

Nefelejcs espresso	*Rodriguez coctail-corner*
Beloiannisz-mozi	*Hunnia Filmszínház*
Családi Nagycirkusz operettrevü és esztrád	*Pussycat Nightclub peep-show és kábeltévé*
horgászbolt, játszótéri sakk, ultiparti	*sex-shop, félkarú rabló, kártya-kaszinó*
foci-láz, box, műkorcsolya-bajnokság	*futball-őrület, karate, iszap-pankráció*
totó-lottó: esetleg, bárha!	*rendelj, és már meg is nyerted!*
hétvégi faház, Velencei-tó	*appartmann Tunéziában*
Miska, Jóska, Katika	*Norbert, Huba, Nicolette*
vontatott meló, gürizés	*nyüzsgő aktivitás, robot*
haverság, pártállás	*munkakapcsolat, politikai színezet*
Egy forradalmár emlékiratai	*A kéjgyilkos naplója*
fekete-fehér kép, monoton monológok, erőteljes hang	*ugráló tarka klippek, kaffogó pár-beszéd, makogás-motyogás*
Iván küzdelmes ifjúsága (sorozat)	*Bókerek egymás közt (szappanopera)*
az irodalom: néha szórakoztat, tanít is, de nevel, mindenek-felett	*az irodalom: Funny thing (nem tudni, mire jó)*
az író: a lélek mérnöke	*az író: ilyennek is kell lenni*
új élet	*new, newer, newest*
légy fegyelmezett!	*keep smiling!*
a legfejlettebb formáció	*...mivel jobbat még úgysem talált ki senki*
a felszólítás: burkolt parancs	*a felszólítás: csábító ajánlat*
ellenőrzött erkölcsök	*leplezett erkölcsnélküliség*
kádervélemény	*gyártott image*
a vállalkozó: körözött bűnöző	*a vállalkozó: eszményített példa*
a nagy szovjet elefánt	*a nagy amerikai elefánt*
identitáshiány	*rögeszmés identitás*

az osztályelmélet terméke: az irigy *gyűlölet*	*a fajelmélet szülötte: a* gőgös *gyűlölködés*
az internacionalizmus mint szimpla másolás	*kozmopolitizmus mint szimpla utánzás*
elsorvasztott nemzeti érzület	*megtagadott vagy éppen mániás nemzettudat*
alvó önállóság	*hisztérikus önállóság*
a személyiség elfojtása	*az abszolutizált személyiség*
ellustult gondolkodás	*elkábított gondolkodás*
megtévesztő homály	*megtévesztő neonfények*
állandó kereslet	*állandó kínálat*
folyamatos apályveszély	*folyamatos dagályveszély*
keveset a sokaságnak	*sokat a keveseknek*
a legfőbb érték az ember? őrizd hát lakat alatt!	*a legfőbb érték a pénz: ne oszd meg senkivel!*
kérdezd meg előbb, mit szabad?	*Do as you like it! Tégy, ahogyan csak tetszik!*
bizalmas, titkos suttogások	*nyíltszíni ordítozás*
valaki mondja meg!	*ne pofázzon bele senki!*
ne szólj szám, nem fáj fejem	*fecsegj, mert lemaradsz*
aki a kicsit nem becsüli...	*kaparj, kurta...*
a kutya ugat, a karaván halad	*pénz beszél, kutya ugat*
a gyerekeknek: „na pagógyim!" Böbe baba, plüssmackó, Gazdálkodj okosan	*a gyerekeknek: „pókember az űrben" Barbie baba, Batman, Capitaly*
a fiatalok „ráérnek"	*üsd-vágd, nem apád*
aki öreg: húzza meg magát!	*aki öreg: fesse be a haját!*
lefokozott nemiség	*hivalkodó nemiség*
a betegség: keresetkiesés és pihenő	*a betegség: illetlenség, szégyen és munkahelyi kockázat*
a halál után a nagy büdös semmi	*az élet után? nem mindegy, milyen élet?*
unalmas boldogtalanság	*a boldogtalanság változatossága*

piszkosszürke, ólmos ugyanaz	*világító rózsaszín, süppedékeny bizonytalanság*
néha véletlenül érvényesül a jó is	*néha véletlenül a rossz is alulmarad*
mintha a lényegről beszélnénk	*csak a lényegről ne beszéljen senki*
tévhit foglyaiként	*hinni* bármiben: *az idegrendszer gyengesége*
a kétely: bűn	*a szilárd meggyőződés: az elme fogyatékossága*
bedeszkázott horizont	*kipingált horizont*
kigúnyolt Isten	*felhasznált Isten*
„a nép akarata"	*„a tömeg igényei"*
anyám, én nem ilyen lovat akartam!	*anyám! én ilyen lovat akartam?*

Pontosítás

Persze, ez csak a szerződtetett étlapfelelős *napi* ajánlata: nyugati kóstoló, kelet-európai specialitások; a szakács pedig engedelmesen megfőzi. A tulajdonos függöny mögül figyeli, meddig tart a „fogyasztók" igénytelensége, türelme. Ki az, aki – eszi, nem eszi, nem kap mást – kénytelen-kelletlen a falatot lenyeli, s ki az, akinek még ízlik is, a választékot kielégítőnek tartja. S ki az, aki inkább „hozott anyagból", a térdén megoldott batyuból táplálkozik?

Amíg a többség azon csámcsog, ami éppen kapható, s jól elvan vele, a tulajdonos a hírhedt párost nem válthatja le; vár, amíg a panaszkönyv betelik. A „fogyasztók" támogatására a mára már túl erőszakossá fejlődött „kínálókkal" szemben – úgy látszik – ő is rászorul.

Így esik ránk a felelősség: hogy végre *rendeljünk újat*, az elénk tárt unt választékhoz képest *különlegeset;* s nem csak úgy, a hasunkra ütve, bele a nagyvilágba. Ha *ismerjük* is a receptet, szóról szóra – akkor lehetünk a dolgunkban biztosak. Mert ki mire éhezik, képes legyen megsütni is.

Addig viszont ehetjük viaszkosvászonról alumíniumkanállal, csorba fajansztányérból a kotyvalékot, vagy damasztabroszról rozsdamentes késsel-villával, csipkés porcelántálból a fűszerezett, de már-már szagosodó rosszat.

BOGDÁN LÁSZLÓ

A beszélgető

1.

Az éjjel megint repültél. Kitárt karokkal pörögtél a levegőben, soha nem látott tömbházak között. Beleskelődtél az ablakokon is: emberek ültek a televízió-készülékek előtt, a kékes fényben tanácstalan és szomorú volt az arcuk; egy család éppen vacsorázott, az apa felemelte a poharát, az anya is, a gyerekek pedig – kihasználva, hogy nem figyelnek rájuk – egymást csipdesték, egy másik lakásban, óriási kerek asztal körül inges férfiak kártyáztak, vágni lehetett volna a füstöt; a tizedik emeleti erkélyen párok forogtak, valami gyors dallamra, nem tudtál sokáig gyönyörködni a látványban, mert sebesen emelkedtél, aztán, mint rendesen, fekete, csuhára is emlékeztető kabátod lebegni kezdett, búcsúkört írtál le a város fölött; az utcákon hangyáknak tűntek az emberek, szabóbogaraknak a trolibuszok, legyeknek a kiskocsik; megérintetted cipőd sarkával a katolikus templom kettős keresztjét, s mélyeket lélegezve a bolondító tavaszi levegőből, egyre gyorsabban repültél, most is, mint eddig minden alkalommal – az erdő felé. Azt, hogy az erdő milyen irányban van – keletre-e vagy északra? –, most sem tudtad eldönteni. Mielőtt elértél volna a tisztásra (ahol a múlt héten kétszer is hallgattad, könyékre dőlve a selymes fűben a méhek duruzsolását), felráztak.

2.

– Mi van?
– Mi, hogy legyen? Kelj fel!
– Miért? Mi történt?
– Hívat az ezredes!
– Hány óra?
– Fél öt múlt két perccel.
– Nem tud aludni?

Bratu arca merev. Tovább ráz. – Kelj már fel! – ismétli könyörögve. – Nem érted, hogy hívat? Beszélni akar veled. – Bratu megint rázni kezd, lefejted válladról baráti kezét, felülsz. Azért kár, hogy most nem értél el a tisztásig. Jó lett volna hallgatni a méheket, és ábrándozni. Csak tudnád, milyen virágok lehetnek azon a tisztáson! Nagyok, zöldek, kelyhük van, és leveleik szokatlanul sárgák. Ilyen virágok biztosan nincsenek is... És az illatuk... A legvadítóbb éppen az illatuk. Távolról Kriszti hajának illatára emlékeztetnek. Jó érzés feküdni a puha, selymes fűben, a virágok között, és hallgatni a méheket. És elképzelni Krisztit kitárt karokkal a nagy fa alatt, feje fölött vörösbegyglóriával. Kár, hogy ma nem tudtál elérni a tisztásig, hiszen ott van a béke, megfoghatatlanul, láthatatlanul, mégis jelenlevőn. A méhek zümmögése teremti? A nagy sárga levelű, zöld kelyhű virágok tánca a szélben?

– Tudom, hogy fáradt vagy – Bratu könyörög. – De végy erőt magadon, és kelj már fel. Dühös lesz az öreg, és dühében riadóztatja ezt az egész, szomorú bandát.

– Rendben van – szorítod meg Bratu kezét, és vigyorogsz. – Mi baja lehet?

– Nem mondta.

Kiugrasz az ágyból, megkeresed a papucsod, beveted az ágyat. Ládádból fogkefét, fogkrémet, szappant, törülközőt szedsz elő. Indulsz a mosdóba. A folyosó üres, az őrszem az ajtónak dőlve alszik. A mosdóban hideg van, egykedvűen csepegnek a csapok, az utcáról behallatszik a tejeskocsik zörgése. Hajnalodik. Vajon azon a réten milyen lehet a hajnal?

3.

– Parancs. – Összeütöd a bokádat, vigyázzban állsz, nézed a középtermetű férfit. Tartása zsákhordóké is lehetne. Oda-vissza órák egy kikötői pallón, hajóról rakpartig és vissza, unatkozó nők látómezőjébe zárva. Inga-évek.

– Foglaljon helyet. – Még mindig nem néz rád, jegyezget valamit egy papírlapra, odapillantasz: a megszokott körök és félkörök. Ezek is elszabadulnak egyszer és akkor? Akkor mi lesz vajon? Mennyiben fogja mindez zavarni a te éjszakai repüléseidet?

– Nem érti! Foglaljon helyet. Mit áll ott, mint Bálám szamara?!

Két lépés a fotelig. Leülsz. Térded előírásszerűen összezárod. Kezedben remeg a csákó.

– Tudja, miért hívattam?

– Nem.

– Nem is sejti? Sejthetné pedig, ha egy csepp józan esze lenne, ha egyetlen percig is elhinné, hogy katona, hogy ott, ahol él, szükség van magára is... eh... maga... maga... – Legyint, zsebkendőt vesz elő, homlokát törli, orrát fújja, krákog. Végre rádnéz, akkurátusan fogja össze a zsebkendőt, elteszi. Szeme vörös, körök és félkörök pörögnek ebben a szempárban, hangyabolyok háborúznak a homlok mögött, a feszültség nő, falakat emel közétek, a falakon a szemekből is elszabaduló körök és félkörök gurulnak ide-oda, mozgásukban van valami ijesztően agresszív is, s ez megrettent, noha tudod, hogy valahol van egy tisztás, lélegző, meztelen, nagy zöld kelyhű, sárga levelű virágokkal, Kriszti is ott van, feje körül élő vörösbegy-glória és méhek zúgása idézi a békét, de bármikor erre gurulhatnak ezek a félkörök, lehet, hogy...

– Maga az egyetlen magyar itt, igaz?

Bólintasz.

– És nem is sejti, hogy mit akarunk magától?

– Nem. – Ügyelsz, hogy ne reszkessen a hangod, összeszorítod az öklöd, idegességed próbálod leplezni, szédülsz.

– Ne ijedjen meg – neveti el magát váratlanul, és feláll. Sétál a szobában. Csizmája recseg, nem mersz felnézni, csak a csizmás lábakat látod, egy-kettő, egy-kettő, egy-kettő, vörös gömbként jelenik meg hátad mögött a nap, a padlóig érő ablakokon beszökő sugarai a fényes csizmától szemedig érnek. Megrezzensz.

– Ha egy csepp esze lenne, tudhatná pedig, hogy miért hívattuk. Ha fel tudná mérni a helyzetét, rájöhetne. Csakhogy maga valami álomvilágban él itt, barátom. – Legyint, nem folytatja, várakozóan áll melletted.

– A szombatisták miatt? – kérded tétován. – Higgye el, ezredes elvtárs, semmit sem tudok róluk. Én materialista vagyok és ateista...

Nevetni kezd, minden átmenet nélkül hagyja abba.

– És kölyök, sajnos, menthetetlenül, jóvátehetetlenül kölyök.

– De a szombatistákról akkor se tudok semmit. – Felnézel. Sétál a szobában megint, majd az ablak felé fordulva áll meg, háttal neked. Vállainak ívén megtörik az erősödő fény, s hirtelen, mintha most kapcsolnák be, meghallod a madárcsicsergést is.

– Be kellene járjon a beszélgetőkre. Végül is ezekhez is jönnek látogatók. És mi nem tudjuk ellenőrizni őket. Nem tudjuk, miről beszélgethetnek, mert nem értjük a nyelvüket. Végül is elhiheti, én ezt az egészet személy szerint teljesen feleslegesnek tartom, nem hiszem, hogy olyasmikről beszélgetnének, de mégis, a szabály az szabály!

– Hogy én, hogy én ott üljek?...

– Pontosan. Ami a felfogóképességét illeti, azzal nem is volt baj soha.

– De hát ez...

– Nem is annyira megalázó, amint azt most maga képzeli. Nem kell mindig mindent *úgy* felfogni, mint... Értse meg végre a helyzetét! Koncentráljon a helyzetre! A rabhoz jön valaki. Beszélgetne. Az elvtársak nem ellenőrizhetik, mert nem tudják a nyelvüket. Valaki csak kell ellenőrizze őket. A választék nem túl nagy, ezért is gondoltunk elsősorban magára. – Feléd fordul, eltakarja a napot, rágyújt. – És ne ábrándozzon annyit, magának lesz jobb. S az egész, megnyugtatom, úgyis csak egy *átmeneti* állapot, amíg nem helyeznek ide egy milicista elvtársat, aki szintén ért magyarul, csupán addig tart, úgyhogy...

– Parancsára, ezredes elvtárs.

– És készüljön fel, ma délután háromkor megy be először. Kettő óra tíz perckor jelentkezik Titulescu őrnagy elvtársnál. Ismeri? Az a magas, fekete. Ő majd ellátja a szükséges felvilágosításokkal.

– Megértettem, ezredes elvtárs. – Felállsz.

– Most pedig menjen és aludja ki magát. Elég, ha ide tízkor jön vissza. Kollégája is el tudja végezni itt „halaszthatatlan" teendőit.

– Parancsára, ezredes elvtárs!

4.

Álmod ott folytatódik, ahol abbamaradt. Kitárt karokkal repülsz, már-már zenél a levegő, egyre sebesebben futnak ki alólad az országutak, völgyek, erdőrészletek és dombkaréjok, már a mesebeli tisztás fölött szállsz, fákon, bokrokon, szétszórt szikladarabokon sincs időd töprengeni, tudod, hamarosan feltűnik a tisztás, fel kell tűnnie, a nagy zöld kelyhű, sárga levelű virágok valószínű inognak a szélben, hirtelen a darazsak zümmögése is rádtör, leereszkedsz a fűbe, hátadra fekszel, ringatózol a zümmögés függőágyában, megnyugszol, ha most itt lenne Kriszti, megvalósulhatna a nyugalom is, a béke és a csend, de nincs itt és a vörösbegyek sincsenek itt, és érthetetlen: a tisztás darazsastól és virágostól újra eltűnik, ismét szállsz, egyre sebesebben pörögsz a zenélő levegőben, azt sem tudod, hova.

5.

Délben Titulescu rendőr őrnagynál jelentkezel. Magas, fekete férfi. Állsz íróasztala előtt, előírásszerű vigyázzban, gyomrod remeg, nagyokat nyelsz.

Felpillant, int, hogy pihenj, elmosolyodik. – Üljön le, elvtárs – int a fejével a fotel felé. – Dohányzik?

– Nem, köszönöm.

Titulescu rágyújt, hosszú, füstszűrős cigarettájának füstje orrodig ér, alig észrevehetően fintorogsz, lehunyod a szemed, ismét repülni próbálsz, a rétet próbálod magad elé képzelni, de nem megy, ébren soha nem megy.

– Az ezredes elvtárs tájékoztatta, miről van szó?

– Nagy vonalakban.

– A beszélgetések időpontjára mindenesetre nem maga kell figyeljen.

– És mire kell ügyeljek?

– A szavaikra – mosolyog újra az őrnagy. – Az ezredes elvtárs nem magyarázta el, miről van szó?

Újra lehunyod a szemed, hosszú sorokban vonulnak előtted a szombatosok, néptelen napsütötte téren, árnyékuk lábuk között kerengőzik, fehér ingben vannak, fekete kabátban, gazdátlan szavaik ide-oda ringatóznak a levegőben vagy lábuk között tekergőznek, a nők fehér pruszlikban vannak vagy hosszú fehér ruhában, a napsütés vakít, ide-oda ugrálsz, de a szavak elgurulnak, elrepülnek, anélkül, hogy megérinthetnéd őket, menthetetlenül elgurulnak és elrepülnek, a szombatisták nem néznek rád, előrenéznek, biztos halál felé vonuló forradalmár csapat, ajkukon nóta vérzik, a nótát nem érted, kétségbeesel, fejed fölé emeled a kezed, reszketsz a napsütésben, de nem vesznek észre, keresztülnéznek rajtad, s szavaik mint szappanbuborékok pukkannak szét, a napsugarak átvilágítják és megszüntetik őket, aztán felhő kerül a nap elé, csipkefátyolfelhő, a szórt fényben forogni kezdenek a szombatisták, egyre vadabbul pörögnek tengelyük körül, a nők már vetkőznek, meztelen, karcsú lányok állnak a kör közepén, a fejük fölé emelt kézzel, kár, hogy nem hallani az éneket, már a férfiak is vetkőznek, fekete felkiáltójelekként repülnek le a földre a nadrágok, fehér kérdőjelekként röpködnek az ingek, aztán megint rohanni kezdenek, a tér széle felé, a tenger felé, fellazult sorokban özönölnek, a lassan, de mindenképpen megvalósuló szabadság ék alakzataiban hömpölyögnek a ház nagyságú hullámok, a zöldesen sustorgó víz felé.

– Maga csupán jelen van a beszélgetőben. És utána leírja húsz–huszonöt szabatos mondatban, miről is társalogtak. Megértette?!

– Megértettem, őrnagy elvtárs. – Felállsz, összeütöd a bokád, derékból hajolsz meg, esetlenül, mereven fordulsz, az ajtó felé lépsz, lábad már a levegőben, amikor utánad szól.

– Járt már a beszélgetőben? – Feláll, kilép az íróasztal mögül, megigazítja derékszíját. – Na jöjjön, menjünk oda együtt, és nézzük meg.

Megindultok a folyosón, elöl ő, fél lépéssel utána te, érthetetlen, hogy miért nem veszi észre a szembevonuló sereget, az egyformán lépő lábak között ide-oda guruló, immár mindörökre azonosítatlan – tehát lefordíthatatlan – szavakat. Érthetetlen. Mert vonulnak a szombatisták rendületlenül, a fürdés után fegyelmezetlenül felkavarodó sorokban, mégis fegyelmezetten, fekete nadrágban, jézusfehér ingben, fehér ruhákban – mégis rongyosan, fedetlen fejük akárha sok egymás mellé rakott nagy ó betű, szájukon egykedvűen vérzik tovább a nóta, csak te nem érted, csak ő nem hallja meg, hömpölyögnek az Ó betűk, ének körhintáin imbolyogva közelednek, ki se lehet térni előlük ezen az egyen-folyosón?, a hit apostolai ők, a hit vándormadarai, esetlenek és elesettek, szabad szegények; de ő még nem látja őket, te már nem hallod.

– Mindenesetre ne komplikálja túl ezt az egészet.

– Nem fogom túlkomplikálni, őrnagy elvtárs.

– A szolgálathoz tartozik és csak átmenetileg. A szolgálatnak vannak jó és rossz oldalai is, igaz?

– Parancsára, őrnagy elvtárs.

– Hagyja a fenébe már azt az állandó őrnagyelvtársozást. – Titulescu megáll, szembefordul veled, kékesszürke szeme alatt piciny heg vöröslik, minek az emléke vajon? – Nos, itt fog ülni, fiú, az asztal mellett. Ott a rácson túl áll majd a rab. A rács innenső oldalán pedig a látogató ül. Érti?

– És a milicisták?

– Az attól függ. Ülhetnek maga mellett, sétálhatnak is, lehet, hogy...

– A beszélgetőket zavarhatják?

– Az attól függ.

– Mitől?

– Hogy miről beszélgetnek. Ha olyasmikről, amiket tilt a szabályzat, akkor természetesen a szolgálatos milicista közbeszólhat. Figyelmeztetheti őket. De általában itt nem beszélgetnek olyasmikről, amit a szabályzat tilt, s a milicisták nem szólnak közbe. Hagyják beszélgetni ezeket a szerencsétleneket. Végtére is emberek vagyunk...

– Honnan tudják a milicisták, hogy amiről a rab vagy látogatója beszélgetnek, törvénybe ütközik-e vagy nem, ha nem értik a nyelvüket?!

– Hát éppen ezért van szükség magára – nevet felszabadultan Titulescu. – Mert szeretnénk tudni, hogy miről beszélgethetnek ezek a... ezek a maga szombatistái. Tudja, ezek furcsa emberek...

– Elég furcsák.

– Maga milyen vallású?

– Református vagyok.

– Luther, Kálvin?

– Igen.

– Na jó, még beszélgetünk erről. Engem érdekelnek ezek az ügyek, és izgatnak ezek az emberek. Egyáltalán a szektások, s az ok, hogy miért terjednek ilyen veszettül ezek a...

– Ma délután kell jönnöm először?

– Igen. Ma délután ötre. Egy negyvenkét éves férfit látogat meg a felesége.

– A férfi miért van bezárva?

– Gyilkosságért.

– Kit ölt meg?

– Az apját. Tizenhárom évet kapott, hármat már le is ült. Még kíváncsi valamire? Mielőtt beülne a beszélgetőre, az ügyeletes tiszttől még kérhet felvilágosítást. Hatkor jelentkezik nálam. Világos?

Titulescu hanyagul szalutál, megfordul, kimegy. Utánanézel, felállsz a székről, döngő lépéseire fülelsz, ahogy távolodnak az üres folyosón, majd szétnézel a szobában. Hatszor hatos terem, egyik fala rács, a rácson túl is körülbelül ekkora helyiség, ott nincs semmi bútorzat, itt hatalmas tölgyfa asztal, székek, az asztalon kalamáris, toll, két osztálynaplószerű vastag füzet, papírlapok, itatóspapír, nehezéknek két gömbölyű kődarab. A rácsra pillantasz, embereket képzelsz a rács mögé, arcukon a vékony rácsozat csíkos árnyéka... Megfordulsz, legyintesz, és Titulescu után indulsz. Az ajtóban álló milicista csodálkozva figyel. Feléje bólintasz, s most határozottan az az érzésed, hogy két példányban vagy jelen, a rács két oldalán.

6.

Öt óra előtt tíz perccel érkezel a beszélgetőbe. Hivatásod tudatában húzod ki magad, gyomrod remegését igyekszel csillapítani, hanyagul – Titulescut utánozva – szalutálsz a milicistáknak, ugyanolyan hanyagul szalutálnak vissza.

– A szolgálatos tiszt még nincs itt – jegyzi meg a magasabb.

Csíkos ruhás rabok kimért mozdulatokkal padokat huzigálnak át a szobán. A másik milicista, az alacsonyabb, egykedvűen figyeli őket, lovaglóülésben ül a széken, nyakában himbálódzik a géppisztoly. Leülsz egy székre, a fal mellé húzod, a csikorgó zajra az egyik rab a füléhez kap, majd feléd néz, sörtehajú ötvenes, szeme alatt táskás a bőr. Elfordulsz, leveszed a csákódat, leülsz, összezárt térdedre teszed, malmozol az ujjaiddal, vársz. Bal szemed hamarosan rángani, „rebegni" kezd, a rácsra meredsz, embereket képzelsz a rács túlsó oldalára, nem megy, zsebkendőt húzol elő, tüntetően, harsányan fújod ki az orrod, s közben igyekszel észrevehetően dörzsölni a szemed. Az előbbi rab ismét felnéz, tekintete szomorú, elkapod a pillantásod, vársz.

– Maga az a katona, akit ideküldtek?

Felnézel. A szolgálatos tiszt áll előtted, fiatal, vörös hajú férfi. Arca frissen borotvált, megcsap a férfiparfüm erős illata. Fel akarsz ugrani. Szelíden visszanyom.

– Hagyja csak, öregem, hagyja a fenébe. Eleget szöktetik magukat odaát. – Leül melléd, arcod fürkészi. – Tájékoztatták, miről van szó?

Bólintasz.

– Kíváncsi még valamire?

– Miért gyilkolta meg az a rab az apját?

– Mert az öreg elviselhetetlenül durván bánt a családjával. Anyját, testvéreit állandóan verte. Ez is egy rémregény. Húszéves korában kaptak össze először. Utána Barabás István, mert így hívják, felment a szénégetők közé a hegyekbe. Hamarosan megnősült, és a szektások közé keveredett.

– Valamit nem értek...

– Éspedig?

– Ezek a szektások általában jámborok, békések. Hogyan verekedett össze ez a Barabás István a tulajdon apjával?

– Az öreg lecsalta a szülői házba, családostól. Hogy legyen együtt a família, úgy érzi, halálán van, s nem akar haraggal elmenni. Már ebédkor italos volt, döntötte magába a pálinkát, s Barabás már ekkor ideges volt. Azután amikor nekiállt a karóval az anyjának, nem bírta tovább, és lefogta a kezét. Az öreget állítólag felindulásában ütötte meg a guta. A család mégis Barabás István ellen tanúskodott, az anyja is.

– Gyerekei vannak?

– Egy fiú és egy lány.

– Hány évesek?

– A fiú tizennyolc. A lány tizenhat.

– Ők már voltak itt?

– Nem. Nem voltak. Ennél az embernél még nem voltak soha látogatók.

– Miért?

– Nem akar senkit fogadni. Makacs, megátalkodott emberek ezek a szektások. Barabás, amikor meghallotta a tárgyaláson, hogy az anyja, akit lényegében megvédett, és testvérei is ellene tanúskodtak, nem is védekezett. Így ítélték el. Hiszen, ha ügyvédet fogad, és orvosszakértők látleletet vesznek az anyjáról s az apjáról is, esetleg fel is menthették volna.

– A feleségére is haragszik?
– Nem haragszanak ezek senkire.
– Hát akkor miért nem fogadta eddig?
– Nem kíváncsi rá. Állítólag ezek álmukban szabadon jöhetnek-mehetnek oda, ahova akarnak, azzal találkozhatnak, akire éppen kíváncsiak.

A hadnagy feláll. – Legyen figyelmes! – veregeti meg a vállad, és kimegy.

Nézed a rácsot, csíkos ruhás, sovány férfi jelenik meg a túlsó oldalán, fürkészve néz feléd, kezét szeméhez emelve hunyorog az éles fényben, a rács innenső oldalán egyszer csak feltűnik egy fekete kabátos kicsi asszony is. Milicista kíséri, lassan lemarad, leül melléd, bólint, bólintasz, az asszonyt figyeled, tesz még néhány lépést, a férfit bámulja, a rácstól egy méterre megáll.

– Mi van, István? – kérdi remegő hangon, és zsebkendőt emel a szeméhez.
– Mi hogy lenne?
– Hogy van?
– Én megvagyok. És tű?
– Várjuk magát.
– A gyermekek?
– Megvannak hál' istennek.
– A tegnap láttam Áront. A hegyre mentünk szénát csinálni, és elkapott a nagy idő.
– Ez jót jelent.
– Jót.
– Sűrűn villámlott?
– Elég sűrűn.
– Mennydörgött es?
– Igen.
– Szerencsét jelent.
– Azt.
– Erzsika es jól van?
– Őt es szoktam látni. Mindég őzeket látok előbb és ő közöttük fut pendelyben.
– Ez már nem jelent olyan jót.
– Nem annyira.
– De kérjük a jó istent, fordítsa meg.
– Kérjék!
– És maga?
– Élek.
– A faluban semmi újság.
– De Rebi nénénk meghót...
– Honnan tudja? – rebben meg egy pillanatra az asszony, és önkéntelenül hátralép.
– Voltam a temetésén – magyarázza komoran a férfi, és lesüti a szemét. – *Mindent* láttam. *Mindenkit* láttam.

Ülsz a széken, két combod összepréseled, kezedben reszket a csákó, a falut látod, az elképzelt falut, sejtelmes világ vonul előtted, végtelen körmenetben, a rács két oldalán, de tudomást sem véve a rácsról, öregasszonyok és suhancok, férfiak és gyermekek, menyecskék és lányok, a pap kissé megcsippentve emeli meg a reverendáját, ne érjen a sárba, a milicista óvatosan megy, mintha tojásokon járna, hogy ne kenje össze a kelle-

ténél jobban vakító csizmáját, sár van és ősz, csókák kóválygognak esőhasú felhők alatt a levegőben, a koporsót vállukon viszik a rokonok, és Rebi néni nyolcvankét éves megözvegyült embere kalapjával a kezében caplat utánuk a sárban, nem mersz felnézni, régen hallott anyanyelved megszédít, mintha ittál volna, megborzongsz, Rebi néni férje most megáll, felnéz az égre, s megdörzsöli a homlokát, bizonyára még nem fogta fel, hogy mi is történt vele, még nem jutott el tudatáig a halál, lehet, nem is fog eljutni soha, és valószínű, azt sem sejti, hogy a szektás Barabás is jelen van, Barabás István, a szénégető, akit csaknem elfelejtettek a faluban, nem beszéltek róla soha sehol, nem is gondolja, hogy a távollevő, a kiközösített is részt vesz a temetésen, fájdalmában osztozik, gyászát felvállalja, bánatát átérzi, nem, nem tudja, baktat a sárban, kezében kalapjával, kopasz fején néha végigtörülve, mögötte kanyarog a menet, az örök, elképzelt temetési menet. Kinyitod a szemed, de nem tűnnek el: a rács két oldalán vonulnak, összeszorítod a térded, nem is igyekszel konkrétabbá tenni a víziót, de miért is tennéd? Lényegében csak egy kicsi falusi öregasszony temetéséről van szó, egy őszi temetkező faluról és egy rabról, aki álmában (vagy mikor?) *mindezt* látta, még akkor is látta – jelenlevőként! résztvevőként! –, ha ez ellenkezik az elemi racionalitással, az ésszerűség farkastörvényeivel

mert végül is ellenkezik

hiszen ha itt tartózkodott, márpedig itt kellett tartózkodnia, nem mehetett haza következésképp nem is láthatta, nem is vehetett részt rajta

de mégis látta, tud róla, részt vett ezen a temetésen, engedelmesen – pici daccal – sorolja a sárban sejtelmesen ellebegő temetés résztvevőit, hajdanvolt falusfeleit, akiktől először apja, majd meggyőződése választotta el

jó volna mégis repülni

repülni a rét felé

hallgatni a darazsak zümmögését, bámulni a virágok táncát, Kriszti feje körül az élő vörösbegy-glóriát...

Felnézel. Pillantásod a férfi pillantásába akad, egy pillanatra összevillan tekintetetek, csákódat szorító ujjaid kifehérednek, együttérzésedről szeretnéd biztosítani, de lesüti szemét, most éppen az asszony beszél, ügyes-bajos dolgait teregeti ki, hétköznapok akadozó történelmét pörgeti visszafelé, elkínzott, kitekert, megalázott, eredeti értelmüktől régen megfosztott, jogtalanított szavak olvasóin, a tehénből szopós borjú lesz lassan, ősz után nyár és nyár után tavasz jön, a gyermekek is szemlátomást fiatalodnak visszafelé... Hát érdemes figyelni egyáltalán? A süppedő falusi ház ereszéről ebben a pillanatban tűnik el a fecskefészek, a legborzasztóbb az: részleteiben. Érdemes-e figyelni egyáltalán?!

– Hát nem kérdez semmit? – gyűrögeti kendőjét az asszony, s hiába próbálja elkapni a férfi pillantását.

– De, de kérdezek. A tyúkok megvannak?

– Meg.

– Hány van most?

– Tizenkilenc.

– Hogy tojnak?

– Tojnak.

– A faluban beszélnek-e még rólunk?

– Nem.

– Ez jó azért. Elfelejtettek?

– Nem hozzák szóba. Inkább úgy mondanám, nem akarnak magáról beszélni. Mintha maga nem es létezne. Tudja, volt egy olyan vélemény es, hogy maga szín-ártatlanul került bé, hogy nagyfejűségből csinálta von' végig az egészet, vállalta magára az el sem követett bűnt. Ezekről egy időben sokat sutyoráltak mindenfelé, de mostanában már nem beszélnek rólunk semmit.

– Az jó. Ne es beszéljenek. Azóta vagyok én nyugodt, amióta nem beszélnek.

– Mintha vékonyodott volna.

– Inkább úgy mondanám, az arcom húzódott meg. A testsúlyom nem hiszem, hogy csökkent volna. Enni ugyanannyit eszem, mint otthon, dolgozni es ugyanannyit dolgozom...

– Otthon azétt méges más!

– Itt nyugodtabban vagyok, legalább békem hagynak.

– Én megmondtam, hogy ne jőjjünk le a faluba!

– Neked vót igazad.

– A hite miatt bántják?

– Inkább beszélgetni akarnának velem, de én kitérek. Kolontosnak mondanak, mondjanak.

– Mer nem értik. Hiába oskolázott emberek, ha egyszer nem tudják felfogni.

– Azétt.

– De nem bántják?

– Békem hagynak.

– És szombaton?

– Akkor nem dolgozok.

– Azétt se vót baj?

– Az elején. Az elején biza vót. Osztán valahogy másképp öldották meg.

– Másképp?

– Hát hogy én kipótolom vasárnap. Háthiszen többen vagyunk.

– Itt? Többen?

– A teheneket el kellett adni?

– Sokba került a per, a költségek, az élet...

– El kellett adni?

– El.

– Néha látom Riskát. Átmegy az udvaron, aztán felemelkedik, s csak lebeg a levegőben a két őrtorony között. Mintha nézne is ilyenkor, mintha ő es engem nézne.

– Én es látom álmomban szegényt. Olyan szomorú a szeme, mintha betegség kínozná.

– De isten jó. A gyehenna lángjaival égeti meg mindazokat, akik ellene vétenek! – A férfi felemeli a fejét, és szembenéz az asszonnyal. – A gyehenna lángjaival! Az Úrnak napja úgy jön el majd, mint a tolvaj éjjel!

– Rettenetes az a vég, amely felé a világ siet azáltal, hogy a tízparancsolat közül egyet sem tartanak meg.

Együtt: *A hűség próbaköve a szombat megtartása!*

A milicisták érdeklődve kapják fel a fejüket. Kérdőn nézel a melletted ülőre, elmosolyodik.

– Amikor azt mondja, *ghe-ee-naa*, vigyázni kell. Utána mindig őrjöngeni kezdenek.

– Érti a szót?

– Nem. De mielőtt őrjöngeni kezdenének, mindig ezt mondják.
– Egyébként poklot jelent.
– Poklot?
– Illetve tisztítótüzet. Elég ritka kifejezés.
– Ghe-ee-naa...
– Nem *á*-val, hanem *a*-val. Érti?
– Igen, csak nem tudom kimondani. De szép szó.
– Most nem őrjöng.
– Majd ha a fehérnép elment. Majd utána. Mindenik akkor kezdi, mintha hirtelen rájönnének helyzetük reménytelenségére.

Felnézel. Most a férfi beszél, lassan, dallamosan, a nő mozdulatlanul nézi.

– Mikor az emberek az utolsó, döntő próba elé lesznek állítva, akkor a hamis szombatnak a betartása egy olyan hatalomnak az elismerése lesz, amely az istennel ellenséges viszonyban álló. Akik felveszik magukra az isten nevét és pecsétjét, a negyedik parancsolat megtartásával, azokat Isten is elpecsételi az ő szentlelkével. Csak azok lesznek Isten oldalán a végső döntés idején, akiknél a külső és belső jel teljesen egybeesik.
– Most mit beszél ilyen hosszan? – kíváncsiskodik a milicista.
– Azt hiszem, prédikál.
– Prédikál? Hökken meg a másik is, aztán feláll. – Mondja meg nekik, hogy búcsúzzanak el! – fordul feléd. – Letelt az idő!
– Búcsúzzanak el – mondod fahangon, hónapok óta nem használt anyanyelveden. – Búcsúzzanak el, mert letelt az idő.
– Igen – rebben meg az asszony. – Azonnal.

A férfi rádnéz. Zavartan, csodálkozva. Aztán váratlanul nevetni kezd. Rázza a rácsot és nevet.

– Minden jót, István – mondja az asszony halkan, zsebkendőjével szemét törülgetve. – Vigyázzon magára.
– Isten segéljen – hagyja abba a nevetést a férfi, váratlanul, ahogy elkezdte. Tekintetük összekapcsolódik.
– Vigyázzon magára.
– Vigyáz reám az Isten.
– Még jövök, ha lehet.
– Ne kőtsél feleslegesen.

Az asszony megfordul, s anélkül, hogy felemelné a fejét, kimegy a teremből...

járása nagyanyádat idézi fel, váratlanul, de meglepő erővel

így ment ő is nagyapád után a kocsmába, mintha százkilós zsákok roskasztották volna mindég, mintha el nem követett bűnök terhelték volna a lelkét, lehajtotta a fejét, kendőjével babrált, nem nézett senkire, ment, mint akinek dolga van, kire vár a kereszt, „jöjjön haza, Mihály!" – szólalt meg csendesen nagyapád asztala mellett, s a hatalmas férfi szó nélkül követte, mint a megvert kutya, nagyanyád előreengedte, s az ajtóból mindég visszafordult: „ne haragudjanak, hogy elviszem Mihályt!" – mondta, anélkül, hogy a társaságra nézett volna – „ne haragudjanak, jóemberek!" „ezek nem jó emberek – füstölgött nagyapa, s fújtatott is, mint a dühös ló – „ezek beste kurafiak!", „maga ült velük" – mondta nagymama és lehajtott fejjel indult el hazafelé

ez az asszony is így ment el, mint nagyanyád, nem nézett senkire, lesütötte a szemét, mintha rosszat tett volna, a földet nézte maga előtt, a szegények az egész világon

egyformán járnak, a várótermekben is *egyformán* alszanak, *hiszekegy-egyformán* dőlnek a padok karfájára, világot jelentő és járó zsákokra görnyedve, mintha egy új népvándorlás hajnalát várnák...

– Egyébként nemcsak poklot és tisztítótüzet jelent a gyehenna, hanem kárhozatot is – mondod a milicistának, és felállsz. A rács túlsó oldalán két őr lép a férfihez, aki mozdulatlanul áll, és az ajtót nézi, ahol felesége az imént távozott. Az őrök karon fogják, súgnak neki valamit, és megindulnak a szobában hátrafelé, az ajtó nyitva marad utánuk, hosszú folyosón tűnnek el.

– És a kárhozat mit jelent? – nevet a melletted ülő milicista, és ő is feláll. Idősebb, hajlott hátú férfi, mintha ugyanabból a panoptikumból lépett volna ki, utak és várótermek panoptikumából, a szegények világszínházából.

– Valami olyasmit – izzadsz bele, amint magyarázni próbálod azt, ami előtted sem teljesen világos –, hogy aki rászolgált, majd a túlvilágon bűnhődik meg. Elkárhozik a lelke. – Kezet rázol a milicistával, és kisietsz a beszélgetőből. Igyekszel határozottan lépni, mintha önmagadnak akarnád bizonyítani: igenis, te kiváltál! mégse tartozol *ebbe* a panoptikumba, már nem! A milicista hangja az ajtónál ér utol.

– Az őrnagy elvtárs azt mondta, ha vége van, menjen be hozzá jelentéstétel végett.

Intesz, hogy megértetted.

7.

– Na, hogy ment? – emelkedik fel az asztal mögül mosolyogva Titulescu.

– Minden kezdet nehéz.

Int, hogy foglalj helyet. – Ezzel kezdődik az olasz nyelvkönyv is – mondja. – Ogni principio e difficile.

– Ön olaszul tanul, őrnagy elvtárs?

– Ráérek itt. S van valami hasznom is belőle. Nagyapám szegény, mindig azt mondta: tanulj nyelveket, fiam, amíg kicsi voltam, mindig azt hangoztatta, ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy.

– Írjam le?

– Mit?

– Hát ezt az egészet.

– Jaj. Ne, még ne. Inkább mondja el, milyen volt. S majd azután leírja.

– Furcsa volt, nagyon furcsa. És mégis olyan ismerős. Hátborzongatóan ismerős. Pedig én nem is faluról származom, és mégis. Mintha az egész világon egyformák lennének a szegények.

Titulescu elkomolyodik. Rádpillant.

– Ezt szépen mondta. Én is éreztem már ilyesmit. De hát itt *szegény-probléma* van?

– Ha nem lettek volna szegények, soha nem lesz szektás ez az ember. Következésképp nem is kerül ide. Az őrnagy elvtárs hova való?

– Moldvai vagyok. Jaşi, a külvárosból. Aki onnan jön, a mélyből, az nem felejt.

– Beszélgettek ezek mindenről: az életről, az ismerősökről, a tyúkokról, a tehenekről is, az eladott tehenekről.

– Eladták a teheneket?

– Sok volt a kiadás, a perköltségek. De a mi rabunk az egyik tehenet, a Riska nevezetűt, néha azért még látja a levegőben. A tehén a két őrtorony között lebeg, és bánatosan nézi őt.

– Maguk magyarok mind költők. Egyébként a mi rabunk bolond?

– Ezt így nem mondanám. De kényszerképzetei vannak, ez kétségtelen. Hallucinációi. Víziói.

– Hogy is mondta? A levegőben lebeg?

– Igen, a két őrtorony között, és szomorú, nagyon szomorú a szeme.

– Egészen lírai.

– És ijesztő. Mintha ez a Barabás becsavarodott volna egy kicsit az önök műintézetében. Mintha az agyára ment volna a hite.

– Hogy érti ezt?

– Nem tud, pontosabban nem mindig tud különbséget tenni ébrenlét és álom, képzelet és valóság között. Illetve, amit elképzel, valóságként fogja fel, és ennek megfelelően viselkedik. Hogy egészen precíz legyek, tisztelt őrnagy elvtárs: ennek a mi rabunknak nem megfelelő a realitásérzéke. Mondhatni: nincs is neki ilyen. Hogy ez betegség-e, bezártságából vagy szombatista meggyőződéséből alakult-e ki, én nem tudom...

– Gondolja, hogy baj van az idegeivel?

– Nem ártana megvizsgáltatni.

– De specialista kellene.

– Okvetlenül. Olyasmiket is mondott, hogy volt otthon a falujában, egy köztiszteletben álló öregasszony temetésén.

– A felesége nem csodálkozott ezen?

– Úgy vette, mintha a lehető legtermészetesebb dolgot hallotta volna. Mit írjak le?

– Ezt az egészet. Röviden, tömören, de kifejezően, ahogy elmondta. Én addig kimegyek ellenőrzésre. Az asztalon talál papírt és tollat. Miután befejezte, visszamehet az egységéhez.

– A jelentést hova tegyem?

– Hagyja az asztalon.

8.

Titulescu távozása után üres papírlapok szomorúsága. A szobába bejön a szombatista, Barabás István, már nincs rajta csíkos daróc, fekete nadrágban van és fehér ingben, szamarat vezet kötőféken, és kiolvashatatlan az arca. Mögötte a felesége lépeget, fekete ruhában, mindkét kezéből lábuknál összekötött, gágogó libák lógnak. Mintha távoli, a szobáig foszlányokban érkező zsoltár dallamára mozognának, körbejárják az íróasztalt, nem néznek rád, nem vesznek tudomást rólad, számukra nem létezel.

Megmozdulsz, az asztalra ütsz, egyszer-kétszer-háromszor, először mintegy véletlenül leejted a kezed, másodszor már tapsszerű hang hallszik, harmadszor valósággal rácsattan tenyered az asztallapra, mégsem néznek rád. Tudod, történnie kell valaminek, remegsz, menekülni szeretnél, de ébren még soha nem tudtál repülni, valószínű, most sem sikerülne, pedig csak az a tisztás segíthetne most: szélben ingó zöld kelyhű, sárga levelű virágok tánca, méhzümmögés idézte béke, a csend és Kriszti, a vörösbegyek most akár el is maradhatnának. De az a tisztás távol van, nagyon távol, ki tudja mérni álombeli területek távolságait?

A szombatista és felesége most egymással szembefordulva, egymás ujjbegyét alig érintve, táncolni kezdenek. A zenét most sem hallod. Először a szamár tűnik el, egyik negyedpillanatról a másikra foszlik semmivé, majd a libák repülnek ki a csukott ablakon, összekötözött lábukról hívogatóan libbennek meg a zsinegek. Mintha elhallgatna az ez ideig nem hallott zene is, a szombat dicsőítése is elmarad ezúttal, Barabás István elengedi felesége kezét, az utolsó mozdulatba merevednek, majd lassan, mint felhúzott babák fordítják feléd fejük, arcukon csodálkozás, mintha suttognának is valamit, nem bírod a tehetetlenséget, kinyitod a szemed, az íróasztalnál ülsz, Titulescu őrnagy székében, szemben veled beíratlan papírlapok. Vakít a fehérségük. Szomorú vagy.

9.

– Keresett az ezredes – Bratu figyelmesen néz rád, majd tovább ír, munkáját pillanatra sem hagyná abba, számoszlopokat ró egymás alá, végtelennek tűnő sorrendben, türelemmel, odaadással, igyekezetében néha nyelvét is kinyújtja.

– Tudta, hogy hol vagyok – legyintesz, de ő újra a vonalazott papírlapokra mered, ceruzáit cserélgeti, kéket pirosra, pirosat feketére, összead, kivon, oszt, szoroz és feljegyez, téged szemlélni nincs ideje, veled foglalkozni nem tartja érdemesnek, ügyeid nem érdeklik, személyed talán csak némi sajnálatot válthat ki belőle, annyit, hogy munkáját megszakítsa, nem, energiája – sugallja minden mozdulata – nem véges, idejét lefoglalják számvivői tisztségével járó halaszthatatlan ügyei, a külvilággal minden kapcsolata menyasszonyával való gyakori levélváltására szűkül.

– Érdekelte, hogy miért késel.

– Jelentést kellett írnom.

– Miről? Hol? Milyen jelentést? – Bratu hangja után ítélve őszintén elképed, abbahagyja az írást, becsukja a doszárt, ceruzáit, radírját elteszi a fiókba, hátradől a széken, halántékát masszírozza, zsebéből fehér pasztillát halász elő, víz nélkül veszi be, krákog, feláll, végez néhány törzshajlítást, dereka jól hallhatóan megroppan, újra rádnéz.

– Miről kellett neked jelentést írni? Hol? Kinek? Miért? Nem értem.

– Az ezredes nem mondta?

– Nem.

– Legújabban be kell járnom a börtönbe, és le kell hallgatnom a szombatista rabokat, mivel ők sem maradhatnak ellenőrzés nélkül.

– Micsoda? Reggeltől estig benn kell ülnöd?

– Miért kellene? Csak a beszélgetések időtartama alatt.

– Értem. Ezért voltál kiborulva?

– Ezért is. Az ezredes mikor ment el?

– Egy félórája. Talán negyven perce? – Bratu órájára néz, homlokát ráncolja, töpreng. – Etikailag nem valami tiszta ügy...

– Finoman fogalmazol. A kívülálló eleganciájával.

– De azért ne ess kétségbe. Nincs értelme. Helyzetedben igazán nem válogathatsz. Tudod, mivel járna a parancs megtagadása. Az ezredes biztosan felhívta a figyelmedet erre a...

– Talán ezredes elvtárs – hallod a jól ismert hangot, megfordulsz, ott áll az ablak mellett, gúnyosan mosolyog, fogalmad sincs, hogy került ide, éberséged ellankadása gyanakvóvá tesz, eszedbe jut, hogy a pletykák szerint felderítő volt a háborúban, de akkor is. Se te, se Bratu nem hallottatok semmit, őrület.

– Az ezredes elvtárs – folytatja pici, alig érezhető iróniával Bratu –, az ezredes elvtárs – ismétli meg – azt üzente, hogy várd meg itt az irodában, mert beszélni akar veled. Fontos közlendői vannak.

– Erről van szó – fordul Bratu felé az ezredes. – Most pedig leléphet, őrvezető! Tűnés! Adok én magának etikát, és etikailag tiszta ügyeket. Ne felejtse el, hogy még hét hónapig... – nem fejezi be, legyint.

Bratu szalutál, arca merev, csizmasarka összekattan, döngő léptekkel vág át a termen, az ajtó csattanása pont egy mondat végén, pont vagy felkiáltójel?

– Üljön le – fordul feléd az ezredes –, és próbálja tőmondatokban, lírai ködösítések nélkül, pontosan, szabatosan előadni, hogy zajlott le az a beszélgetés!

Leülsz, szándékolt hanyagsággal dőlsz hátra, mintha váróteremben üldögélnél, szabályos, kerek mondatokat fogalmazol, egyre a tehenet látod az őrtornyok fölött, luftballon nagyságú szomorú szemei előtted imbolyognak, az őrtornyok helyére váratlanul bekúszik az álombeli erdő, a tehén most a tisztás fölött himbálódzik, alig egy méterre a földtől, a vakítóan tiszta levegőben. Szédülsz.

– Titulescu őrnagy elvtárs meg van magával elégedve – szólal meg az ezredes. – Én azt mondtam neki, még ne siesse el a véleményét, várja meg a végét. Ő azt mondta, hogy a maga problémázása a lehető legkedvezőbb számunkra, mert azt bizonyítja, hogy magát érdeklik a szombatisták, a szektások, az őket körüllebegő titok, s így tehát az is leköti, amit csinál.

– Az őrnagy elvtárs velem kapcsolatban természetesen túloz.

– Engedje meg, hogy ezt talán én döntsem el. Nagyon kinyílt a csipájuk maguknak a kollégájával együtt. Állandóan megállapítanak és értékelnek, mint öreg kofák a piacon.

– Megértettem, ezredes elvtárs.

– Mit értett meg?

– Hogy állandóan túlzok és...

– Elmehet!

10.

A vacsoránál egyetlen vörös gömbbe folyik össze minden: a folyosón vonuló szombatisták, a milicista tisztek, az elguruló szavak, a beszélgető, a rács, a férfi, az asszony, az ablakkal szembeforduló, blazírtan dohányzó ezredes kripta-háta, szerelmed, Kriszti, vörösbegy-glóriával a feje körül, hulló leveleivel, a milicisták, a börtön, a beláthatatlan pusztaság, a Duna, éjszakai álmod, a zöld kelyhű, sárga levelű virágok. Bratu elszánt arca... Kanalazod a kincstári paszulyfőzeléket, s igyekszel nem gondolni semmire.

Az elején még zavart, hogy a körülötted ülő fiúk kézzel nyúlnak a tálba, csámcsognak evés közben, két ujjal fújják ki az orrukat az asztal alá (és sajnálnak, hogy valami baj lehet a lábaddal, mert kapcának nézik ládádban a gondosan összehajtogatott zsebkendőket...), de most már megszoktál mindent, semmi se zavar. Tudod, most valami megnyugtatót kellene magad elé képzelned, hogy elmúljon a remegés, hogy megnyugodj. Eltolod a tányért, felállsz, csodálkozó pillantások kereszttüzében mész ki a teremből. Az ajtóból visszafordulva még látod, hogy az egyik fiú a helyedre ülve mohón kanalazza a maradékot a tányérodból.

Az álombeli rét, lehet, álmodban sem létezik. Csak ébredésed után találod ki, hogy becsapd, esetleg vigasztald magad? Minden lehet.

A századirodában nincs senki, Kriszti mindenesetre létezik, csak az arcát tudod egyre nehezebben magad elé idézni, a mozdulatai is elmosódnak, az alakja is. A telefon mellé ülsz, mereven nézed a kagylót, mintha Kriszti arca lenne a helyén, de ahogy belefeledkezel, ismét a fekete telefonkagyló vibrál előtted, nincs kitárulkozás. Váratlan erővel tör rád az óraketyegés, széttöredezett részletek romjaiból épül az idő, egyenlő négyzetekre, háromszögekre, körökre vagy félkörökre osztható birodalma, ez a megzavarhatatlan totalitás

valahol van egy villanyfa, egyenletes sebességgel suhannak el mellette a vonatok, mindennap ugyanazokban az órákban

vajon még ki vette észre rajtad kívül ezen a villanyfán a sebhelyeket?

a repedést látod az asztal lapján, kezed és a telefonkagyló között, az egyszer, gyermekkorodban azon a villanyfán látott repedés megismétlődését

Nincs kitárulkozás.

Felállsz, sétálsz a szobában, kezedet rázod, mint teniszjátékosok fárasztó partik után, elképzeled, hogy köröskörül tükrök vannak, próbálsz úgy mozogni, mintha figyelhetnéd magad, a tükörfalak visszavernek, motyogod, mindig visszavernek. Aránylag elég hamar unod meg ezt is.

– Mi van veled? – jelenik meg váratlanul Bratu, mintha a falból lépett volna elő. – Beteg vagy?

– Gondolkodom.

– Min gondolkodol?

– Ha leülök, akkor széken – nevetsz.

– Még mindig az a dolog bánt?

– Fáradt vagyok.

– Végy be fájdalomcsillapítót vagy altatót.

– Nincs altatóm.

– A fiókomban találsz.

Újra felvillan a gömb, most egyenlő rekeszekre van osztva, mindenki külön rekeszben áll: a rendőr őrnagy, a szivarozó ezredes, a szombatisták, Kriszti, a milicisták, az asszony, a vörösbegyek, a szélben bólogató virágok, te, Bratu, a menyasszonya – akit nem is ismersz –, az előbbi teremben vacsorázó katonák. Szólni akarsz, hogy Kriszti és a virágok összetartoznak, de nem jön ki hang a torkodon, beveszed a fehér pasztillát, nagyokat nyelsz, megiszol még egy pohár vizet. Fintorogsz.

11.

Azzal a gondolattal húzod magadra a takarót, hogy jó lenne megint álmodni és repülni. A két szó üldözi egymást, az egyik csattogó fogú alligátorhoz hasonlít, a másik két összenőtt seprűhöz. Hirtelen pörögve csapódsz közéjük, kitárt karokkal csapdosol magad körül, kiáltani szeretnél, kitörni a körükből, röppályájukat lehetőleg elkerülni akarnád, az összeütközést késleltetni. Hosszú köpenyed egyik szárnya mégis az alligátor csattogó fogai közé kerül, a másik a tébolyítóan forgó seprűkre csavarodik, izgalmadban nem is tudod hirtelen, mit kellene csinálni, félőrülten, közel az ájuláshoz emelkedni kezdesz, először az alligátor foszlik semmivé, csattogó fehér fogsora helyén csak néhány foszlánya marad, összetépett köpenyed, a seprűk is eltűnnek, már a házak

között repülsz, az ablakokon át be-beleskelődsz, akárha keskenyfilmen úsznak előtted az arcok, a vacsorázó család, a kártyázó férfiak, a táncoló párok, elrugaszkodsz a katolikus templom kettős keresztjéről, tudod, valahol van egy tisztás, méhzúgás és virágok idézik itt a békét, és egy nagy fa alatt Kriszti vár rád, meztelenül, pirulás rajta az ing (de érdekes, most ez sem zavarja, noha meztelenül még a pár órára kért lakások fürdőszobáiba sem volt hajlandó kimenni, s ha ránéztél, rögtön elpirult, az egész teste elpirult, mintha befestették volna, idegesen forgatta maga előtt ruhadarabjait...), szólni akarsz, hogy érkezel, azonnal ott vagy, de hirtelen minden összekavarodik, mintha kirántanák alólad a talajt, bukdácsolva érsz földre a réten a nagy zöld kelyhű, sárga levelű virágok között, a vörösbegyek, mintha csak erre vártak volna, felrebbennek, eltakarják a napot, Kriszti mond valamit, de nem hallod, ahogy közeledsz, távolodik, és észrevétlenül tűnik el karcsú alakja a napsütésben, és reggel is csak annyit tudsz újabb álmodból azonosítani, hogy az éjjel megint repültél.

(1982)

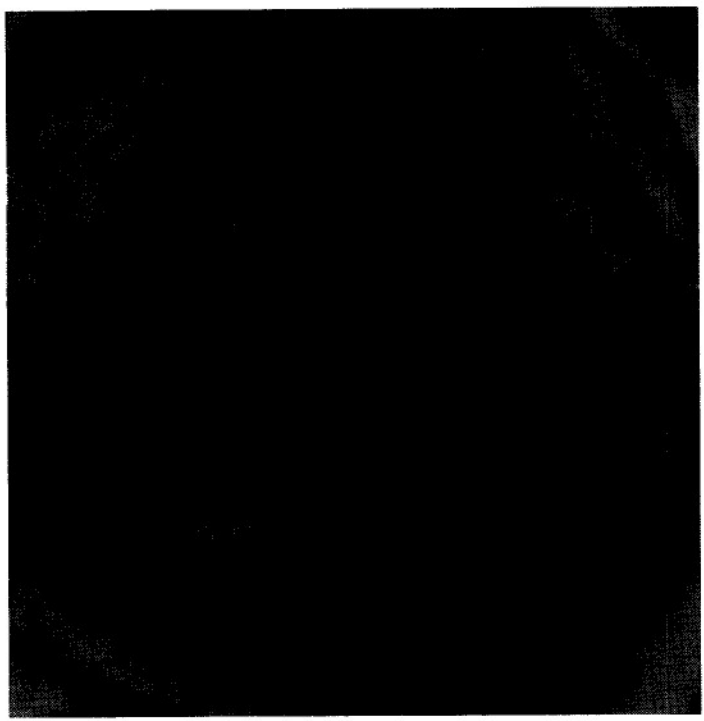

GÉMES PÉTER: FEKETE NÉGYZET 1993.

GÉCZI JÁNOS

21 rovinj

8. nap (1993. július 24.): magnéziumoxid alkony és, 74 sor

a szent kereszt-kapu után
praetor-palota az óváros kezdete
csiszatolt lépcsők
barna macskák
a grisia utcán fölfelé
taksálható a közeljövő
de a barokk mögött
nem tudni ki áll

fasor tengerizölden
márványlépcső bimbós repcevirág
a vékony combúak a harangtornyot járják
susogják a látvány mindent megér
ahogy lobog a nyár
csehüvegbe hajló partvidék
tíz kilométerben
egyberedőzött százötven kilométer
látható
a harangkongások idején
szent euphemiától

a megroggyant kilépőn
fahordó barát
s egy mosolyba dermedt
néma apáca
kiknek múltja egybenőtt
szellős loggia várakozik bennük
féldrágakő-fűzés
elsötétedő akrilminiatűr
félkiló antikolt filigrán
a jegelt ezerjófűtea
ércnél maradandóbb műve

északról jönnek
csillaghullásra
közelednek a szürkületi meteorrajok
ha vízbe
ha machiába sistergőn csapódik
a láng a zuhanásba belehal
hogyan csinálják a magyarok

meddig bírják
faggat a hölgy vetkezik
*süt hold*segge*
mint a korai hasonlat
mint a korai magömlés

a tenger pupilláját
a rácsingű halászok
bárkáikkal el sosem érik
ez nekik kékkagyló
líra olaszország
a szentképeken
esküvői kendőkkel integetnek
és
az ujjbegynyi szemeket
hűvös maradjon
a szőlőről grappába mártják

súrol egy szárny
nem tudok mit mondani
a sós könnyről a repülésről
te vízköpő oszlopszent
szorgos propellert adj nekik
miként a tengerre vonulókat
áldjad meg motorolajjal
hajócsavarral

akár a darudrótban
a csikorgás
füge érik
(bévül mint kiskamaszlány
sóvár rózsapinácskája)
benne a puffanás
ahogy majd egyszer földet ér

a tárgyak kemény fényhéja alatt
egy másik
lágy héj van
fehér és filces
mint a keserű MgO
lángra kap ha alkony
és hozzányúlnak

9. nap (1993. július 25.): tizedik fény kőszófejtés, 62 sor

hónapot ázott
kérgét lemarta
bizmutzöldre pácolta a só
bisszusfonalakkal a kagylók befogták
más uszadéknak évad is kell
hogy könnyű legyen sárga és
kiterjedése már-már térfogattalan
vagy teljesen az
amilyen a fából faragott angyaloknak

belőle kilöködött
a síkgeometria mozgó higanypontja
nem tapad hozzá se kép se mondat
tudatvesztes
mutatja a vízmagasságot
napjárást ikrás halaknak fészket

ami part
az múlékony dolog
ciprustűk hárfája
éneklő csuklóízületes kabócák
mohos szívű kézen fogottak
lomha sétája hullámdöngette mólón
– semmi nincs ami az egészben

a víz megölhetetlen
amit magával sodor az is
legyen puffadt bólyázó
vagy fúrja át benne a fekete tízest
az ólomkukac
a vízben fürge axiómák

nem a föld
a víz felett
mutatják meg a szelek
hogyan kell rajongani

a tizedik fény
a mélységből tör fel
ezért dadogva lépked az öböl szárnyán
bővített mondatban szégyelli magát
vizes a munkásruhája
sókockákot hoz
azzal jelöli útját
belelóg bármibe
ahol ott a tenger

minden órában lehet egy perc
a napviharok rámutatnak
nem tudja átbillenteni
új oldalára az uszadékfát
ilyenkor
pentametert helyez a hátára
a pentametemek nincs árnya
akár a formalinos magzatoknak

a rönk pedig sír
mert történetet adtak neki
s forty meg buborékos lábjegyzetet
beleláthat a tanba
belepillanthat a filozófiákba
megnézheti magát az esztétikában
válogathat az angyalokban
kápolnák angyalszobraiban

az eséły jön
visszamászik
régi oldalát az újra hagyja
ötvenkilenchez az egy
s nem háborítja a képzetet

10. nap (1993. július 26.): jódvörös, 57 sor

a tenger kutyája nem futkároz
nem ugat
nem szoptatja az utódait
különös a színe
leginkább bazalt és jódvörös
alig lehetne eb
mégis ő az aki őrködik
körbekerüli a parázsházakat
beszimatol minden kitartó zsolozsmába
ő a tengeri kutya
amint babérfa a babérfa
a félelem pedig félelem

minden szóban elfér egy szó
talán az a csoda
hogy önmaga
szegfű is nő kinyílik illatozik
van két cirmos szirma
elhajlik a szélben
amely neki fúj
és szereti a részleteket

a tengeri kutya
a tavasz sárga violáját kedveli
olyankor közelebb kúszik a parthoz
a sáfrányfüvek lidérclángját
és a gránátalmák rekeszeiben
miként izzik a gömb
a tételes piros
egyébként rendesen a víz alatt él
áttetsző szemhéja csukva
alszik
vagy nézi szegfűszín
hogy hízik a dagály
sétálnak a parton fel-alá
hordaléktól hordalékig
vitatkozva a barátok
raknak ikrát a bölcsőszájú halak
vizsgálgatja annyira borszínű-e a tenger
amennyire homérosz akarta

a rend nélküle is rend
s ami szép az is
vele mégis több és szilárdabb
kószaság
amely visszahelyez az egybe
visszavisz oda ahonnan kitévedtél

a vízszegély mentén
az éjszakánként fókalomha köveken
arasszal vagy nyolccal a felszín alatt
napra nap ott hever
selyembundája fürtjeit
rojtozzák rendezik emelgetik
az ólomvíz hullámok
és türelemmel
a halk moszatszálra sirálylábra is ügyelve
justinianusra és a naviatikára
türelemmel
figyel s szemlél kitölt
az élő és élettelen létre

11. nap (1993. július 27.): élet lenvers, 60 sor

hiába van délelőtt tizenegy
ha az öbölben korahajnal és kél a nap
nyílik az ajtó
a klasszicista házat
mindjárt lebontja az árapály

ide-oda
mint a szívtévesztő
csend a szavak labirintusában
a vetési kazulán is
reggeljét veszi az újkor
nem tud a szövet mit kezdeni
a magyar lenvirágok között
a pomogránátos mintával
saspáfrányos széllel
a szigetszín ismeretlen neki
a főpapi vállon

megadja a hangot az időszámításhoz
egy kabóca
– szabó lőrinc mediterrán tücske –
majd beleolvad
a spanyolgitár a harangkongásba

a v élet lenről *hogyan lehet írni*
ha köréje állnak
barmok a szénáskazalhoz
barna vörös és hóka rendek
felriadnak a lappantyúk
letapossák a lentáblát
s (n-el vagy n nélkül) a kakasmandikókat

a festmény öblében azóta hajnal van
hogy elindult a vers
és hajnal marad akkor is
amikor véget ér
kereten túl zuhog a verőfény
éppen tizenegy
delelőig már nem homorodnak a dolgok
nem látszanak a gepárdfoltok
a gepárdszemek
a harag csóvái

ami pedig a vásznon van
csupa porprémes rom
az elhagyott tárgyakon
átlábalnak varjútestű férfiak
nincsenek tévszakok
nem művelik kapával a kertet
férges marad a fa gyümölcse
bár terem
kirágja a szöllőleveleket
a ködkabátú peronoszpóra
és a festmény foltjai arra nem valóak

árnyakként odarogytak
a sziklakő alá a harangtoronyhoz
a diófa sima águhajlatához
mint nagy szennyes rongyok
a hibáink
melyeket elfelejteni nem akarunk
zúgnak benne nagy időink
akár a torpedótestű
tejcsíkos szenderek
az éjjeli kénsárga lámpafényben

12. nap (1993. július 28.): a monoton sziget, 49 sor

annyira közel van hozzá
hogy árnyéka sincs
vagy ha van (éjszaka)
akár a figyelő sirály
szárnyát maga alá húzza
neki azonban nem kell ügyeskedni
azóta hogy ráadták a szent nevét
majd maga lett a szent

kizárólag
a fáira ügyel
úgy ne járjon mint a Hét hajszál
előbb a bozótja égett fel
majd hét olajfáját emésztette el
nincs rajta se kígyó
se aranysakál
hiába hazudják viharban a szelek
annyit megélt
hogy utálja a megszemélyesítéseket

tudja
minden üveg kártékony
a zöld üveg
mert lelke van
a színtelennél kártékonyabb
átengedi a gondolatot
a sűrű gonoszát visszatartva
így aztán foglya a mitológia
ennyit épp elég
hogy megformálja magának az
akinek erre van kedve
akit nem húz beljebb a tenger
tudja
az egész népért

mennyivel kártékonyabb
mint a magamért
tudja
katerína
katerína
addig él amíg istria
ha hozzá tértek
felneveli kőoroszlánjait
nem érdekli velence
nem hogy az esernyőfenyvek ravennában is állnak
magas oltárja korfunak
és szemközt a botanikusok kertje

monoton dallam
a fény
jádekőben
helybenjárva
a bátorság amelyben becsukódik az erő

13. nap (1993. július 29.): ötvenkilenc, 59 sor

kétségtelen
negyedjére állapítom meg
minden nap hozhat a víz valamit
kigörget üres héjat hullát
egy-két megőrölt mészkődarabot
nem tudnak beszélni
az amit használnak nem nyelv
még csak nem is makogás
ennyi elég is lenne a költészetről
csurran a méz és magyar
nyír nyer nyúl nyár nyalni lehet
kiteltek a fagylalttölcsérnyi kisformák
olvadnak a terasz sakkos kövén
a táncterasz pedig nagy események helye
ott ropognak a falak
a bugyik
a mérges hegyű dalok
a hahoták
kétségtelen a tárgyak burkait be lehet mászni
a szavak kicsi légmellényeivel vizet járni
és sastollakkal meghágni a levegőt
de hogy igazán megtörténünk-e
az nem ott dől el
ha egyáltalán dűl
valamerre ez az élet- s túléletjátszma
ha több vagyunk mint feledésre érett fölsorolás

sűrű söröző egy mamlasz tengerparton
ahol az olajfák maguknak kiválasztották
a pucér formát
pedig nem ismerik kárpát-európát

holnap kétségtelen másik nappal
a szóbábok kiállnak
magukba gyűrni új másolatokat
kicsit viccelnek
csöppet tragédiáznak
eltanulják a dadogós breaket
kétségtelen holnapra készülgetnek
szikkadnak a párátlan melegben
visszaidézik a régi hajóutat
amelyben meghatározható volt a hajó
a vitorlából nem kopott ki a vitorla
a part part
a hullámokból nem gördült ki a hullám
se pedig más vagy az áltestű hullám

kétségtelen
szkafanderes meghatározások
egy magas karcsú borzas ciprus
kortyol a vassó-sárga vízből
hajt egy-két ágat majd pihen
fakul egy keveset majd élénkebbé válik
belehallgat az alatta heverőkbe
nézi hogyan falnak
megérintetlen mégis szenvedélyes
nyugodt ötvenkilenc

*

a móló márványpárkányán mentem
a kutyám a vízbe esett
nem szokott ilyen történni a kutyámmal
hogy a móló párkányán velem
hogy kisiklik alóla a márvány

14. nap (1993. július 30.): foncsorán borges vagy, 64 sor

a cukor mely gyümölccsé érett
s veszti kámzsáját ahogy pirul a fán
egy hang
még egy
idegörgetik elém
könnyűszerkezetű héjburok

amikor nincsenek atalantalepkék
a magyaltölgyben
kibomlott a nyár
kitört az adásszünet

szólni nem tud
de visszatükröz négy disztichont
az ötödik hexameter felénél megbicsaklik
hogy eltakarták a torzonborz gallyak a napot
szélmúltával tovább skandálja a fényt
hasára fekve
beszagol a misztikus avarba
elveszti kastélyát

felhízott okker
öreg
tiszta tokaji
odatolva a terasz pereméig
vagy amikor lassan megérkezik
a félt és vágyott utazás

én
nem tudom
kimondani
és tudom hogy más sem tudja
egy szó amelyből a jelentés kihullt
végleg
nincs eldőlt kékárnyas visszhangja
nincs kénszagú kotyogás az alján
nem mozdul meg benne
ha kicsúszik alóla a rostos papírdarab semmi
vagy nem vált izzó feltételes módba
hogy ráhull
a szablyával levert mandarinvirág
és ebbe belepusztul

már könnyű
éppen hogy van teste
beszakad a szempillantástól
feloldja a halk és önfeledt kacagás
bármibe bezuhanhat
a szétrepedt római gránitszobor
vagy a palack tintakék nyakába
a bíbor tengeri sün haragos páncéljába
a rigófüttybe a fa alján

nyirkos szél
szalad
könnyezik a tenger
a párát a só fényesíti
leszakad de észre sem veszi
halálát a rózsaág
messzire tolódik
akár a tükör mérges foncsorán
borges vagy
a duzzadó vitorlájú kétárbocos

az ég lukain keresztül
szivornyáznak a csillagok
metaforát vizet holdárnyékot
locsogást a szellős ernyők alatt
a társaságban
cédrust a parti öbölmeredélyről
hajszín pillangóbábot

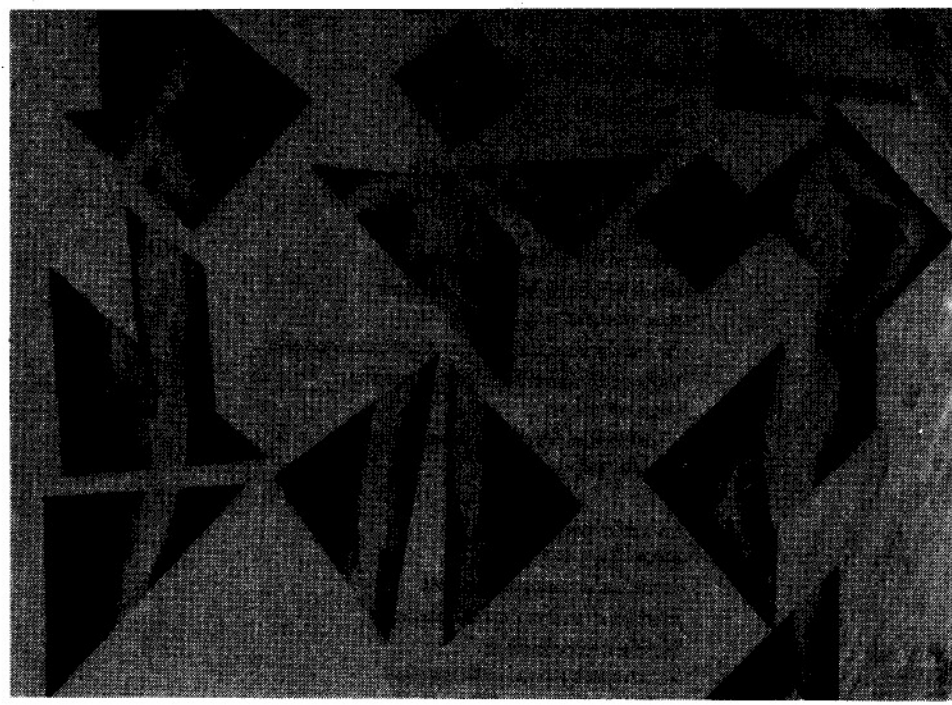

KÁROLYI ZSIGMOND: TANGRAM 1987.

TATÁR SÁNDOR

Kiskáté? És ha az...

Ha elvesztetted az evidenciákat,
ne állj sorba újakért,
bár a kísértés, tudom, erős.
„Nemes, de terhes, önlábunkon állni."

Tudod, vannak fokozatai az elbódításnak,
léprecsalásnak, de arra épít mind,
hogy kifosztottnak érzed magad, s mert fázol
– légy bármily megkeseredett is –,
nagyon fölvernél egy „hit" nevű sátrat
(melynek cövekjeit avagy az első szél kirántja,
vagy mihamar leszen belőle feste Burg*).*
– – Ha egy költőt elfog a nosztalgia,
síróssá kásásodik a hangja, panaszkodik
vagy vádol és (viseltes idézetként)
népvezérnek áll.
Ha a nosztalgia kenderfüstjét
egy nép szívja be tágult orrlyukakkal,
akkor a kenyér s bor helyett
az át- s visszaváltozás esszenciája
hamarosan füst, korom.

Ne állj sorba, ahol a megváltást osztják.
Gyanakvó légy, nem bakaruha-e, mely
hiába nincs rád szabva, mégis rádkövül.
„Maradj fölöslegesnek"
Hát aztán? mondják csak, hogy viseltes
idézet ez is.

Mögötte Isten vet(...)

Érzékeimnek hízeleghetek
Magamat be nem csaphatom –
Mi visszanéz rám: őarcú hiány,
ha kinézek az ablakon

Mintha egy jégkorszak után
a mag a kőben megered,
orvul hódítja vissza jussát;
megszégyenít a szeretet

Hajamban sok ezüst telér;
ezekhez ujjak kellenek
Másként csak szűkszavú jelek,
hogy föld simítja ki a mellemet

...Most kobaltkékre mázolom
szavaimmal itt eme lapot
Mögötte Isten vetkezik
Hja, felhők. Szétszórt ruhadarabok.

Így *nem* érnek véget dolgaink

A völgyben lassan gomolyog
a novemberi füstköd.
Fényszórók fuldokolnak benne...
Visszaadnám azt a harminc ezüstöt!

A domboldal kopár.
De nekem most van pénzem.
– A jeges folyóban volna a helyem.
De nem tudom megtenni; még nem.

SZAKÁCS ESZTER

A kert

Földön múmiacsecsemőként
kucorodik össze a
vakondtúrás sara.

Kinyújtott karral
áll a lucfenyő,
mintha valamit eléd tartana.

Üveggolyó-csíkos
házaikat mind
szanaszét hagyták a csigák.

Hatalmas lábnyom
csapadékvize ejt
csapdába egy trilobitát.

Dongó törpeelefántot visz repülni.
Gyíkmadár
tanítja járni a rózsát.

Tűztövis árnyékából
néznek várakozón
még-nem-volt, nevesincs állatok rád.

Lépj a kertbe, melyet eddig
csak réseken át láttál,
fal túloldalán állva.

A zárnyelv mögötted
türelmesen helyére kattan,
mint kirakós játék
utolsó darabkája.

Farkasisten

Villamos kisülések borzolják
felhő-farkasok szőrét.
Mint adás előtt, kivilágosodik
a forró képernyő-ég.

Igére vagy üvöltésre nyílik ma szád?
Mindegy. Eléd bukok.
Fejem fölött felszikráznak
szemfogaid, a csillagok.

Nyúlisten

Sűrűsödik az ég.
Ablakból a templomkertet nézem.
Sírkövön egy nyúl
áll hátsó lábán, arccal a szélben.

Bazaltszürke tömb.
Doboló, druida kockaisten.
És ez a surrogó zaj.
Mint filmszakadás előtt a filmen.

HÁY JÁNOS

Indiánok

Fogalmunk sem volt,
fogalmuk sem volt
a kultúráról, ha volt,
hogy miképpen épül belénk,
hogy miképpen épül beléjük,
bele az életükbe.
Különben az életünkről
sem tudtuk, micsoda,
arról sem tudták, micsoda.
Gyanúsan hallgattunk,
ha szóba jött,
gyanúsan hallgattak.
Gondoltuk, gondolták,
mikor télen a hidegről
be a lakásba, talán az,
vagy valami afféle.
Kiléptünk volna belőle,
kiléptek volna belőle,
ha egyáltalán belekeveredünk,
ha egyáltalán belekeverednek.
De nem, pedig az arab fiú,
az arab fiúk hívtak,
pedig hívtuk őket,
marokkal kapkodtak,
marokkal kapkodtunk,
az ágyékuk felé,
végül beértek,
beértük egy cigivel.
Vacakul éreztük magunkat,
vacakul érezték magukat,
toporogtunk ide-oda,
toporogtak ide-oda.
Arra tűnjünk el – mondtam,
azt mondta, arra tűnjenek el,
amerről az indiánok jöttek.
Aztán toporogtunk megint,
aztán toporogtak tovább,
hogy dönthették volna el,
hogy dönthettük volna el,
merről jöttek az indiánok.

ZALABAI ZSIGMOND

Asztalfiók-irodalom

III.

„ÉLTEM – ÉS EBBE MÁS IS BELEHALT MÁR"

Egy kisebbségi (kárpátaljai) magyar költő, Balla D. Károly költeménye, a *Vers hosszú* alcímmel és ajánlással, amely a Magyar Napló 1990. szeptember 20-i számában jelent meg, esztétikai értékeivel, poétikai és stiláris eszköztárának sokkeffektusaival lenyűgözte, mondanivalójával, erkölcsi üzenetével, a nemzetiségi létezés egyik jelenségének kegyetlenül pontos diagnosztizálásával pedig töprengésre, a költő fölvetette gondolatok továbbgondolására késztette e sorok íróját. Aki történetesen maga is a nemzetiségi értelmiségi sorsát éli; csak éppen nem Kárpátalján, hanem Szlovákiában, ami azonban, ugyebár, a „mit ér az ember, ha magyar?" kérdése szempontjából – a két népcsoport közötti társadalmi-politikai-kulturális különbözőségek, magyarán: a valamivel kedvezőbb szlovákiai helyzet ellenére is – majdhogynem egy és ugyanaz.

Balla D. Károly „Csalog Zsoltnak New Yorkba és Nagy Pálnak Párizsba" ajánlotta versét, „más-más indíttatással, de azonos szomorúsággal". Nos: ajánlhatta volna e futurista-dadaista szellemű, kerékbe tört anyanyelven íródott, olykor a stilisztikai barbarizmus eszközeivel élő, a jelentés nélküli „vakszöveg" benyomását keltő opuszt nekem, nekünk – szlovákiai magyaroknak is. Hiszen az anyanyelvnek az a romlása, pusztulása, diribdarabjaira hullása, bomlása, kopása, értékvesztése, melyet a Balla D.-szövegben a „mi-inödö-en", a „sö-zzöbö-ad", a „mi-utö-a"-féle, elidegenítő elemként funkcionáló stíluseszközök képviselnek (szervesen illeszkedve bele, csak úgy mellékesen szólva, a nemzetiségi magyar líra poétikai eszköztárába, lásd például az újvidéki Domonkos István híres poémáját, a Kormányeltörésben című opuszt, a szlovákiai Tóth László Kis levél című, Domonkosnak válaszul írott versét, vagy az ugyancsak szlovákiai Varga Imrétől az Új babiloni torony címűt stb.), nos, a nyelvvesztés és a nyelvcsere ténye, tünete a mi tájainkon is a beteg(es) nemzetiségi létezésnek. Ajánlhatta volna versét Balla D. Károly nekünk továbbá azért is, mert – hogy költeményének egy újabb, ironikusra hangolt, a halandzsaszerű szövegbe montázsszerűen beékelt síkját idézzem – tudja már Szlovákiában is, bizony „TUDJA MA MÁR [...] MINDEN GYEREK [...] LENIN NEKÜNK [...] MIT ADOTT: [...] SZABAD, BOLDOG [...] ÉLETÜNKHÖZ [...] IGAZ UTAT [...] MUTATOTT".

Ennyi ráhangolódás, továbbá a sokak számára bizonyára „érthetetlen"-nek tűnő vers két fő szövegsíkjának az elkülönítése után ismerjük meg közelebbről is ezt a kárpátaljai magyar, ugyanakkor minden ízében szlovákiai magyar (és persze romániai magyar, vajdasági magyar és diaszpóra-magyar költeményt):

tö-u
tö-udö-ja mö
ma mö-ár
már *TUDJA MA MÁR*
tuggya ma már mö-inö

mi-inödö-en
mindö gö
enö-gö
gö
gö *MINDEN GYEREK*
minden gyerek lö-enö
enö-ni
enni
le-enni-nö
ne-lenni nö-ekunö-kö
ne-lenni nekünk *LENIN NEKÜNK*
Lenin nekunk mö-it
itt
m-it adö-olt
mit dalolt *MIT ADOTT:*
sö-zöbö-ad
bö-ald
bö-ölödö
gö *SZABAD, BOLDOG*
szabad, boldog elö-atu
le-tö-nö
le-tun
hö-zö *ÉLETÜNKHÖZ*
életunkhozi-gö
iga
ga-zö
gaz u-atat *IGAZ UTAT*
mö-utö-a
tö-o
tö-tö *MUTATOTT!*

Igen.

Hát igen. Ajánlhatta volna a kárpátaljai költő e versét a szlovákiai magyarságnak nem utolsósorban amiatt is, hogy opuszának „hőse" – pontosabban szólva: annak szenvedő alanya, ártatlan áldozata –, a „diszlexiában szenvedő [...] vegyes tanítási nyelvű N-i Általános Iskola második osztályos tanulója", a magyar ábécével, az anyanyelv betűtitkaival küszködő „M. Lacika" nem ismeretlen gyermektípus a Felvidék tájain sem.

Nézzük a tényeket. Gyönyör József alapmunkájából, az Államalkotó nemzetiségekből megtudhatjuk, hogy az oktatási nyelv megválasztásával kapcsolatos szülői balhiedelmek és balvélemények tettenérhetőek már abban a helyzetképben is, amelyet az óvodai hálózat szociológiai elemzése tár elénk. Becslések szerint, írja a demográfus, a magyar nemzetiségű óvodások száma az 1983/84-es tanévben 21000 körül mozgott; közülük azonban alig valamivel több, mint 16000 járt magyar óvodába. A nemzetiségi mínuszt – annak minden további, alább majd részletezendő következményeivel együtt – könnyen fölbecsülheti a tisztelt olvasó. Aki eltöprenghet azon a nem kevésbé szomorú tényen is, hogy a fönt említett tanévben a mintegy 65000 fős szlovákiai ma-

gyar általános iskolás közül csupán 47917 sajátította el anyanyelvén azt a tudásanyagot, amely a világ gyermeki szintű birtokbavételéhez, a fogalomalkotás és az elvont gondolkodás képességének a kialakításához szükségeltetik, és amelynek anyanyelvi közege és vetülete semmi, de semmi mással nem pótolható.

Eltűnődve a 65000 fő s a 47917 fő közötti riasztó különbségen, e fájó leltáron, József Attila sorai visszhangzanak föl bennem: „Akárhogyan lesz, immár kész a leltár. / Éltem – és ebbe más is belehalt már". Mert mi más e két szenvtelen szám közötti különbség, mint a „belehalás", a lassú agónia, a nemzetiségi önfeladás folyamata? Reformátor prédikátoraink panaszszava, siráma, ostorozása kellenék ide, belekiáltani e Csallóköztől a Bodrogközig nyúló kisvilágba, hogy ami anyanyelvi iskoláink táján évtizedek óta folyik, az nem más, mint – Bodor Pál tömör szavaival élve – Haldoklás anyanyelven. Haldoklás, hiszen Gyönyör József könyvéből egymás mellé rakhatunk két további, úgyszintén kínzó önvizsgálatra késztető adatot is: az 1961/62-es tanévben a magyar tanítási nyelvű általános iskolák tanulóinak létszáma még 76754 volt; számuk azonban a nyolcvanas évek elejére, mint már említettem, 47917 főre apadt. A legnagyobb veszteség, teszi hozzá a számadatokhoz az Államalkotó nemzetiségek szerzője, a Lévai, a Nyitrai, a Terebesi, a Rozsnyói, a Kassa vidéki járásokban sújtotta a magyar iskolákat, melyeknek romlása, mint azt szerzőnk kiemeli, különösen a hetvenes évek folyamán gyorsult fel. Azt már én fűzöm hozzá gondolatmenetéhez: aligha szorul magyarázatra, hogy milyen társadalmi folyamatok, s mifajta „szocialista-internacionalista" nemzetiségi politika következményeképpen.

Ám ne mutogassunk folyton-folyvást másra.

Ne leljük meg más szemében a szálkát, míg a magunkéban a gerendától sem vagyunk hajlandók látni.

Söpörjünk végre, söpörjünk a saját portánk előtt!

„Minden nyelvnek olyan a sorsa, amilyet megérdemel" – testálta reánk a kikezdhetetlen igazságot Fábry Zoltán. Gondolatmenetét tetszés szerint s a végtelenségig folytathatjuk, mondván: Minden nemzetiségi kultúrának olyan a sorsa, amilyet megérdemel. És: Minden nemzetiségi iskolarendszernek olyan a sorsa, amilyet megérdemel. Mert hiszen amiképpen minden ember kovácsa a maga sorsának, ugyanúgy kovácsa sorsának, holnapjának egy-egy népközösség, egy-egy nemzetiség is.

Az „M. Lacikák" sorsáért elsősorban és végső fokon a magyar szülőket terheli a felelősség. A szülőket, akik az utóbbi évtizedekben – vagy a megfélemlítettség miatt, vagy „káderokokból", vagy pedig a beléjük sulykolt „jobb érvényesülés, ha szlovák iskolába jár" téveszme miatt ezrével, tízezrével adták magyar gyermekeiket, az érzékeny kis emberpalántákat szlovák tanítási nyelvű óvodába és alapiskolába. Soha, semmikor, semmilyen hivatalos statisztikában nem láttam még olyan kimutatást, amely ezt az eszmét (pontosabban: téveszmét) hitelt érdemlő adatokkal támasztaná alá. Nem is láthatnék sehol. Meggyőződésem ugyanis, hogy a magyar iskolák magyar végzettjei jóval magasabb arányban szereznek felsőfokú képesítést, mint azok a szlovák iskolába beíratott magyar gyermekek, akiknek elsöprő többsége az „M. Lacikák" keserű kenyerét kénytelen enni a visszájára fordult szülői „jóakarat" folytán.

Valaha, a magyar tanítási nyelvű iskolák kényszerének, az Apponyi-féle iskolapolitikának a következtében, tudjuk, ezer-, tízezerszámra került ki a nem anyanyelvi iskolákból a kétnyelvű helyett valójában félnyelvű (sem az anyanyelvet, sem a második nyelvet kellő szinten, minden stílusrétegben egyként jól beszélő), bikulturált helyett pedig valójában félkulturált (kellő mélységgel sem a szlovák, sem pedig a magyar kul-

túrát nem ismerő) gyermek: a „buta tót". Pedig hát, ugye... a szlovák nép intelligenciaszintje sem alacsonyabb bármely más népénél. Miben keresendő hát e rosszemlékű jelző oka? Abban, és semmi másban, hogy a nem anyanyelvi iskolába kényszerített gyermek egy számára idegen nyelven nem tudta kellő fogékonysággal megnevezni s ezáltal megismerni, elemezve részeire bontani, s fogalmilag újra összerakni a világot, a valóságot és annak légies tükörképét, a szellem univerzumát.

A nem anyanyelvű tanulásnak, különösen az emberi érettség beállta (a tizennyolcadik év előtti korban) óriási hátrányai, személyiséget roncsoló veszélyei vannak. Gondoljunk csak arra: mi, kétnyelvű egyének, szlovák beszédünk közben is gondolkodni még felnőttkorunkban is magyarul gondolkodunk, s nyelvi transzfer készsége szükségeltetik ahhoz, hogy mondandónkat egy más nyelven is ki tudjuk fejezni. Megvan, meglehet ez a készség egy hatéves, amúgy is „iskoladrukkban" szenvedő, gátlásos emberpalántában? Nyilvánvaló, hogy nincs. Az effajta erőltetett kétnyelvűségnek, mint amilyet a szlovák tanítási nyelvű iskolába való beíratás jelent, számtalan kedvezőtlen hatása van tehát.

Ezek közül – mint azt az észt Mati Hint írja A kétnyelvűség problémái avagy Vegyük már le a rózsaszín szemüveget című tanulmányában (Hitel, 1990/30) – „a legveszélyesebb terület [...] a fogalmak alkotása. A gyermek e létfontosságú tudati képessége az anyanyelv segítségével jön létre. Két nyelv egyidejű használata káoszt okozhat, amikor az absztrakt fogalmak elvesztik pontos értelmüket, s használatukban bizonytalanság lép fel. A kétnyelvű gyermek kevesebb fogalom alkotására képes, ismereteit sem használja magabiztosan. Pszicholingvisztikai szempontból a kétnyelvű gyermek lemarad az egynyelvűhöz képest. A kétnyelvűséggel kapcsolatos negatív jelenségek fokozottan sújtják a közepes vagy gyenge pszichikumú gyermekeket. Az ő esetükben jogos a szónoki kérdés: kétnyelvűség vagy félnyelvűség? Szolgáljanak intő például a külföldi vegyes óvodák. A nem anyanyelvű óvoda végzőseinek pszicholingvisztikai lemaradása 1–2 év is lehet. A nem anyanyelvű iskolákban ez a szakadék tovább mélyül. Egyes értékelések szerint az ilyen körülmények közt felnőtt 12 éves iskolás alig-alig üti meg a 8–9 éves gyermek szintjét." Az ilyen gyermek, mutat rá a továbbiakban Mati Hint, csupán egy „kreolizált vegyes nyelv"-et sajátít el, miközben birtokában teljesen az egyiknek sincsen. E keveréknyelv nem felelhet meg azoknak az ismérveknek, melyek képessé tennék a gyermeket egy magas kultúra, egy mély műveltség befogadására, továbbá a nemzeti(ségi) tudat kialakítására és életben tartására. Mindezek alapján, vonja le a következtetést az észt „nyelvlélekbúvár", a kétnyelvűségnek az ellentéte nem az egynyelvűség (amellyel bennünket, különben zömében kétnyelvű szlovákiai magyarokat oly előszeretettel vádolnak bizonyos szlovák politikai erők). Nem: „A kétnyelvűség ellentéte a félnyelvűség és a félkulturáltság, mely nyilvánvalóan a kulturálatlansággal egyenértékű."

Megint csak József Attila visszhangzik föl bennem:

Ím itt a szenvedés belül,
De ott kívül a magyarázat.

Kívül – a szülői magatartásban: a „jobban érvényesül, ha..."-féle balvélelmekben, balhiedelmekben, melyeknek folytán a szlovák iskolák futószalagjáról ezer- és tízezerszámra került és kerül ki ma is a félnyelvű és félkulturált ember: a „buta magyar". Az a gyermektípus, amely úgy érvényesült „jobban", hogy képességei és készségei a felsőfokú tanulmányokhoz ki sem fejlődtek; s aki lett nemhogy miniszter, hanem –

Illyés Gyula egy anyanyelvi versének soraival szólva – lett „szakmára se jó, mert nyelvvizsgát se megállt proli". Segédmunkás, az „M. Lacikák" felnőtt alakmása, ki tétován bolyong a magas kultúra világában, annak következtében, hogy nem anyanyelvű iskolában kényszerült megbirkózni azzal a feladattal, hogy birtokba vegye és megnevezze a szellem és a természet univerzumát.

A Világot, amelyet pedig mélyen – a maga kisgyermeki szintjén – csupán az anyanyelvén nevezhet és ismerhet meg igazán. A családból hozott szó- és fogalomkinccsel; s az ehhez kötődő ítéletalkotási és következtetési módokkal, gondolkodási mechanizmusokkal. A más nyelvű környezetbe kényszerített M. Lacikák elsöprő többségét a tapasztalat szerint sokkolja az idegen nyelv; emiatt szorongásosakká válnak; sikerélmények helyett sorozatos kudarc a részük; emiatt pedig egy életre elmegy a kedvük a tanulástól. „A pedagógia tanítása szerint – olvasom Mózsi Ferenc Nemzetiségi iskola – irodalmi nevelés című könyvében – csak azt a gyermeket tekinthetjük iskolaérettnek, aki a felnőtt (tanítási nyelven elhangzó) beszédére kb. 10–15 percig képes folyamatosan figyelni, és a mondottak értelmét felfogja; akinek szókincse és a kifejezőképessége eléri a korabeliek átlagát. E. A. Arkin a hatéves gyermek szókészletét 2500–3000 szóra becsüli."

Állhatnak-e ezen a nem magyar nyelvi szinten a szlovákiai magyar M. Lacikák ezrei?

Kedves Szülők, be akarjátok, hogy „jobban" érvényesüljön.

Legyen elég, hogy érvényesül.

Mármint a magyar gyermek.

A magyar iskolában.

VIGADVA SÍR A MAGYAR

Hungarian Folklore Made in Slovakia

Bemegy az „elnyomott" szlovákok nevében fogalmazott koholmányairól, panaszáradatairól, lázító-uszító vádbeszédeiről hírhedett honleány őszlováksága, E. G.-ová – van-e, ki e nevet nem ismeri? – bemegy lakóhelyének, az Isten és a sors kifürkészhetetlen csapása folytán kétnyelvű városkának az Isten és a sors még kifürkészhetetlenebb csapása folytán ugyancsak kétnyelvű húsboltjába, hogy marhanyelvet vásároljon honleányi státuszszimbólumának, garantáltan fajtiszta, következésképpen kivétel nélkül mindenkivel, mindenhol, mindenütt egy nyelven vakkantgató-vekkentgető kutyulimutyulijának.

Bemegy tehát E. G.-ová a húsboltba, mondván:

– Kérek a kutyámnak egy kiló marhanyelvet.

Mire a szittyaképű hentes:

– Marhanyelvünk, az nincs. Kötelező és hivatalos államnyelvvel viszont szolgálhatok tonnaszám.

Pozsony, a „gyöngéd forradalom" tere, immár nem a gyöngédség, nem is a forradalmi eszmekör, hanem a Szlovák Nemzeti Párt által képviselt, nemzetiségeket diszkrimináló kizárólagosság, a nyelvi erőszak, az egynemzeti totalitarizmus jegyében. Zászlók, kokárdák, plakátok, transzparensek, elszabadult, fékevesztett indulatok, öles

betűkben testesítve meg a követelést, hogy ha törik, ha szakad, hivatalos nyelv – egyetlen hivatalos nyelv – szükségeltetik, mégpedig itt és most, „na celom územi Slovenska", no és persze „bez výnimky", s ha valakinek ez netán nem tetszenék, hát az – „Na Slovensku po slovensky!" – kotródjék az anyja anyanemzete országába: Za Dunaj.

Az ember, nézve a tévé élő adását, az ember, aki történetesen magyar és szlovákiai, fuldoklik e pozsonyi balkanizmus, e pozsonyi Koszovó, e kisszerű nemzeti provincializmus szennyes hullámaiban. A fölhergelt tömegről sem az a bizonyos Európa Ház jut az eszébe, amelyre e „kulturáltságukkal" dicsekvő tömeggyűlések nagyhangú hordószónokai oly előszeretettel hivatkoznak, hanem vén kontinensünknek az a napfényhiányos oldala, amelyről gyémántszavú József Attilánk ezeket a – Szlovákiában, sajnos, ma is oly időszerű – sorokat írta: „Óh, Európa hány határ, / minden határban gyilkosok..."

S a hecckampányt közvetítő tévé képernyőjén ekkor váratlanul megjelenik egy férfi.

Egy szlovák férfi.

– Hogyan vélekedik, uram, a tömegtüntetésről? – nyomja elébe a mikrofont a riporter. – Mi a véleménye a szlovák nyelv kötelező állam- és hivatalos nyelvvé tételéről?

– Nézze: tősgyökeres presszburger vagyok. Beszélek szlovákul, németül, magyarul. A véleményem pedig – pillant szét lesújtóan és szégyenkezve a „maticázó" tömegen –, a véleményem pedig a következő: méhecskék a mézre, a döglegyek meg a szarra szállnak.

Terem a nyelvtörvény szülte szlovákiai magyar folklór viccen, adomán, vigadva síró trufán kívül egyéb műfajokat, többek között találós kérdéseket is.

Íme az egyikük:

– Mit jelent szlováknak lenni Dél-Szlovákiában?

– ...

– Semmi esetre sem nemzetiséget. Vezető funkciót.

Az eredmények ismeretében úgy tetszik, hogy a helyhatósági választások e felülről irányított, elnemzetlenítési célokat szolgáló káderpolitika mindenhatóságát negyven év után végre alaposan megrendítették. Az a tény, hogy a munkaközösségek, dolgozókollektívák saját maguk választhatják meg vezetőiket, remélhetőleg az emberi adottságokat és a szakmai képességeket állítja majd a „káder-", vagy ma már inkább a menedzserpolitika homlokterébe, méghozzá – szeretném hinni – mind a magyar, mind pedig a szlovák fél részéről. Jöjjön el végre a kor, amikor a „szlováknak lenni" állapot Dél-Szlovákiában annyit jelent majd, mint „emberséges embernek" lenni, s „jó szakembernek lenni".

S virradjon ránk az a jövő, amikor a „magyarnak lenni" adottsága számunkra is ugyanezt jelenti.

S ha az eljövendő új állapotokat az „embernek lenni" etikai imperatívusza határozza majd meg, nyelvi toleranciára intve és kötelezve akár az egyik, akár pedig a másik nyelv örökösét és beszélőjét, akkor az elmúlt évtizedekben csupán egyoldalúan értelmezett bilingvizmus helyett – amelyet csupán tőlünk, magyaroktól követeltek meg, bottal: a szlovák nyelv botjával kergetve bennünket a Paradicsomba: az „érvényesülés" Paradicsomába – reánk köszönthet(ne) az ekvilingvizmus, vagyis a vegyes lakosságú területeken használatos nyelvek egyenrangúságának a kora. Hogy ennek mindeddig

(s nagyrészt mindmáig) mi állt (áll) az útjában? Az, hogy a nyelvi intoleranciát, a „Na Slovensku po slovensky!" jogfosztottságunkat idéző jelszavát szülőföldünkön mindenekelőtt azok harsogták – főleg a komáromi és az érsekújvári Matica –, akik számára a dél-szlovákiai életforma egészen a rendszerváltásig nem „nemzetiséget", hanem „funkciót", vezető beosztást, jól fizetett állást jelentett. Függetlenül attól, hogy ismerték-e (vagy legalábbis: tolerálták-e) környezetük nem szlovák nyelvét.

Kérdésem költői, fölteszem mégis. Elgondolkodtak-e már e harcias szlovák honleányok, eme újbóli bevagonírozásunkra kész honfiak azon, hogy a kétnyelvűség Európa műveltebb tájain valójában nyelvi kölcsönösséget, kommunikációs kölcsönösséget jelent? Tudják-e (tanúsíthatom: a pozsonyi bölcsészkar történész professzora, a magyar történelmet oly sajátosan értelmező Novák úr sem tudta, míg föl nem világosítottam), hogy például Finnországban a többségi nemzet iskoláiban tanítják a kisebbség nyelvét, tehát a svédet mint úgynevezett „környezeti nyelvet"? Eltöprengtek-e már a nyelvi kizárólagosság, a „bez výnimky" elszánt élharcosai azon, hogy a piacgazdaság mint olyan előbb-utóbb szükségszerűen életre hívja és regulálja majd – méghozzá az ésszerűség és a reális szükségletek szellemében – a kétnyelvűségi kölcsönösséget, az ekvilingvizmust, azaz a vegyes lakosságú területeken élő magyarok szlovák s a szlovákok magyar nyelvismeretét?

Példákért, hogy mindez nemcsak lehetséges, hanem egyúttal természetes állapot is, nem szükséges föltétlenül távoli tájakra: a már említett Finnországba vagy pedig Svájcba, Dél-Tirolba rándulnunk. Elég, ha a magyar–szlovák etnikai határon, a népek és nyelvek e határzónájában még a századfordulón is bevett szokásnak számító, jól bevált nyelvtanuló módszerre, a népi „gyermekcsere-rendszerre" gondolunk. Ennek keretében – tudván, hogy: ahány nyelv, annyi ember – szlovák gyermekek magyar, a magyarok pedig szlovák szóra jártak az egymással többnyire baráti kapcsolatokat is ápoló, más nyelvű családokhoz.

Példaként szolgálhat számunkra a századokon át nem is két-, hanem inkább háromnyelvű Bratislava-Pozsony-Pressburg is. Ebből ugyan mára alig-alig maradt emlékül valami, mégis: a nyelvtörvény körüli legvadabb hangoskodás napjaiban is mosolyos megnyugvással szemlélgettem a pozsonyi autóbusz-pályaudvar egy maszek falatozóbódéjának üvegfalait. Az öt-hat nyelvű felirat között a „Dobrú chuť!" mellett, még betűnagyság tekintetében sem diszkriminálta, ott ékeskedett a szememnek-szívemnek kedves „Jó étvágyat!" is. Ez a maszek, úgy vélem, megsejtett valamit a jövőből: azt tudniillik, hogy eljön majd a kor, amikor nemcsak nekünk, szlovákiai magyaroknak lesz érdekünk, hogy a többség nyelvén is ki tudjuk fejezni magunkat; érdeke lesz a „többcsatornás nyelvi információs rendszer" elsajátítása a többségi nemzet fiának is. Jól felfogott érdeke lesz a „környezeti nyelv" (a magyar) ismerete és használata mindazoknak a szlovákoknak a számára, akik magánvállalkozóként, magánkereskedőként, magánvendéglősként, magánpraxist folytató orvosként, ügyvédként, jogászként akarják megkeresni kenyerüket – a magyarok által (is) lakott Dél-Szlovákiában. Megtörténhetik különben, ha magyar szóra ingerülten reagálnak, hogy elriasztják vevőiket-klienseiket; s előbb-utóbb felkopik az álluk...

A piacgazdaság nyelvhasználatot is reguláló hatására el kell(ene) tehát jönnie annak az időszaknak, amelyben a „dél-szlovákiai szlováknak lenni" állapota nem automatikusan jelent funkciót, jól fizetett állást, kiváltságot. S hogy mit kell(ene) jelentenie ennek az állapotnak? Nem többet, de nem is kevesebbet, mint amit az „embernek

lenni" (példákkal, hál' istennek, már ma is igazolható) státusza fémjelez. Kölcsönös kétnyelvűséget kellene magával hoznia ennek az állapotnak; vagy legalábbis olyan közállapotokat és közhangulatot, amely megközelíti ezt az ideálképet, érvényre juttatva a kisebbség iránti toleranciát, tiszteletben tartva az anyanyelv sajátosságainak méltóságát.

*

Vicc, trufa, találós kérdés – ezek után egy újabb műfaj (s ennek kapcsán egy újabb meditáció) következhet a sorban.

Egy mese.

Vagy ha úgy tetszik: tanmese.

Vagy ha úgyabbul tetszik: egy rémmese.

1990. december 12-én a budapesti Európa Intézet – Glatz Ferenc történész egyedülálló „maszek" tudományos intézete – a budapesti cseh-szlovák nagykövetséggel együtt Nyelv és identitás címmel nagyszabású konferenciát, szlovák–magyar kerekasztal-találkozót szervezett a nemzeteink közötti gátak lebontásának, az egymáshoz való közeledés lehetőségeinek a megteremtése céljából. Az összejövetelről annyit: méltó volt a rendező intézet nevéhez; mind szlovák, mind pedig magyar részről a tájainkon még honosításra váró európaiságnak a szellemét árasztotta, s gondolatvilágának gazdagságával, vitakultúrájának színvonalával, szándéknyilatkozataival is a jövőbe mutatott.

Hanem...

Hanem hol volt, hol nem volt, nem az Óperenciás-tengeren túl, hol a kurta farkú malac túr, nem ott, hanem vén kontinensünk kellős közepén, az Európa Intézetben, volt egyszer egy mesemondó. Hivatására nézve író. Úgy hívták: Klára Jarunková. Történt ám, hogy ez az író-mesemondó szót kért. Lévén a konferencia ügyvitele, a kor szelleméhez illően, demokratikus, meg is kapta a szót.

S előadta többek között A vásárúti kombájnosok című történetét.

Emlékezetből, szót szóba öltve, hadd adjam vissza a lényegét.

Egyszer volt, hol nem volt, valahol Dél-Szlovákiában volt, volt egy Trhové Mýto nevű fatornyos falucska. A település a Žitný ostrovon fekszik; természetes hát, hogy lakói a mezőgazdaságból élnek. Szántanak, vetnek, aratnak. Aratnak, de nem ám kaszával, mint az egyszeri szegény ember, hanem modern masinákkal, amiket úgy hívnak: kombájn. Történt egyszer – a mesemondó-országjáró riporter szerint úgy tíz? vagy tizenöt? vagy húsz?, maradjunk annyiban: a jó Isten se tudja, hány évvel ezelőtt –, hogy új kombájnokat kapott a Trhové Mýto-i fatornyos falucska szövetkezete. Új kombájn – új kezelési, járművezetési és szerelési tudnivalók! Híj, a nemjóját! Gondok felhőzték a szövetkezeti elnök homlokát. Hanem aztán, mint az a mesében lenni szokott, támadt egy jóságos lélek, aki talált a gondra megoldást. Kombájnosok, kombájnkiképző tanfolyamra! – szállt, mint ahogy a mesékben írva vagyon, szájrul szájra a jelszó. A Trhové Mýto-i kombájnosok erre aztán nyakukba kerítették a tarisznyát – benne egy kis evvel-avval, hamuban sült pogácsával –, kezükbe vették a vándorbotot, s meg sem is álltak Prága városáig, az újkombánjos-kiképző tanfolyam székesfővárosáig.

Arany Prága városában aztán, mint az a mesékben (és a tanfolyamokon) lenni szokott, mindenféle próbáknak vetették alá őket a továbbképzés vezetői, a válogatott bárók és cigánylegények. Az újkombájnosok, mondja a mesemondó, mind egy szálig sikerrel vették az akadályokat; kivéve a Trhové Mýto-i küldöttséget, amelyet aztán

a válogatott bárók és cigánylegények haragjukban arra késztettek, hogy minél előbb fordítson hátat Arany Prága városának. Kotródjék vissza, ha már a csehvel csehül áll, s nyikkanni szlovákul sem tud, az isten háta mögé, fatornyos falujába.

Eddig a történet, amelyről Klára Jarunková azt állítja, hogy mint újságíró, Vásárúton hallotta, egy falugyűlésen, huszonöt év körüli fiatalemberektől (kombájnosoktól). A sztorit – amely nyilvánvalóan a nyelvtörvény szülte felfokozott indulatok egyik terméke – Klára Jarunková nem kommentálta. „Csupán" azt a kérdést tette föl a bájos történet kapcsán, hogy mindezek után vajon „milyen nyelven kellene oktatni a dél-szlovákiai iskolákban?"

A Klára Jarunková által óvatosan „nyitva hagyott" kérdésre, kiérezve belőle a provokatív szándékot, többen is reagáltak. Hanák Péter, a neves történész arra mutatott rá, hogy e tanmese veszélyesen kétértelmű. Ha akarom, jóhiszemű. Jóhiszemű értelmezéséből az a paraszti tanulság vonható le, hogy a vásárúti kombájnosok számára nem Prágában, hanem odahaza, a szülőföldjükön és anyanyelvükön kellett volna továbbképzést szervezni. Ha akarom, rosszhiszemű e tantörténet. Bántó éle az anyanyelvi oktatás létjogát kérdőjelezi meg, s mint ilyen, lényegében nem más, mint a szlovákok által oly sokszor a magyarok szemére hányt Apponyi-féle oktatási törvény újabb változata, „ugyanaz pepitában", Made in Slovakia, 1990.

E sorok írója azt a véleményt fejtette ki, Coménius hazájában nem ildomos, hogy bizonygatásra szoruljon az anyanyelvi oktatás szerepe, s hogy az államnak garantálnia kellene: tizennyolc éves korig, az emberi érettségi beálltáig minden olyan szakmát, amely iránt tömeges érdeklődés nyilvánul meg, anyanyelven kellene (illene) oktatni. Hiszen a kőművesnek kőművesül, a szakácsnőnek szakácsnőül, a kombájnosnak pedig kombájnosul kell elsősorban tudnia. A nyelv kérdése intoleráns társadalmakban tolakodhat csupán a szakmai szempontok elé.

Felszólalásomban, mivel az számos más kérdést is érintett, nem értelmezhettem minden részletében ezt az épületes „tanmesé"-t. Nem tettem szóvá, hogy én: nem hiszem el ezt a történetet. Nem hihetem e tanmesét, mert hiszen Szlovákiában a három önálló és a közös igazgatású szakmunkásképzőben a csaknem 14000 magyar nemzetiségű tanulóból csupán alig több mint 5000 tanul az anyanyelvén. (Pukkai László: Egy felhívás margójára, Új Szó, 1990. október 29.) Ha ez így van, kedves Klára Jarunková, vajon miért nem tanítják meg a szlovák tanítási nyelvű iskolák a magyar tanulókat olyan szlovákságra, hogy az az Ön által megkövetelt igényeknek megfeleljen?! Szlovák iskolák mulasztásaiért is a magyar iskolákon verné el a port?! Tapasztalataim szerint egyáltalán nem a szlovák nyelvtudással van baj. Ellenkezőleg: a magyar szakkifejezések nem ismeretével. Emiatt „sýtič" magyar szerelőink nyelvében a dúsító; emiatt „tlmič" a lengéscsillapító; és sorolhatnánk még példákat, szakmánként, a végtelenségig, tovább. Ergo: tudnak a magyar szakmunkások szlovákul; mint példáimból kitetszik, sajnos túlságosan is „jól".

Figyelembe véve a föntieket, Klára Jarunková tanmeséjét utólag, ebben az írásomban oda utasítom, ahová általában a mesék valók – a kitaláció birodalmába. Teszem ezt annál inkább, mert a vásárúti – Jarunková szerint huszonöt év körüli – fiatalemberek az ominózus kombájnostanfolyam idején régen átestek már a kétéves katonai szolgálat cseh vagy szlovák „nyelviskoláján". Oly ékes szlováksággal, mint ahogy Klára Jarunková adta elő történetkéjét, bizonyára egyikük sem beszél ugyan; de hogy alapvető nyelvi kommunikációra se lettek volna képesek, ez akkora valótlanság,

hogy *neki lehet támaszkodni.* Egyike ez a „tanmese" a magyarok szlovákellenes magatartásáról, a szlovák nyelvvel szembeni ellenszenvünkről keringő sok-sok koholmánynak.

Műfaji (és erkölcsi) szempontból nem az építő jellegű tanmesék sorába tartozik tehát.

Hanem a rémmesék kategóriájába.

*

Kot-kot-kotkodáč,
Mindennapra egy tojás.

Egyszer, még 1989 decemberében, megmutattuk már mi, szlovákiai magyarok, színe előtt országnak-világnak (emlékezzetek csak az Erdély javára szervezett nagy népi megmozdulásra), hogy nem idegen tőlünk a szervezőkészség, az adományozókedv. Mutassuk meg újra, *feleim*, a Csallóköztől a Bodrogközig, hogy ez a képességünk nem veszett ki belőlünk, mi több: még fokozódott is azóta a bizonyos *„gyöngéd"*-nek mondott forradalom óta, amelynek örömmámora, szlovákokat és magyarokat testvériesítő atmoszférája a '89-es november óta lepergett tavaszi, nyári, őszi, téli hónapok alatt sok tekintetben ott van ma már, mint az a bizonyos villoni *tavalyi hó.*

Mert volt közben:

egy Szlovák Nemzeti párt,
egy el*vatrás*odott Matica slovenska,
egy frontális magyarellenes hecckampány,
egy cirkuszi bohócporondra kívánkozó éhségsztrájk
stb., stb. – hisz élünk és emlékezünk.

És lett közben:

egy *nyelvtörvény.*

Egy nyelvtörvény, amely lehetett volna rosszabb is. De lehetett volna jobb, európaibb, egyértelműbb is.

Olvasom a *Hét* 1990/51-es számában N. Gyurkovits Róza interjúját Duray Miklóssal, melyben többek között az áll, hogy ami a nyelvtörvény kínálta bizonytalanságokat, a precíz jogalkotásban nemkívánatos voluntarizmust illeti, „A többértelműségre a legjobb példa talán az, hogy míg a magyar képviselők a kétnyelvű helység-, utca-, földrajzinév-használattal kapcsolatban azt hangsúlyozzák, hogy amit a törvény nem tilt, azt szabad, addig az SZNT alelnöke, Olga Keltošová a Slobodný piatokban éppen azt hangsúlyozta, hogy kétnyelvűség e téren a törvény jóvoltából nem lesz lehetséges."

Hogy a csűrés-csavarás tudományából, a jogértelmezés kötélhúzásából ki kerül ki majd győztesen, hogy e jogi voluntarizmus nacionális (többségi) tengerében melyik hal eszi majd meg a másikat, az aligha lehet kétséges.

Lakhelyem, Somorja, és szülőfalum, Ipolypásztó között autózva végig a százötven kilométernyi magyar etnikumú szakaszt, láttam helységnévtáblát ilyet is, olyat is.

Láttam (csak) szlovákot.

Láttam (jó érzéssel) szlovák és magyar nyelvűt.

Láttam olyat, amelyről festékszóróval tüntették el a magyar feliratot.

Láttam olyat, amelyen valaki, nyilván végső kétségbeesésében, lefestette mind a szlovák, mind a magyar városnevet.

Íme egy kisváros, amely berajzolandó a térképekre. Íme: Senkiföldje.

A demokrácia senkiföldje.

Ó, Dél-Tirol, s ti, németek, be messze vagytok!

Ó, Finnország, s ti, svédek, be messze vagytok!

Ami nálatok természetes; az nálunk, mint Keltošová asszony mondja, „a törvény jóvoltából nem lehetséges".

Eszembe jut gyakran, szinte naponkénti megpróbáltatásaink láttán:

„Megbűnhődte már e nép..."

De vajon hogyan és miképpen fogunk bűnhődni a jövőben amiatt, ha a „kötelező" és „kizárólagos" szlovák államnyelvnek jut majd csupán hely a magyarok által (is) lakott több mint ötszáz település helynévtábláján, utcanévtábláján, cégtábláin, közfeliratain? Helyet kérnek maguknak anyanyelvünk szavai is?

Volna egy ötletem.

A *Magyarságkutatás* (Budapest, 1989., 144. l.) című évkönyvből merítettem. A benne foglalt tanulmány nyelvi szankciók tekintetében garantált, jól bevált – ámbár nem európai, hanem csupán afféle balkáni példával szolgál. Javaslom, hogy a Szlovák nyelvi kizárólagosság hívei, a nyelvi intolerancia harcosai – hiszen megnyilvánulásaik kísértetiesen emlékeztetnek a Vatra romaneasca magatartására – vegyék át a fél évszázaddal ezelőtt Dél-Erdélyben alkalmazott nyelvszabályozó receptet. Ennek lényege: ha az iskolában „valamelyik gyerek magyarul mert szólni, minden szóért kettő lej vagy egy tojás büntetést kellett fizetnie".

Kiterjeszthető e módszer a magyar helységnévtáblákra, s a közfeliratokra is.

Kot-kot-kotkodáč,

Minden szóért egy tojás.

Magyarjaim!

Gyűjtsük a tojást!

Majd csak rázápul, pincétől padlásig, a nemzet palotájára, amelyben a nyelvi türelmetlenség harcos honleányai és kardos honfiúi ülnek vad orgiát. S eljövend majd a nap, mikoron lőn bűzös szellet, s a művelt Európa messzire kerüli vén földrészünknek ezt a setét zugát...

Azoknak a cseh és szlovák politikusoknak pedig, akik gátat vetettek a nyelvtörvény ürügyén reánk zúdított magyarellenes hullámoknak, s a jóakaratú, emberséges szlovákok ezreinek, tízezreinek, akik nem paktáltak le a *„Na Slovensku po slovensky!"* jelszavát üvöltő tömeggel, mi több: nem egy közülük a sajtóban olvasói levél formájában együttérzéséről biztosított bennünket, küldjünk ajándékba szintén egy tojást.

Mert a tojás – lásd a húsvétot – ősi-ősi jelkép.

A születést, az újjászületést szimbolizálja.

Reményeinket, hogy a szlovák–magyar viszonyban (a természetes népi együttélés évszázados hagyománya alapján és logikája szerint) újjászületik sok-sok régi érték. S hogy lesz, itt, ezen az érzékeny területen is, a *„feszítsd meg!"* őrülete után – feltámadás.

Akkor majd, *feleim*, kipingálhatjuk azt a tojást.

Jó *magyar*ként és jó *állampolgár*ként;

Piros-fehér-zöldre.

S piros-fehér-kékre.

S hogy mikor?!

Kormányok jönnek, kormányok mennek.

A kérdés azonban marad; marad és fölfáj:
Mit ér az ember, ha magyar?
Mit ér a nyelvünk, ha magyar?!

*

Így hát míg sírom eltakar,
síromban is leszek magyar...

Sok megrendítő, szívet szorító mozzanata volt a szlovákiai magyarság sorsa iránt már korábban, az „internacionalista" pártállami időkben is mély felelősséget érző s a népközösségünk gondjait-bajait a „fordulat" óta is vállaló Panoráma-különkiadásnak, melyet október 18-án bizonyára százezrek láttak szerte Dél-Szlovákiában. A megrendítő pillanatok mellett sok-sok olyan, példaértékűnek okkal és joggal nevezhető pillanata is volt e dokumentumfilmnek, amely arról tanúskodik, hogy a szlovákiai magyarság bölcsen és éretten viszonyul történelmének 1945–1948 közötti tragikus szakaszához, e máig be nem hegedt sebhez, melynek fájdalmán talán-talán csak a népünkkel szemben elkövetett igazságtalanságok nyílt bevallása, a hírhedt *Kassai Kormányprogram* elítélése, a hivatalos bocsánatkérés, az állam és a kormányszervek részéről kinyilvánítandó *kollektív rehabilitálás* segítene.

Példaértékűnek találtam, hogy lám, vannak már közösségünkben olyan községek, olyan magyar „sorscsoportok", amelyek kisemberi-paraszti szinten, a „lent" világában képesek méltó történelmi emléket állítani elődeinknek – akár azzal, hogy rendbe teszik, kitisztítják „beszélő anyakönyvünket", a hozzánk *magyarul* visszaszóló temetőt, akár pedig azzal, hogy – mint az ipolyfödémesiek – tisztelgésképpen keresztet állítanak a templomkertben „véres s ostoba feneségek": a két világháború, a kitelepítések, a deportálások áldozatainak emléke előtt. (Hasonló történelmi számvetésre került sor szülőfalumban, Ipolypásztón is, ahol ez év pünkösdjén helyezett el a faluközösség márványtáblát a templom falán, emlékeztetve az itt maradtakat a községből kitelepített százhetvennyolc magyar testvérünkre.)

Sorolhatnám a példaértékű, követésre méltó helyi kezdeményezéseket nagyon sokáig még. Ám ehelyett hadd szóljak inkább arról: e megrendítő-fölemelő pillanatokban nem szűkölködő műsornak az egyik mozzanata: a bölcs beszédű, a magyar népi kultúra emberi méltóságát szinte sugárzó garamszentgyörgyi parasztembernek, Kácsor Bélának és Hasznos Gyulának a viselkedése, beszéde, már-már a keservesek fájdalmát árasztó énekszava az átlagosnál is jobban – mit tagadjam? szinte az elérzékenyülésig – megragadott. Hallgatva a dalszöveget, fölvillant bennem: mintha ismerős volna valahonnan a szöveg! Valahol találkoztam már vele!

S ami ezután következett, fölér egy filológusi nyomozómunkával: addig-addig kutakodtam könyveim között, mígnem Nemeskürty István *Diák, írj magyar éneket* című irodalomtörténetében (Budapest, 1983, II. kötet 436. 1.) rá nem bukkantam az első strófára.

De hogyan, s honnan keríthető elő a dal második szakasza, refrénjével, a *„magyar, magyar, magyar"*-ral, amely oly szívtépően fejezi ki a szülőföldjükről Csehországba hurcoltak, Magyarországra kitelepítettek fájdalmát? Ezt a strófát a Nemeskürtyben nem olvashatni. A szerencsés véletlen (vagy inkább az előretekintő figyelem) azonban itt is meghozta a megoldást. A Panoráma különkiadása, benne a keresett dalszöveggel, Silvássy Józsefnek, az *Új szó* főszerkesztőjének a jóvoltából videokazettára

került, s megőrződött az utókor számára. Kazettáról másolom e „szlovákiai magyar keserves" – az eredetitől némileg eltérő, enyhén folklorizálódott szöveget – ide a papírra:

Kitárom reszkető karom,
ölelni földemet.
Reá záporként hullatom
fiúi könnyemet

Szülöttidben csalatkozám,
de hű s igaz valál hozzám,
hazám, hazám, hazám,
édes magyar hazám.

Hogy álmom nyugtatóbb legyen,
hazám határiból
maroknyi földet elviszek
síromba vánkosul.

Így hát míg sírom eltakar,
síromban is leszek magyar,
Magyar, magyar, magyar,
míg sírom eltakar.

Filológiai nyomozásom eredményeképpen, a Nemeskürty-féle nyomon elindulva, sikerült kiderítenem azt is, ki is valójában a dalszöveg szerzője. Nem más, mint a reformkor magyar irodalmának szerkesztője, újságírója, költője, a fiatalon elhunyt Kunoss Endre (1811–1844). Kunoss néhány verse a maga korában olyannyira népszerű volt, hogy megzenésített változatban terjedt szerte az országban. Nemeskürty István megjegyzi, éppen az idézett vers kapcsán, hogy ezt „még az ezerkilencszázharmincas években is szívesen énekelték, sőt, cserkészdal lett belőle."

Dalunknak tehát, melyet a garamszentgyörgyi Hasznos Gyula oly megrendüléssel adott elő, százötven éves története van. Öröklődött, mint a népdal, apáról fiúra; a cseh földbe temetett magyar paraszt nagyanyáról az utódokra. Reánk, a szlovákiai magyarság egészére; reánk, akiknek mostoha sors fordulóinkban, sajnos, túlságosan is sűrűn kell(ett) elfohászkodnunk az *„édes hazám, fogadj magadba, / hadd legyek hűséges fiad"* fohászát: reánk, akik hitem szerint olyannyira mélyen tudunk azonosulni e dallal, hogy azt afféle „szlovákiai magyar keserves"-ként, bujdosódalként éljük át. Bujdosódalként, amelyben – cseppben a tenger – tükröződik egy darab magyar sors. Egy darab magyar történelem. Merthogy kezet nyújt egymásnak ebben a dalban a magyar XIX. század és a szlovákiai magyar sors közelmúltja, de még a jelene, mi több – attól tartok – egy ideig még a jövője is. Megfogja ebben a dalszövegben egymás kezét Petőfi és Vörösmarty kortársa, Kunoss Endre, a szülőföldjén kívül elhunyt garamszentgyörgyi nagymama; megfogja egymás kezét, a *nagycsaládi* együvé tartozás szép példájaként, a Csallóköztől a Bodrogközig, az oly sokszor megsebzett, de önérzetét, nemzeti azonosságtudatát híven őrző és védő szlovákiai magyarság.

Nézzünk szembe minél több kisközösségben, minél igazabban a múltunkkal. Mementóként pedig hagyjunk fakereszteket, emléktáblákat, kopjafákat magunk után. Hogy visszanyúlva a múló időbe – amit most még napjainknak nevezünk – unokáink is megfoghassák a mi nemzedékünk kezét. Ötven év, száz év múlva is.

Akkor is, és mindörökké.

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN

„A műgonddal alkotó ember" évtizedei

A SZERZŐ NAPTÁRI TÉVEDÉSE VEKERDI LÁSZLÓVAL KAPCSOLATBAN

Ha az embernek mérsékelt alapelvei vannak, úgy jár, mint én: Franciaországban nem tartanak vallásosnak, Angliában túlságosan annak tartanak.

Montesquieu

(Hamvas Béla: Anthologia humana. Budapest, 1990.)

Bibó Istvánt idézi több alkalommal Vekerdi László, hol „Kelet-Közép-Európára várva" (*Liget*, 1990/2, 37–41.), hol „Egy hosszú vita margójára" írva tanulságos, bár kevesek által megszívlelt mondatokat (*Új Forrás*, 1991/1, 40–43.). Bibó is, őt követve-értelmezve Vekerdi is szembeállítja a „műgonddal alkotó ember"-t „a magát hatalmi helyzetekben kiélő, reprezentáló ember"-rel. (Hamvas Béla a szellemi ember magatartását az „agonális ember" nyüzsgésével szembesíti). Bibó megrendítően szép utópiája az előbbi emberfajta győzedelmében reménykedett („Eszméim győzedelme legyen emlékjelem" – idézem ide szívesen Eötvös Józsefet), Vekerdi László tényszerű megállapítása szerint még 1991-ben sem beszélhetünk erről, pedig a „műgonddal alkotó ember"-ek „közös ihlete" teheti a nemzetet azzá, amivé (ismét reformkori idézet következik) a „szellemharcok tiszta súgaránál" kellene válnia. Ennek az ügynek, a tiszta szellemharcoknak és a mindig törekvő-fáradozó közösségnek („wer immer strebend sich bemüht...") szolgálatában áll, alkot évtizedek óta Vekerdi László. Tudós esszéistának minősíteném a legszívesebben (a filosz mindig kategorizál és műfaji meghatározókat keres, pedig valójában született rendetlen) – meg talán közírónak is, amiként valaha Bálint György gondolta a közép-európai közírót, ha az utóbbi években nem tapadt volna e megjelöléshez a publicisztika rossz emléke (pedig valaha Ady is újságíró-„közíró" volt, Kosztolányi is, részben Szabó Lőrinc is, aztán Márai is meg Móricz Zsigmond is). Vekerdi László szóljon bár a magamfajta „szakíró" (?) számára rejtelmes-titokzatos természettudományos kérdésekről, vagy a történetírás időszerű, európai kitekintéssel tárgyalt problémáiról (például az Annales-iskoláról), vagy (akad netán, akinek ez meglepetésszámba megy) a modern nyelvészeti irányzatokról, sosem téveszti szem elől, hogy az olvasóközönségnek ír, korszerűtlen kifejezéssel élve: a művelt nagyközönségnek (nem tudom, van-e még ilyen?), az általa vizsgált jelenségeket bemutatni-ismertetni akarja, megosztani kétségeit a remélt olvasóval. Az elidegenítés és a távolságtartás „karneváli" divatévadában Vekerdi László szerény öntudattal van jelen tanulmányaiban; csak annyira, amennyire a sosem tolakodó, mindig az észelvűségtől és a kifejezés világosságától vezetett érvelés engedi; természetesen széles körű anyagismeret birtokában sosem vonul semmiféle Felhőkakukkvárba, hiszen hallgatókra, olvasókra, együttérzőkre számít. Bevonja őket töprengései folyamatába. Ugyanakkor a prófétikus hevület ön-

gerjesztő-álságos gesztusait is elutasítja (éppen a magyar politikai élet jó ismeretének tanulságait levonva): „semmiféle jelszó nem rokonszenves. Mert minden jelszó kizár, sőt fenyeget valakiket" – állította egy beszélgetés során (*Társadalmi Szemle*, 1990/5, 15.).

Értelmiségi magatartást kell körülírnunk, ha számot akarunk vetni Vekerdi László évtizedeivel. Méghozzá a maga nemében egyszerre rendhagyót és jellegzeteset. Rendhagyót az életrajzi adatokból kiolvashatóan, nem mindig önkéntes pályafordulatokat tudomásul véve. Jellegzeteset, ideáltipikusságában is, mivel példázza Ortega y Gasset szép értelmiségi ábrándját:

„Értelmiséginek lenni olyan dolog, melynek semmi köze sincs az ember társadalmi énjéhez. Nem a többiek számára értelmiségi, ilyen vagy olyan célból, pénzkeresés, csillogás, esetleg a kollektivitás viharos tengerén való fennmaradás végett. Az értelmiségi önmaga számára, önmagával szemben az, menthetetlenül." (Vö.: *Csejtei Dezső: Ortega y Gasset*. Budapest, 1980., 71.) Ki mástól származhatna ez a mondat, mint attól, aki Don Quijote nemzetéhez tartozik?

Íme az ígért néhány életrajzi adat, keretül, eligazítónak: Vekerdi László Hódmezővásárhelyen született, erdőmérnöknek készült; készülődésébe (nem utoljára) szólt bele a történelem, amely az 1951-ben orvosi, 1955-ben belgyógyász szakorvosi diplomát szerzett fiatalembert előbb a Sopron–Budapest–Debrecen városokkal jelölhető földrajzi térbe, majd Debrecenből Budapestre, kórházból kutatóintézetbe, utóbb (mindmáig) könyvtárba vitte. (Persze, a könyvtáros *is* irodalmi alak, gondoljunk csak Anatole France-ra vagy Hamvas Bélára!) Nem túlságosan gyakori, de nem is kivételes jelenség a *magyar irodalom*ban, ha valaki orvosi pályát cserél föl irodalmival-közíróival. A magyar irodalomtörténet „atyjá"-nak tartott Toldy Ferenc legyen a XIX. századi, Németh László a századunkbeli tanúságtevő. Vekerdi Lászlót egész pályáján Németh László legjobb műveinek szellemisége vezette; fontos levelezéssel dokumentált munkakapcsolatuk közismertebb annál, hogy részletesebben kellene szólnom róla. Amit mégsem hagyhatok említés nélkül: mind a minőség, a művelődés eszméje, mind pedig a C. P. Snow 1959-es, cambridge-i előadásában „két kultúrá"-nak nevezett szellemi megosztottság áthidalására törekvése (amelynek kitűnő eszköze a tudomány-, illetőleg a művelődéstörténet) feltehetőleg egészen más vonásokat kapott volna Vekerdi László munkásságában, ha nem Németh László járt volna előtte. Visszafogottságában, tárgyias előadásában ezért (is) oly megnyerő Vekerdi László Németh László-monográfiája (1970), jóllehet, a szabad szólásnak a korszak szűkkeblűsége határt szabott (nem is beszélve a szólás *utáni* szabadságról), és még a kiadói igényekhez is kellett alkalmazkodni, amelyek részben a terjedelmi korlátokból, részben az *Arcok és vallomások* sorozat jellegéből fakadtak. Szerencsére Vekerdi László bőven pótolhatta, amit a monográfiában sem helye, sem lehetősége nem volt elmondani, Németh Lászlónak azóta kiadott műveiről vagy Grezsa Ferenc kiváló monográfiájáról szólva. Sejtésem szerint Németh László indítása fedezhető föl azokban a sajnos, manapság keveset forgatott, még kevesebbet idézett értekezéseiben, amelyekben egészen közvetlenül C. P. Snow téziseire reagált. S amiképpen Németh László az egy korszakról az oktatásban kialakítható ismeretanyagot szintetikusan, azaz a szaktudományok egymást kölcsönösen át- és megvilágító együttesében tudta csak elképzelni, Vekerdi László is ellene szegült ama tévhitnek, miszerint áthághatatlan szakadék választaná el a szellem-, a társadalom- és a természettudományokat és azok művelőit. „Nem a történetírás az egyetlen korunk humán tudományaiból – érvel Vekerdi László –, amely át- meg átitatódott természettudományos gondolkozással. A nyelvészetről nem kell külön beszélni, hiszen nehéz lenne ma

már megmondani, hogy a »humán« vagy a »matematikai« és »empirikus« tudományokhoz sorolandó-e. (*A „két kultúra" és a harmadik.* In: *Kalandozás a tudományok történetében.* Budapest, 1969.) Nehezen lenne vitatható Vekerdi László igaza, elegendő egyetlen pillantást vetni az *Általános Nyelvészet* szak tantervére; és az irodalomtudományban sem a pozitivizmus az egyetlen irányzat, amely természettudományos módszerekkel és olykor frazeológiával gazdagította (?), deformálta (?), kergette kétségbeesésbe (?) művelőit (jóllehet, a magam részéről mindezt mérsékelt örömmel konstatálom). Vekerdi László nem áll meg azon a ponton, ahol előképzettség hiányában például én meg szoktam állni. Tudomásul veszem, hogy Thomas Mann *Doktor Faustus*ához nemcsak zenetörténeti, összhangzattani, világirodalmi ismeretek szükségesek, hanem tudni kellene valamit (elég sokat) a kémiából meg a zoológiából is. Régi emlékeim a kamarazenélő orvosok, Bolyai Farkast én nemcsak matematikusként, hanem drámaíróként és fordítóként is nagyra tartom. Vekerdi László a „két kultúra" tetszetős tézisét vitatandó műelemzésre is vállalkozik, Joyce nehezen megközelíthető két alkotásáról, az *Ulysses*ről és a *Finnegan ébredés*éről közöl számunkra megfontolandó megállapításokat:

„Hatalmas, formulákkal bajlódó és fogalmakat magyarázó halmazelméleti vagy modern algebrai kézikönyvre emlékeztet leginkább; semmit nem lehet átugorni, a látszólag jelentéktelen definíciók éppen olyan fontosak, mint a mutatós, hosszú levezetések. Aki régi fajtájú levezetéseket-elbeszéléseket vár, Weierstrass vagy Zola modorában, alaposan csalódik, mindennek más a jelentése, mint eddig, a »regény« vagy »algebra« elnevezés is egész másféle értelemben jellemzi az »ulyssesoid-regények« vagy a modern algebrák tárgykörét, mint régen. A *Finnegans Wake* talán ezeket a matematikai inspirációjú lehetőségeket éli ki a végső határig, s talán már a számológépre programozott »elektronikus regény« prototípusa."

Nem hiszem, hogy Vekerdi László számot tartana futurológus minősítésre, de az 1969-ben kötetben közölt tanulmány nemcsak a Joyce-kutatás aspektusából tekintve rendkívül tanulságos, hanem irodalom–irodalomtudomány–kibernetika lehetséges összefüggéseit is megcélozza. Méghozzá nem a könnyebb eljárást választja: úgy mutat be irodalmi jelenséget, hogy azzal együtt a teljes kulturális összefüggés-hálózatot vázolja föl. Sokat hallunk manapság irodalmi komponensek gépi méréséről, sokan csinálják, kevesen hasznot hozóan, célszerűen. Vekerdi László kétfelé tekint: irodalom és „társ"-tudományok összehasonlító elemzésére hoz példát, az első pillanatban meghökkentő módon, hiszen regényszerkezetet vet egybe modern algebrai levezetésekkel. A másik gondolat talán még instruktívabb. Mindez a régi fogalmi apparátus átértékelését igényli, adott esetben a regénnyel kapcsolatos megnevezésekét. S ez a fogalomátértékelés szintén párhuzamosan fut(hat) az irodalomban és az algebrában. Ez visszautalhat arra a Németh Lászlótól kapott inspirációra, amely egy történelmi (?), művelődéstörténeti (?), szellemi (?) periódus komplex bemutatását sürgeti. Annyi tetszik bizonyosnak, hogy Vekerdi László följebb idézett eszmefuttatása jegyében figyeli, mi történik a tudományokban, az irodalomban, és nem utolsósorban régiónk politikai terein (ahol látszólag túl sok a meglepetésszerű, a lényeget illetőleg azonban nem kevés az avultnak hitt nézetek újrafelmondása). Az újra való fogékonyság nem homályosítja el látását, egy, az 1970-es esztendők közepén fogalmazott, de csak 1981-ben megjelent értekezésében (*Az absztrakt filozófia és a nyelv. Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1981., 207–229.) Fregére, Wittgensteinre, Gadamerre, Austinre, Heideggerre, Searle-re és Derridára *(a différance-ra!)* hivatkozik, elemzi-bemutatja álláspontjukat, korántsem a teljes egyetértés, a behódolás, hanem a megismerés (vita)szellemében, persze, jóval a magyar-

országi divat és sznob ájuldozások előtt. Vekerdi László tudományos nézőpontját jól jellemzi a strukturalizmus nyelvújításáról és fogalmi viszonyrendszeréről kifejtett véleménye. Sem a feltétlen elfogadás, sem a rideg-gőgös elutasítás nem Vekerdi László sajátja, hanem a tudományos mérlegelés, a higgadt számvetés, a tárgyszerű érvelés:

„A strukturalizmus [...] valóságos nyelvújítás a humán tudományban, s mint a nyelvújítások általában, a hasznos fogalmak és elnevezések mellett számos körmönfont, fölösleges és káros neologizmust is teremtett, s amíg az áradat le nem ülepedik, nehéz elválasztani a frázisokat és fölösleges újrakereszteléseket a hasznos és lényeget jelölő elnevezésektől." (*Befejezetlen jelen*. Budapest, 1971.)

A vita azóta is tart. Az irodalomtudomány (is) – szaktudomány. Akár a többi diszciplína. Megvan a maga *szaknyelve*, a maga fogalmi rendszere. Kérdés: meddig mehet el az irodalomtudós az „érthetőség" terén? Kinek a számára kell „érthetővé" válnia? Hol van az érthetőség határa? Nem tudom, hányan érzik át a ma alkotók dilemmáját. „To the happy few"? – kérdezik bizonyára többen Stendhallal együtt. A szépirodalmi vagy a tudós „közlések" jórésze manapság tolvajnyelven hangzik el, mintegy rejtjeles üzenetként – a beavatottak számára. Azt aligha volna jogos vitatni, hogy bonyolult kérdésekről nemigen könnyű „érthetően" szólni, jóllehet, az érthetőség többnyire nehezen körülírható igényként jelentkezik; amellett a mai érthetetlenség olykor holnapi érthetőséggé változhat. Itt is érdemes megfontolnunk Vekerdi László tanácsát: a neologizmusok közül kíséreljük meg kiszűrni azt, ami további (értelmező) neologizmusokra szorul, és lehetőleg keressük meg a megközelítően megfeleltethető magyar kifejezéseket. S bár minden bizonnyal sok minden elhull a mai divatos szakkifejezések közül, a szakember nem mondhat le a tudomány nyelvéről, az értelmezői stratégiákról, a vitáról meg az önreflexióról. A nyitottság és a bírálói attitűd nem állhat ellentétben egymással. Iránytűként szolgálhat a *racionalitás*, amelynek Vekerdi László rokonszenves elkötelezettje. „A racionalitás (vigyázzunk, nem a racional*izmus*!) a tudományos *közösség* úgylehet legfontosabb önvédelmi eszköze." (*Bolondistóki észtanszerűség*. Magyar Tudomány, 1991., 1230–1233.) Finom megkülönböztetés. Annál is inkább, mivel a racionalizmus (másoknál az irracionalizmus) rossz hírbe keveredett. A francia felvilágosodás némely eszméjét diadalra juttató Forradalom, majd a XIX. század folyamán az ezeket az eszméket Homais patikus szellemi szintjére süllyesztő gondolkodás az Ész vallására esküdött, demitologizáló cselekvései új mitológiához vezettek, amelyek a XX. század szörnyűségeinek szolgáltak talmi igazolásul. Mások ugyanezekért a borzalmakért az irracionalizmust tették ideológiailag felelőssé. Vekerdi László az ésszerűséget, a felnőtt gondolkodást, a tárgyszerű érvelést (Kant szép szavával: „az ember kilépését a maga okozta kiskorúságból") nem azonosítja egyetlen „izmus"-sal, irányzattal, „iskolá"-val sem, hiszen minden „izmus" szükségszerűen egyoldalú, számottevő területeket kizár az érvényességre és hitelességre számítható jelenségek közül. Vekerdi László cikke további részében mutat rá, egyáltalában nem paradoxonként feltüntetve, hogy „...a racionális érvelés gyökerénél könnyen húzódhat mélységesen irracionális élmény".

Innen magyarázható, miért oly megértő Vekerdi László az okkulttal vagy a misztikával szemben (*Az okkult igézetében*. Forrás, 1988/8, 84–92.). Értekezéssé nőtt könyvismertetésében határozottan elutasítja, hogy akár az okkult, akár a misztika a „butaság kultúrtörténete" címszó alatt lenne tárgyalható. „A történetírás újabb irányai az eszmetörténettől az ikonológián és a mentalitástörténeten át a tudománytörténet-írásig joggal hangsúlyozzák az okkult szerepét és jelentőségét a gondolkozás fejlődésében s egyáltalában nem csupán holmi akadályozó és visszahúzó tényezőként." Nem pusztán tör-

téneti jelenségről van szó; napjaink könyvkiadása pontosan és beszédesen jelzi a közönségigényt. Tudományos, „féltudományos" és tudománytalan művek kelendősége (nálunk és szerte a világon) érzékelteti a hitre és magyarázatra vágyó emberek megingott biztonságérzetét. Meg azt, hogy a racionalista fejlődéselméletek nem feltétlenül elégítik ki azokat, akik a racionalizált jóléti államban vagy a diktatúrákban, az államosztódások káoszában vagy az éhségövezetek banditizmustól is sújtott szorongattatásaiban életmagyarázatra, létértelmezésre, a maguk életének elhelyezésére, világunkban, otthonra vágynak. De tanácstalanul állnak a magát mind tökéletesebbnek hirdető szép új világgal szemben, tapasztalván: a több kényelem nem bizonyosan eredményez több megnyugvást és boldogságot. A tudomány oldaláról más megfontolások is fölmerülhetnek. Vekerdi László ekképpen látja: „A tudomány [...] szükségképpen szeparált tartományokra szabdalja fel a valóságot, és mindenik tartomány belsejében csak a neki megfelelő relatív vagy parciális igazság vizsgálható. A misztika (és hasonlóképpen a metafizika, a poézis, a művészet) az Egészet tekinti, és minden pillanatában a Világhoz viszonyítja az embert." Nem állom meg, hogy ne hivatkozzak Werner Heisenbergnek *Goethe és Newton Színtana a modern fizika fényében* című tanulmányára. (*Goethe im zwanzigsten Jahrhurdert.* Hg.: Hans Mayer. Frankfurt am Main 1990., 681–703.) Heisenberg nem csupán a szaktudós Newton és a tudományban sokáig dilettánsnak vagy amatőrnek minősített Goethe külön-külön és közös „igazságait" értékeli, hanem tudománynak is, költészetnek is, spekulációnak is, empíriának is helyet biztosít a teljesebb életben, a Tudományban, a Világban. E világ felosztása szubjektív és objektív területre igencsak leegyszerűsítése a valóságnak – állítja Heisenberg, másutt kifejti, miszerint a (természet)tudomány objektív valósága szilárd törvényeken-szabályokon nyugszik; a másik valóságban viszont a megtörténtet kevésbé magyarázzák; s ha értelemmel teli összefüggésekről van szó, akkor az emberi lélekben lejátszódó folyamatokról. Ez a szubjektív valóság Goethe *Színtaná*é, a művészet mindegyik neme a valóságot célozza, és minden számottevő műalkotás a maga területén új ismeretekkel gyarapít bennünket. S amiképpen Heisenberg bemutatta Newton és Goethe *Színtaná*nak jelentőségét a ma tudománya (1941-ből való az értekezés) szempontjából, összebékítve az eddig főleg merev ellentéteiben látottláttatott módszereket és magatartásokat, Vekerdi László szintén hitet tesz a „két kultúrá"-t valójában egyként a magáénak valló mentalitás mellett. A tudomány és a tudós szükségszerű, felismert „korlátai" nem kisebbítik szerepüket, illetőleg nem csupán az lehet művész, kinek útja „végtelenbe vész" (Arany János). Nemcsak a játék kedvéért folytatom úgy, hogy Vekerdi László Arany Jánost idézi az általa kedvelt tudós- és poétatípus jellemzésére: „Nem azt jelenti persze a korlátok ismerete, hogy ne akadna a tudósok közt is jócskán Bolond Istók, aki »mindig valami olyanért sóvárog, / Mit nem tanítnak a tudós tanárok«, amint poéta is található, tán még ma is, akiről elmondható, hogy »Mindig marad – ha fejére áll is – / Őnála valami vaskos, reális«."

A racionalitást „önvédelmi eszköz"-ként használó, de a képzelőerő, beleérzés és zseniális sejtések jelentőségét is hangsúlyozó Vekerdi László többek között ezért fordul kivételes megbecsüléssel Várkonyi Nándor méltatlanul lebecsült életműve felé. *Az elveszett paradicsom* című könyvéhez utószót írt, majd ismertette a kiadást (*Várkonyi aktualitása. Dunatáj*, 1988/4, 41–43.). Szép gesztussal a posztumuszként publikált kötet időszerűségét emelte ki. A technikai vívmányaira oly büszke emberiséget figyelmezteti Várkonyi, ne higgyen a mégoly jószándékú Panglossoknak, kik jelenkorunkat a lehetséges világok legjobbikának hirdetik, kiváltképpen, ha a Candide-ok (és a candidus-ok) tapasztalata cáfolja az üres optimizmust. Manapság ismét borúsabbak a válaszok, hi-

szen hol akad olyan kert, amelyet békésen-zavartalanul művelni lehetne? „Teremtett már az ember a mainál lényegesen boldogabb, kimondhatatlanul békésebb, tisztességesebb emberi világokat. Nem, nem a rousseau-i »nemes vadember« ábrándját eleveníti fel Várkonyi, de arra nyomatékkal figyelmeztet, hogy a társadalmi szerződést, amelybe immár a természet is benne foglaltatik, komolyan kell venni." Hálás feladat volna ebből az 1988-as keltezésű írásból a *Római klub* felhívásaival rokon nyilatkozatot kiolvasni, továbbá szociális igazságot és jogegyenlőséget igénylő deklarációt méltatni. Benne van ez e dolgozatban (ismétlem: 1988-ban!), aligha tévednék rossz útra, ha erről szólnék. De inkább arra utalnék, hogy Vekerdi László egész munkásságát áthatja ez a gondolat. Számára a társadalmi szerződés a személyiségi *és* a nemzeti jogok elismertetését jelenti. Nem egy-egy ideológiai irányzatnak volt-van elkötelezve, hanem azokért szól, akiknek nehezebben adatott meg a szólás lehetősége, a kisemmizettekért, az igazságtalanul megvádoltakért perel. Ha írásaiban indulat feszül, akkor az a patrícius-gőg és jogfosztó gazság elől a *Mons sacer*re vonuló plebejus jogos haragja; de Vekerdi ebben a kivonulásban is megőrzi racionalitása elszánt hitét, a higgadt érvelésbe vetett bizalom elszántságát. Vekerdi László munkahelye immáron két évtizede a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára*. (Láthatatlan [vagy nagyon is látható?] katedrái között a *Tiszatáj*, a *Forrás* és a többi folyóirat lelhető föl.) Vekerdi László számára a beérkező német, angol, francia folyóiratok éppen elegendő töprengeni-, bírálni-, fordítani-, értelmezni-, közvetítenivalót kínálnak. A hivatalos teendők nyűgébe Vekerdi László mégsem fáradt bele (nem látszik belefáradni?), hiszen Németh Lászlótól olvashatta, közelről láthatta a „gályapadból laboratórium"-ként jelzett értelmiségi magatartás hősiességét, mint ahogy valamivel korábban Márai Sándor is *hősiesség*ként emlegette a műveltséget. Amikor az „anyanyelvi igényesség" hiányát vagy elhanyagolását emlegeti *(Az általános műveltség és a felsőoktatás. Szabolcs-Szatmári Szemle,* 1973/2, 127–135.*)*, akkor már előlegezi részint azokat a nézeteket, amelyek az Írásnak, a biztonságos és határozott megszólalásnak, a kommunikációs képességnek szerepet tulajdonítanak a hatalom birtoklásában. Egyszóval az akaratot és szándékot pregnánsan kifejezni képes megszólalásban, a fogalmak birtoklásában nem kevésbé kedvezőbb pozíciók megragadásának lehetőségét vélik fölfedezni. Nem pusztán a szintén nem egészen világosan leírható „tudás" a hatalom, hanem a tudás közvetítésének képessége is, olykor annak az eszköznek az elsajátítása, amellyel a tudást másokkal is elfogadtatni tudja a megszólaló, tehát a nyelvvel bánás lehetősége. Emellé azonban a túlzott centralizáció is járulhat, a központi akarat, az egy pontba tömörülő hatalmi tényező kizárólagossága, amely a helyi kezdeményezésekről jobb esetben nem vesz tudomást, rossz esetben megsemmisítéssel fenyegeti azokat. „Változatos és önálló részrendszerek hatékony és érzékenyen reagáló kapcsolatait kívánja meg korunk élete – gondolkodik el Vekerdi László –, s ez a lokális tényezők fontosságának erős növekedésével jár." A reményhez tanácsot vagy kívánságot párosít: „Egy erősen otthoncentrikus kultúra, mely ismeri, becsüli s érti mások ragaszkodását is a sajátjukhoz; a provinciához ragaszkodás megóvja a provincializmustól."

Amikor Vekerdi László a magyarság tágabb kontextusát veszi szemügyre, szintén realistának bizonyul. Még kedvelt szerzőivel is vitába száll, történelem és tervezés ellentmondásait feltárva. „Mert Kelet-Közép-Európa, ahogyan Németh Lászlótól Mészöly Miklóson és Konrád Györgyön keresztül Esterházy Péterig írók álmaiban fölragyog, valószínűleg nem nagyon egyéb illúziónál." Majd ismét finom megkülönböztetés következik: az illúzió nem azonos a hazugsággal; sőt: az illúzió lehet akár *életmentő* is (*Liget*, 1990/2, 37–41.). Amit ehhez hozzá lehetne fűzni, azt a *Tiszatáj* nemrég lezajlott „közép-európai" vitájában jórészt elmondta Vekerdi László, ekkor ugyanis nemcsak

a közép- és kelet-közép-európai nemzetek és népek egymás és önmaguk ellen feszülő indulatairól szólt, hanem Európa megosztottságáról is, rámutatva, hogy a szegénység és a gazdagság legalább oly mértékben szabdalja egymást gyanakvással szemlélő részekre kontinensünket, mint a nemzeti önelvűségre torz szándékokkal esküvők nemzetvesztő *párt*oskodása. Ugyanakkor egyszerre kell kimondani, hogy a kulturális közeledés szüksége nem lehet alávetve napi politikai esetlegességeknek (jóllehet, többnyire alá van vetve), meg azt: politika–irodalom–művészet–tudomány, továbbá gazdaság járhatnak külön utakon. Olykor még katonai együttműködés is elképzelhető ott, ahol szavakban gyanúsítgatások, félreinformálási akciók, vádaskodások mérgezik a légkört. S a kölcsönös fordításirodalom vagy akár a népköltészeti motívumvándorlások a legzavarosabb időkben, a leginkább kiélezett évtizedekben is (nem egyszer a történetírás elől rejtett akciók eredményeképpen) eseményei voltak a kulturális kapcsolatok történetének. Ellenben tény, hogy Ivo Andrić regényei nem akadályozták és nem akadályozhatták meg napjaink boszniai vérontását; írók-tudósok jó szándéka más írástudók kútmérgezése révén (és nem feltétlenül a politikusok acsarkodásai által) válhat semmivé. Vekerdi László idézett cikkében szigorúan és egyértelműen fogalmaz: „Valami ködös és elsősorban kulturális összetartozás élménye a régió intellektuális elitjében kétségtelenül felfelsejlik, kivált kongresszusok és baráti találkozások kellemesen humánus légkörében, ám mihelyt kemény kérdésre kerül sor, mondjuk, a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek nyelvi és oktatásügyi autonómiájára vagy egyszerűen elemi emberi jogaira, rendszerint azonnal kiderülnek a kelet-közép-európaiság korlátai." Rendszeresen (kelet-közép-európai tárgyú) konferenciákra, hol kellemesebb, hol kevésbé kellemes, barátinak nevezett találkozókra járván, ebben a tárgykörben több mint három évtizedes publikációs tapasztalattal szomorúan, mégsem hitevesztetten kell igazat adnom Vekerdi Lászlónak. Csak éppen abban nem vagyok egészen bizonyos, hogy a diagnózis a „kelet-közép-európaiság"-ra vonatkoztatható-e, vagy a „kelet-közép-európaiság" ellen ható tényezőket minősíti-e. Hiszen akár a hamvába holt Duna-konföderációs tervek históriakumát tekintjük át, akár a határok spiritualizálásának utópikus elképzelését, a vitathatatlan jó szándékok nemigen találkoznak a rövid távon érvényes politikai realitásokkal. Márpedig a politikai realitások ebben a térségben nem egyszer „hamis realitás"-ok, vélt nemzeti érdekek előtérbe helyezése a valódi (hosszú távra érvényes) nemzeti érdekekkel szemben. Hogy miként alakult-formálódott a „kisnépi" és nem egyszer „alulnézeti" történelem, arról Vekerdi László már említett, *Befejezetlen jelen* című kötetében közölt megfontolást érdemlő értekezést. Emígy nyilatkozik meg: „A kis országok többé-kevésbé mind a nagyok mintájára teremtődtek, illetve így teremtették meg őket a múlt században és napjainkban. Ennek a teremtésnek számos külső jele is látható, így például a múlt századi kis országok a parlamentjeiket a londoniról mintázták, az operaházukat a párizsi vagy bécsi operáról, a múzeumaikat és műcsarnokaikat nyugat-európai nagyvárosok hellenizáló neoreneszánsz oszlopos épületláddáiról..." Ami úgy is értelmezhető, hogy „felzárkózhatnékjukban" (ez Vekerdi László kifejezése) akár epigonizmusra is vetemedtek, ahelyett, hogy önmagukat keresték és lelték volna meg, azaz olyan szimbólumokat, amelyek legjobb önmaguk leképződéseiként (felismerési jeleiként) lehettek volna elfogadtathatók. E „kis országok" azoktól sem kaptak igazi segítséget, akiktől a legjobban várhatták volna. Vekerdi László szellemes megfogalmazása szerint: „Önálló, nagy, független, autark, integer »hazákról« álmodoztak politikusaik s költőik, akik gyakran keverték a szerepkörüket..." Bibó Istvánra emlékeztetek, aki régiónk nyomorúságai között emlegette azt, hogy (mai szóval élve) profi politikusok helyett a hazaszeretet intenzitása vagy egy meghirdetett hazafiúság

számosakat feljogosít politikusi szerepre, országos ügyek intézésére, sőt az igen sok tanultságot, ravaszságot (és kevésbé szaktudományos ismereteket) igénylő diplomataszerepre. Költőlelkű politikusokból és politikus elhivatottságú költőkből feltehetőleg régiónknak régóta elege van, hiszen már Goethe figyelmeztetett a „költészet" és a „valóság" megkülönböztetésére; a vágy és a lehetőség között kell olykor (nem könnyű szívvel) választani. A Széchenyi István emlegette „lelki felsőbbség" az oly sokat idézett, ám kevéssé végiggondolt „kiművelt emberfők" szaporodásától várható. Vekerdi László tanácsa szerint (a *Társadalmi Szemlé*ben közölt, már idézett beszélgetésre hivatkozva): „a fő feladat tán a 18. században megindult [...] polgárosodásnak a kiteljesítése. A Nemzet csinosodása." Perdöntőnek minősítem Kármán József tanulmányának megidézését. Hiszen a tragikus-fiatalon elhunyt lapszerkesztő az 1790-es évek közepének egyre riasztóbb állapotai közepette is az önnevelés, a szó legnemesebb értelmében európaiasodás és nemzetiesedés egységét hirdette meg, követői azonos dühvel ostorozták a külföldieskedést és a „haza-pufogatást", a *bundás indulatok*at.

Vekerdi László (újabb esszéinek tanúsága szerint) riadtan és óvón figyeli, miféle lehetőségek mennek-mehetnek veszendőbe; miféle, a múltban egyszer már károsnak és ostobának bizonyult téveszmék keringenek megemésztetlenül; mennyire hiányzik az írástudók egy jelentős részéből a szociális felelősség eszméje, amely pedig a java magyar íróknak (olyan homo aestheticus-oknak is, mint Kosztolányi vagy Márai) megkülönböztető jellemzője volt; milyen tagolatlan és értelmetlen pártdühvel elegy hataloméhség fordítja egymással szembe azokat, akiknek ugyanazon az eszmebarrikádon kellene állniok. De látnia kell Vekerdi Lászlónak azt is, hogy olykor a *Két választás Magyarországon* világa látszik újraéledni; és nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Kisfaludy Károly „majdnem-típusai" (ez a kitűnő színháztörténész, Kerényi Ferenc találó szava) nem sétálnak a főváros utcáin.

Mit is kívánhatunk Vekerdi Lászlónak mást, mint azt, hogy érje meg annak a Magyarországnak, Közép-Európának, Kelet-Közép-Európának létrejöttét, amelyért tollal és szóval, munkával és előadások formájában elhangzott (nem középiskolás fokú) tanításaival küzd(ött); hogy szavai ott hallgattassanak meg, ahová szánta azokat; hogy írásait szívesen és sűrűn közöljék azok a folyóiratok, amelyeket szeret, és amelyek olvasóközönsége szereti, várja Vekerdi László műveit.

FÜGGELÉK

Töprengtető és minduntalan vissza-visszatérő gondolat: mennyire „korszerű" egy magyar tudós esszéista életműve az oly fölös alázattal és kishitűséggel emlegetett Nyugattal szemben. Ilyenkor nem a műveltségi anyag, a felhalmozott tudás szélessége (vagy netán mélysége) szokott szóba kerülni, hanem az éppen divatos módszertani eljárások, tűzijátékszerű szózsonglőrködés mikéntje. Ami mögötte megbújhat: a gondolati frissesség, az eseményekre való reagálás hitelt érdemlő átéltsége, kevéssé számít. Vekerdi László néhány téziséhez azonban nem árt párhuzamos megnyilatkozásokat mellékelni, már csak azért is, mennyire a leglényegesebb problémák centrumába talál eszmefuttatása. Az elmúlt negyven esztendő értékelését és minősítését megcélzó elmélkedéseinek megfelelője fedezhető föl a *Prágai tükör* című lap 1993. évi 4. számában közölt, Morvay Péter által Václav Jamek (szül. 1949., 1989-es Medicis-díjas) esszéista-szerkesztővel készült interjúban. Az egykori párizsi cseh emigráns, jelenleg Prágában tevékenykedő Jamek a következőket állítja a „múltunk tisztázása" problémakörről:

„...sokak számára a »legyünk tisztában történelmünkkel« inkább e történelem eltüntetését jelenti. Nincs meg az az érzésem, hogy itt valóban folyamatban volna múltunk tisztázása, vagyis annak keresése, miként tudjuk ezt a múltat a legigazabban megőrizni. A legutolsó negyven év története sem volt egyszínű, és sokan ebben élték le egész életüket, azt pedig nem lehet csak úgy kitörölni, azt mondani, nem ért semmit. Végül is, ezek az emberek alkotják ma a társadalom többségét, ők – mi vagyunk, ez a társadalom. A múlttal való szembenézésnek [...] azt kellene lehetővé tennie, amire az egyén szintjén a pszichoanalízis képes, ha egy erősen neurotizált egyénnel van dolgunk: a tudomásulvételét és megnevezését annak, ami rejtetten megnyomorít bennünket. Fontos, hogy a társadalom képes legyen a legjózanabbul, a legvilágosabban tudomásul venni azt, amit átéltünk. Mielőtt értékelnénk, ismernünk kell. Az embereknek személyesen és kibúvók nélkül kellene szembenézniük az elmúlt évek során ránk telepedő szégyennel, hisz oly kevesen mertek kiállni. Így elkerülhető az is, hogy néhány emberre hárítsuk bűneinket, a felelősség ránk háruló részét azért, ami itt történt, bár azok pontosan a saját titkolt bűneink látószögéből nagyon alkalmasak arra, hogy megbélyegezzük és kirekesszük őket." (22.)

A másik probléma tágabban függ össze mindazzal, amit Vekerdi Lászlóról és a Vekerdi László által megtestesített értelmiségi magatartásról fölvázolni igyekeztem. Mondandóm lényege a sokat idézett Jean-François Lyotard *La Condition postmoderne* c. könyve (1979) alapgondolatának tömörítése. Lyotard a „posztmodern" fő sajátosságának azt tartja, hogy érvényteleníti az ún. meta-elbeszéléseket, azokat a társadalom- és gondolkodástörténeti „grands récits"-et, amelyek az *egyik* paradigmává lételből *a* paradigmává válás folyamatában eszközei lettek a globális koncepciónak, a tudományos vagy kulturális, vagy politikai terrornak. Ezek az egyetemes üdvözülést ígérő, valójában pusztán egy réteg, egy csoport, egy, az „új osztály" ízlés- vagy politikai diktatúráját eredményező (olykor orwelli „gondolatrendőrséggel" ellenőrző) totális konstrukciók az igazi értelmiségi létet kérdőjelezik meg. A „nyugati" gondolkodók mindenekelőtt 1968 keserves tanulságait vonták le, mifelénk, 1953, 1956, 1968, a lengyelországi „szükségállapot" kényszerítő igényként tette szükségessé a töprengést egy szellemi vagy (netán) egy politikai alternatíva lehetőségein. A mára divattá, másoknál mindent átfogó koncepcióvá (!) váló *posztmodern* legjobb képviselői (mert vannak olyanok!) a *radikális pluralitást* kínálják önkontrollként, ellenszerként. S míg egy vágyott teljesség „visszáján" a kényszer és a terror lehetőségei fedezhetők föl, a teljességtől (gondolati-politikai totalitarizmustól) való elbúcsúz(tat)ásban ott rejtőzhet a különbözőség és a heterogenitás, a parciális és a teremtő kételkedés pozitívuma. Vekerdi László egész életműve beleillik a „posztmodernnek" ebbe a – például Wolfgang Welsch által képviselt (*Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim 1987.; *Postmoderne–Pluralität als ethischer und politischer Wert*. Köln, 1988.) – felfogásába. Nem ezoterizmusba hajló művészi/irodalmi játékról van szó, hanem egy toleráns, a másságot nem egyszerűen eltűrő, annak szerény helyet adó, hanem azt igénylő, állandó önreflexióra berendezkedett, a társadalmat és így annak intézményeit is átható kritikus *magatartás* és gondolkodás otthonra leléséről. Aligha járunk messze az igazságtól, ha utópiának minősítjük ezt a fajta elvárást (is). Mint ahogy Vekerdi László reflexióiban és társadalompolitikai-etikai töltésű írásaiban is ott az oly rokonszenves-nemes pedagógiai elem. De itt pusztán arra szerettem volna rámutatni, hogy magyarul, olykor sokkal *emberibb* nyelven is születnek olyan írások, életművek, amelyek jelentőségüket és világérzékelésüket tekintve nem maradnak el az olyannyira „utolérni" óhajtott „nyugati" gondolkodás mögött.

MÁRKUS BÉLA

A paraszti radikalizmus (1945–1948)

TÖREDÉKES GONDOLATOK BIBÓ ISTVÁN, NÉMETH LÁSZLÓ ÉS SARKADI IMRE NYOMÁN

I.

Paraszti radikalizmus: kulcsfogalom a magyar parasztság társadalmi felemelkedése és politikai szerepe megítélésének, az ún. agrárkérdésnek az 1945 előtti, de még inkább az 1945 utáni történetében. Mint ilyen: része, alkotóeleme az ország egész gazdasági és társadalmi rendje átalakításának.

1945 előtt: a népi írók nemzeti alapú szociális radikalizmusa a birtokviszonyokat, a vagyonelosztást megváltoztató földreformból indul ki, s arra épül. A földmagántulajdont, a falusi tőkét megdöntő agrárforradalom túlesik vágyai s céljai határain. Nem elég radikális tehát ez a társadalom-átalakító terv – éri őket például Lukács György vádja. Az illúziók, utópisztikus elgondolások száműzésére: radikalizálódásra lenne szükség. A népiek célja az agrárreform helyett – legyen az agrárforradalom – summázható Révai József bírálata-követelése is.

A kettő közötti különbségek pedig lényegesek. Az agrárforradalom nem köt kompromisszumot a feudális vagy félfeudális nagybirtok dolgában, mert gyökeresen kiirtja azt, és a parasztságon belül is egyenlősíti a földbirtokot. A földműves nép differenciálódása ezeknek az új, demokratikus birtokviszonyoknak az alapján játszódik le. Mégpedig úgy, hogy a jómódú paraszt már nem a közvetlen haszonélvezője. A legfontosabb azonban: az agrárreformnál nem okvetlenül szükséges, hogy a dolgozó osztályok kerüljenek hatalomra – az agrárforradalomban viszont az „új forradalmi államhatalomtól", a munkásság és a parasztság demokratikus államhatalmától kapja a paraszt a földet – miközben elégedettség és büszkeség töltheti el, hogy forradalmi elszántsága maga is részét alkotta annak a forradalmi folyamatnak, amely létrehozta az új hatalmat.

A parasztság igazán radikális rétegének a város haladó elemeivel, legelsősorban a munkásosztállyal való szövetsége nélkül komoly országos politikáról nem lehet szó – figyelmeztetett Lukács György már 1941-ben az új hatalom megteremtésének egyetlen esélyére.

A hosszú távú stratégia, a „forgatókönyv" (Poszler György) ennek megfelelően alakult kétlépcsősre. Az elsőben: harc az egész parasztsággal együtt a nagybirtok, a fasizmus ellen, a falusi magántulajdon – így a kulákvagyon – meghagyásával. A középparasztság még nem mozgósítandó a gazdag parasztság ellen, de már ekkor támaszkodni kell a mezei munkásság radikalizmusára, a törpebirtokosság lázadó hajlamára.

Ezzel a radikalizmussal is közelebb kerül az agrárreform az agrárforradalomhoz. Ebben azonban – s itt a második lépcső – már nem az egész parasztság harcol (a nagybirtok és a fasizmus megsemmisítését követően), a paraszti egységben a kulákság már nincs benne, már érvényesül a „hármas jelszó": támaszkodás a szegényparasztságra, a középparasztság megnyerése, és harc a kulákság ellen.

Előadás a Politikatörténeti Alapítvány konferenciáján (Budapest, 1993. szeptember 9–10.)

A cél: a szocialista mezőgazdaság megteremtése. Ehhez kell a két lépcső: előbb a felosztott feudális-kapitalista nagybirtok helyén paraszti kis- és középbirtokot hozni létre, majd ezeket megszüntetve szocialista nagybirtokot, szövetkezeti és állami gazdaságot alakítani ki.

A kisbirtokos mezőgazdaság igenis felül tudja múlni a nagybirtok teljesítményét – Révai a *Marxizmus és népiesség*ben ezt írja az egyik lépcsőre, a másikra pedig ennek az ellenkezőjét, a marxisták elvi, azaz proletárálláspontjának feladása nélkül: a nagyüzem a mezőgazdaságban is termelékenyebb, mint a kisüzem, a fejlődés a nagyüzem fölényét mutatja, és a győzelméhez vezet.

Ez a rabulisztika a népiek elképzeléseit mint a „kispolgári szocializmus" változatait írja le – a szó mindkét értelmében –: a polgárosodás vagy parasztközösség alternatíváját. Mindkettőt mint ideiglenesen fenntarthatót, majd sürgősen felszámolandót. Az előbbit, a leginkább Erdei Ferenc nevéhez köthetőt amiatt, mert a földművelő munka szakszerű kultúrájának az elterjesztése, a minőségi termelés a fejlődő kapitalizmusba való belenövést hozhatja. A parasztság öncélú, vagyis más társadalmi osztályok céljaira nem figyelő felemelkedését: gazdagodását. A parasztközösségek mindenekelőtt Veres Péter nevéhez kapcsolható elképzelése a szegényparasztság eredendő kollektív hajlamára és a falu tradicionális életközösségének, életformájának érintetlenül hagyására épül. A külön érdekeket védő szövetkezetekre, amelyektől a nagyüzemekig talán még hosszabb út vezetne, mint amilyet a polgárosodás távlata sejtet.

Akár a polgárosodás, akár a parasztközösség útjáról van szó, nem magától értetődő tehát a radikalizmus szellemét *képviselni*. Nem könnyű „belopni" egyik elképzelésbe sem. Különösen nem könnyű pedig megtalálni azt a *módszert* és azt az *eszközt*, amelyikkel a – Lukács György emlegette – radikális réteg előbb leválasztható a többi paraszti rétegről, majd lázítható ellenük, szembefordítható velük.

Képviselet, módszer, eszköz – a radikalizmusnak ezek az alaptényezői, alapkérdései. De a legfontosabb: radikalizmus – kivel szemben? kinek az érdekében?

1945 a földosztással szinte tálcán kínálta a lehetőségeket. Szinte siettetett a kommunisták, a kommunista párt leírta két lépcső megtételére. Miközben a népi oldalon, a parasztpártiak körében úgy tűnhetett föl, hogy a saját elképzeléseik kipróbálására, a két út megismerésére nyújt alkalmat a kegyes idő – lehetővé téve a polgárosodás és a közösségi-szövetkezeti termelés előnyeinek latolgatását, esélyek egyidejű versenyeztetését.

Hogy a parasztpárt más, tőle idegen szándékok és érdekek képviselőjévé és megvalósítójává szegődhet – éppen ezt fejezte ki a korabeli szóhasználatban a kommunisták „fiókpártja"-ként történő megnevezése és vezetőinek a kommunista párt „kirakat magyarjaiként" való emlegetése.

Igaz, ez utóbbi már Németh László nyelvi leleménye, az 1945 decemberében Veres Péternek írt leveléből. Itt fogalmazza meg intését: pártjukról senki sem tudja, hogy mit tartson. De Veresék maguk, öten, a vezetők sem igen tudhatják, a párt két arcából melyik az igazi; egyikük az átjátszást, a másikuk a kijátszást hangsúlyozza. „Legszabatosabban író íróink a legködösebb politikusaink." Az emberek – nyújt beszámolót vidéki tapasztalatai alapján Hódmezővásárhelyről – úgy gondolkoznak róluk, hogy „a Parasztpárt vezetői azt mondták a kommunistáknak: a magyar parasztság(hoz) és értelmiséghez ti mint kommunisták nem férhettek hozzá, bízzátok ezt ránk: mi mint külön párt, hozzá »paraszt« és »nemzeti«, megszerezzük nektek a lel-

keket. A népnek és az értelmiségnek pedig ezt mondjátok: »Az ország a kommunisták kezén van; párthoz csak az ő segélyükkel juthatunk, de abban *nektek* csinálunk pártot!«"

Hogy a radikalizmus nem csupán a parasztság ügye, nem egy osztályé, és hogy nem is szakmai, de nem is szűkebben vett, egy részterületet érintő politikai probléma, hanem a társadalom egészére vonatkoztatható, össznemzeti, magyar kérdés, erre szintén – a korszakban alighanem egyedülállóan, magányos bátorsággal – Németh László emlékeztetett és figyelmeztetett.

Kiindulópontja: az ő szárszói rémlátásai éppoly tévesek voltak, mint Veres Péterék reményei. Hiszen ami 1944-ben sokaknak a legnagyobb csalódás volt, nem az oroszok voltak-e – kérdezi – a szerencsénk neve? Kérdéssel folytatja: Ha az oroszok olyanok, amilyeneknek mi képzeltük őket, ha meggyőződésük jobban érdekli őket, mint a zsebóránk, ha elitünket hurcolják el a gyáraink és a munkásaink helyett, válthatnak-e akkor most egymással levelet? Szerinte az erők feszült egyensúlya az oroszok és az angolok közt vezetett el oda, hogy a „fölszabadulás" mégsem lett a magyar nép fölszabadulása, hanem „bukott gyarmatosítás", amelyben a diktatúrának demokráciává kellett álcáznia magát. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy az egyeduralom pártokat szült, és ezek – bár „nyakukra tekert kötéllel", de mégiscsak – élnek; általuk-velük mégiscsak meglapulhat az elhallgattatott magyar irodalom és a magyar helyzetérzés is.

Végül: minden bírálat, minden intő szó ellenére, mégiscsak a parasztpárt az – állítja Németh László –, amelyiknek a „helyén" az „értelmes magyar" a „nagy magyar radikális párt körvonalait" keresi. A magyar helyzetérzés megfogalmazása és megszólaltatása nem várható el attól a konglomerátumtól, ami a kisgazdapárt; a munkáspártoknak viszont még ezután kell magyar munkáspártokká lenniök – egyelőre még a „gyarmatosítók kesztyűi". Ezek után természetes – szól a levél –, hogy a hetvenéves vívódásából kibontakozó magyar radikalizmus a parasztpárt tájaira húzódik. Ezt kellene fontolóra vennie, erre kellene építenie a Nemzeti Parasztpártnak. De mindenekelőtt Veres Péternek, akinek – így a biztatás – ki kellene használnia egyénisége sugárzását, túl a pártja határain is. Világos, egyenes politikát kell folytatni, és lehet-e erre alkalmasabb valaki, mint ő, akinek „ki sem kell nyitnia a száját, csak föláll, s már jelent valamit". A parasztság magát látja benne, a munkásság a marxistát, az értelmiség pedig a magyar észjárást, a nemzeti géniuszt. Nem utolsósorban ő az, akire Németh László már régebben úgy mutatott, mint „a magyar radikalizmus vezérére".

A teendők pedig? A módszerek és az eszközök?

A legfontosabb az lenne, ha a „különféle gyarmatosítási csoportokkal" szót lehetne váltani. Aztán: kapcsolatteremtés más pártok magyar és radikális érzésű elemeivel. Megteremteni a régi Márciusi Front egységét, s ezt a nemzet tudomására hozni egy – a múlt tévedéseit is beismerő – nyilatkozatban. Megnyerni tehát a nemzet bizalmát. Ez esetben szerencsésen „túlnyúlnátok párt-héjatokat". Önállóságot kellene mutatni – továbbá – ideológiai téren; legalább egyetlen gondolattal hozzájárulni a szocializmus elmélete és a magyar helyzet közötti kapcsolat tisztázásához. Ezért is szükség lenne folyóiratra. Azután színpadra – a műveltség gyarapításának színtereire. Ébren tartani a „magyar tájékozódást", helyzetérzést, fölcsiholni az elalvó vidéket.

Van azonban gyakorlatiasabb tanácsa is: a szövetkezeti rend kiépítése. A szövetkezetekkel makacsul szemben álló parasztok felvilágosítása a beszerző és az értékesítő szövetkezetek előnyeiről. És arról, hogy a szövetkezeti szervezkedés „egyszersmind gyarmati harc is: gazdasági autarkiája (amint azt Gandhi felismerte) elvágja a gyarmatosítók szívócsápjait".

„Minthogy semmitek sincs, az egészre csinálhattok tervet." Bizakodásra adhat okot a pártok között elfoglalt hely vonzása. „Ez az oka, hogy a gyarmat nem balról jobbra vagy jobbról balra harcol azért, hogy kié legyen a magyar, hanem lentről fölfelé – egy gyarmati nép felszabadulásáért." Van-e ennél messzebb tekintő terv? Ha radikális, Veres Péterék pártja ennél nem adhatja alább. Mert biztonságot még a gyarmatosítók számára sem a maguk uralma hozhat, hanem „az autochton, belülről fejlett magyar radikalizmus".

Bibó István nemcsak egy önálló tanulmányban, hanem a koalíció egyensúlyáról és válaszútjáról írva is mérlegelte a Nemzeti Parasztpárt helyzetét és alternatíváit. Bár fogalmi készletében, szóhasználatban és stílusban szembeötlően más beszéd az övé, mint a Németh Lászlóé – meghökkentően sok a hasonlóság, sőt az azonosság is a felfogásukban, helyzetértékelésükben és feladatkijelölésükben. Bibó tanulmányai megengedik, hogy a kívülálló tisztázatlan programú, „kétértelmű viselkedésű" és egyenetlen belső életű, a társadalmi feladatok terén nehezen elhelyezhető pártként lássa és láttassa a Nemzeti Parasztpártot. Úgy is vélhető, hogy nem világos, szocialista-e vagy a magántulajdon oldalán áll, nacionalista-e vagy osztályharcos, oroszpárti-e vagy angolbarát stb. Ám – mondja Bibó – a parasztpárt karakterének egységéről, feladatának „egyenesvonalúságá"-ról akkor alkothatunk helyes képet, ha a jelen politikai ellentétei és egymásnak ellentmondó véleménynyilvánításai helyett a jövőre tekintünk, *hogy „a magyar valóság, a magyar szükségletek és a magyar lehetőségek* mértékével" mérjünk (kiemelések mind Bibó Istvántól). Ha a pártot nálánál nagyobb erők húzzák is kétfelé, széjjel – írja Németh Lászlónál mélyebb megértéssel –, akkor sincs semmi értelme sem a kisgazdákkal való egyesülésnek („a nagygazdák nem parasztok"), sem pedig a kommunisták követésének, akik a marxi dialektika nyomán a gazdasági elproletarizálódástól és a politikai öntudatosodástól várják a „kisajátítók kisajátítását", az ipari munkásság felemelkedését. És bár a parasztpárt Bibó szerint proletárpárt, mégpedig a legproletárabb, mert olyanokra támaszkodik, akiknek a mértékével mérve a szervezett szakmunkások társadalma is már a nagygazdákhoz hasonló birtoklók közé tartozik – az elproletarizálódás, az elszegényítés programja helyett (amelyet – tehetjük hozzá – a földosztás maga megadott) a parasztság társadalmi felemelkedésének útját a kisbirtok intézményén, a kispolgárosodás tömegjelenséggé válásán keresztül kell kijelölni.

Látnivaló itt az eltérés nemcsak Révai Józsefék koncepciójától, akik a kispolgári szocializmusban veszélyt érzékeltek, hanem Németh Lászlóétól is, aki szerint Magyarországon nincsenek is mások, mint munkás, paraszt és középosztályi mezben járó kispolgárok. Nincs azonban különbség, lényegi ellentét abban, hogy Bibó is úgy beszél a radikalizmusról, mint „a magyarságnak a parasztság egészére kiterjedő teljes felszabadításá"-ról.

A Nemzeti Parasztpárt igazi politikai feladata éppen ez – állapítja meg 1947-ben –: a kizsákmányolással való szembenállása mellett „a kispolgárosodásnak egy radikális, az úri vezetéssel ki nem békülő útját építse ki".

Ennek – ahogy Bibó írja – az egyik irányban riadalmakkal, a másikban pedig kötelezettségekkel járó radikalizmusnak a jellemzésére is vállalkozik, kirakja a hangsúlyait. Anélkül, hogy a praktikumból, a falusi mindennapokból, a parasztság termelési gyakorlatából merítene példákat. A kérdések végső következményekig való végiggondolását és a következmények bátor levonását (pl. a nagybirtok, a dzsentri és a vármegye uralmát konzerváló feudális úri világgal szemben); egy bizonyos tempó felvételét, a látszat- és a félmegoldások elvetését (pl. a vármegyerendszert konzerváló

közigazgatási reformban); a múltat mindenáron őrizni akaró irányzatokkal való szembenállást, de a szabadságeszme magyar tradíciójának tiszteletben tartását – mindezt jelenti a radikalizmus. És még valamit – a modorbeli radikalizmus szükségének kétségbevonásán túl –: bizonyos értelmi keménységet a merőben érzelmeken alapuló politikai és társadalmi szemlélettel, a hamis romantikával, a nemzeti vagy egyéb misztikával szemben.

Ez vezethet el – elemzi most már a parasztpárt és a forradalmiság kapcsolatát – a dialektikus felfogásra való képességhez is. Annak a felismeréséig, hogy „bizonyos mélyen meggyökeresedett, rossz állapotokból nem lehet a fokozatos megjavítás útján előrehaladni, mert az csak a kérdések elkenésére és a rossznak a megszilárdítására vezet. Hanem ezekben a helyzetekben a meglevő rossznak ellentétes irányú átlendítése a fontos, még annak az árán is, hogy ennek az átlendülésnek elsőre nem kevésbé rosszak a kísérőjelenségei".

Kell ehhez kommentár? Egy valami miatt. Úgy tetszhetne, a módszerek és az eszközök tekintetében Bibó István elismeri például a népítéletek vagy a nemzeti bizottságok jogosságát és szerepét. Pedig ez utóbbit az „orosz szovjetekkel", azaz a tanácsokkal rokonítja. És a paraszti radikalizmus leghatásosabbnak vélt eszközéről, a népítéletekről is megfontolandókat állít. Kétli, hogy a tömegindulatokra való apellálás reális szemléletből fakadó cselekedet-e. Különösen olyankor, amikor a közösség többsége nem áll a politikai akció mögött, ám a „fizika és a haditudomány ősi szabályai szerint" a mozgás és a gyorsaság többséget mutat és erőt jelent ott is, ahol – mint írja – „a nyugvó szám többsége nincs mellettük". „Abban senkit sem lehet megakadályozni – teszi hozzá –, hogy számbeli hátrányokat aktivitással és gyorsasággal egyenlítsen ki, ennek azonban a jelenlegi helyzetben meg kell állnia ott, ahol a felvonulás és demonstráció végződik."

Aktivitás és gyorsaság demonstrációja tehát az egyik oldalon. Radikalizmus. A másikon pedig: a nyugvó szám többsége.

II.

A nyugvó szám többsége. De nem a nyugalom, nem a tisztánlátás ideje. Nem az egyenes utak kijelöléséé, a következő programok és elvek kipróbálásáé, hanem az útkereszteződésekben téblábolásoké, az egymásnak ellentmondó tervek között vergődésé.

Egy anarchista társadalmi átalakulás kezdetéé – amilyennek a földreformmal indult változásokat Sarkadi Imre látta. „A dolgok ilyen alakulása egészében ijesztő" – írja az *Elbürokratizált forradalom* úti jegyzeteiben 1947 májusában az a Sarkadi, aki a fiatal népi írógárda elméletileg legjobban felvértezett, legsokoldalúbb tagjaként, szerteágazó érdeklődését is követve a koalíciós időkben szinte hivatott volt arra, hogy nyomon kövesse a „paraszti jövendő"-vel kapcsolatos elképzeléseket; beszámoljon mind újságíróként, mind szociográfiák és tanulmányok szerzőjeként a változásokról. A Szabad Szó újságírójaként, valamint a Válasz szerkesztőjeként és munkatársaként, a parasztpárt első napjaiból való „tagtársként" és irodalmi „reménység"-ként (Illyés Gyula), afféle belső bizalmi emberként vetette mérlegre: mit, mennyit érnek a parasztpárti politikusok, és jelesül a Bibó vagy Németh László megfogalmazta elképzelések, kiállják-e az idő, a gyakorlat próbáját. Ahogy Sarkadi nevezte: a paraszti radikalizmus „reagálásának" változásait szemlézte. A jobbágyi állapottól való gazdasági megszabadulással párhuzamosan a „belső jobbágyi állapot" levetését, a kiszolgáltatottság, a másoktól való függés érzésének megszüntetését.

A radikalizmus egyszeregye: beleszólni a saját ügyeink intézésébe – hangoztatják az újságíró jegyzetei. Nyugtalanul állapítva meg: a fejlődés igen sok helyen megakadt. És ez a társadalmi átalakulás esélyeit csökkentette, a lehetőségeknek szabott határt. A paraszti jövendő dilemmái fogalmazódtak meg Sarkadi Imre ez idő tájt született írásaiban.

A demokratikus átalakulás első lépése, a földreform minél tökéletesebb és teljesebb megvalósítása érdekében sokáig kész volt ostorozni a nagy lehetőség előtt elgyávuló parasztokat, a még mindig alázatosakat, az önállótlanokat. Ostorozta megalkuvásukat, annak az embernek és politikusnak a türelmetlenségével, aki a falun a paraszti radikalizmustól vár szinte minden változást, és hiszi, hogy ha forradalmi erővé válik a parasztság, akkor a társadalmi átalakulás is felgyorsul.

Hogy a legradikálisabb paraszti közösségeknek is szembe kell nézniük a háborús pusztítás okozta károkkal, hogy hiába a radikalizmus és hiába a föld, ha nincs termelőeszköz, nincs eke és jószág – ezen csak 1946 közepétől gondolkodik el. Ám ekkor azt a kérdést teszi fel, nagy nyomatékkal: *Új jobbágyság felé?* Azt érzékeli: a szegényparaszt ugyanúgy kiszolgáltatott, mint a múltban volt. Eddig őket, az újbirtokosokat szapulta, bennük látván a forradalmi átalakulás hátráltatóit. Mostantól fogva azért emeli fel a szavát, mert úgy látja: minden gond a szegényparasztokra hárul. És nemcsak a gazdagparasztok szipolyozzák őket. Az állam is. A beszolgáltatáson túl, amely nem nézte, milyen földje s hány családja van a kisbirtokosnak, a jóvátétel is őket sújtja. S a föld népe tehetetlen. Állandó veszélyben van, hogy nem marad semmije, csak a nyomorúsága. És a keserűsége, amelyet szinte tiborci zokszavakban fejez ki Sarkadi: „...mindent mi fizessünk?... Mi fizessünk jóvátételt, mi fizessük a beszolgáltatást? Ha az iparosra rávetnék a beadandó iparcikkeket, felszámítaná érte a forgalmi árát, vagy azt mondaná: nincs. Ha mi nem adjuk be a tejet beszolgáltatásra, elveszik a tehenet tőlünk, s odaadják olyannak, aki vállalja a beszolgáltatást."

Ám nem is annyira a munkásság és a parasztság egyenlőtlen teherviselése ellen hadakozik az újságíró. Inkább az ellen, hogy a tőkés parasztoknak és a kupec-parasztoknak az új világban is jól megy a soruk; az intézkedések, rendeletek csak az újbirtokosok emberibb életét teszik lehetetlenné. Még az emberségesnek látszó hadisegélyrendelet is! Az illetékesek nem számoltak azzal, hogy a „hadiözvegyek, vagy azok az asszonyok, akiknek még odavan fogságban a hozzátartozójuk", nem tudják megművelni a földjüket, ha meg öt holdnál többjük van, hadisegélyt sem kapnak.

És Sarkadi, aki nagy hittel járt a „földreform nyomában", 1946 októberében már ezt írja: a parasztok közül „mindegyik joggal elkeseredett a rossz intézkedések miatt". Oly nagy az elégedetlenség, hogy szinte már az is felüdülésnek számít, ha nem látja a nyomort, ha a polgárosodó parasztok közé megy. A „szőlők tövében", Heves megyében, Gyöngyössolymoson „gazdasági jólét"-ről számolhat be, ahol a lakosság „kisebbik fele kis- és törpebirtokos, a nagyobbik fele napszámos", s ahol a „birtokos parasztok... a polgárosodás útjára léptek, nemcsak a társadalmi elkülönülés, hanem az összes külső jelek tekintetében: viselet, életmód, lakás és érintkezés egymással". A riporter megkönnyebbülten sóhajthatna fel, hogy végre egy hely, ahol nem az éhezés, nem a kizsákmányolás a legfőbb gond. Ehelyett aggodalmainak ad hangot: „a parasztság polgárosodása sem társadalmilag, sem kulturálisan nem a szerencsés úton halad". A falu elöregedése, az egykézés, az elproletarizálódás és a paraszttársadalomtól való elszakadás – ezek a veszélyek, ezeket érzékeli alighanem Bibó, Illyés Gyula, Szabó Zoltán és Németh László intelmei nyomán is. Ám látja az előnyöket is: „egy önálló mezőgazdasági

értékesítő szövetkezet körvonalait bontja ki" az árucsere-forgalom. A cikket így is zárja: „A szövetkezetek valószínűleg itt alakulnak meg legelőször és működnek majd legjobban, nemcsak azért, mert a gyümölcstermelő parasztságnak lassan csakugyan létérdeke lesz, azért is, mert a polgárosodó parasztságnak megvan hozzá a hajlandósága."

Jól tudja azonban Sarkadi, hogy „a szövetkezeti gazdálkodás csak a polgárosodásnak egy magasabb fejlettségi fokán lesz kézenfekvőbb", s hogy addig még napról napra meg kell küzdeni a földreform, az újjáépítés hozta gondokkal. 1946 közepétől úgy látja, itt az ideje összegző írásokban szűrni le a földosztás óta eltelt idők tapasztalatait.

Így születik meg a *Parasztttársadalmunk fejlődése* című, nagylélegzetű tanulmánya. A parasztdemokrácia első fejlődési fázisának tartja a parasztság egyenrangú társadalmi tényezővé válását, önálló gazdálkodását és az országos politikában a saját hang megtalálását. A második lépés azonban „már elég késedelmesen kezd történni" – s az okokat keresve ugyanoda jut, ahová a riportszociográfiáiban: a radikalizmushoz, illetve annak hiányához. Ahhoz a tételhez, hogy „a paraszti radikalizmus kifejlődése összefügg a gazdasági helyzettel". A fordított arányosság képletének megfelelően: minél gazdagabb a paraszt, minél inkább polgárosodik, annál kevésbé lesz radikális. „A gazdálkodás fejlődése és a politikai fejlődés nem együtt, hanem szinte egymással ellentétes mozgásban történik."

Az 1945. november 4-i országgyűlési választásokra hivatkozik, mint amelyik ezt az elméleti következtetést a gyakorlatban is igazolta. Azáltal, hogy a konzervatív „ellenzék" – a Kisgazda Pártot nevezi így – mellé éppen a kisbirtokos paraszttömegek sorakoztak fel. A kisgazdák győzelmét jelentő szavazatoknak legalább a fele parasztszavazat volt – írja. Rájuk adták le a voksukat a középparaszt régi birtokosok, akik bérbe szántják az újbirtokosok földjét, esetleg még földet is adnak ki bérbe, s mint ilyenek, leálltak „a nemhaladás politikája mellé". De a kisgazdapárt mellett voltak, természetesen, a nagyparaszt nagybirtokosok is, mert a veszteségük papíron is kimutatható: drágábban kapnak napszámost, ha kapnak, és olcsóbban tudják bérbe adni a földjüket. Magatartásuk ezért is reakciós, ezért sem várnak semmi jót a demokratikus átalakulást sürgető Nemzeti Paraszt Párttól. És a szegényparaszt újbirtokosok, a társadalmi elhelyezkedés képletében a harmadik paraszti réteg. A földreformmal nyereség: a föld. De az igényei túlnőnek ezen. Ezért radikális két irányban is: az országos politikában, ahol a paraszti érdekeket igyekszik érvényesíteni, és a falusi politikában, ahol a társadalmi harcát vívja. Csakhogy nagyon egyedül van: még a régi birtokos, de ma már polgárosodó kisparasztra sem számíthat, mert az intenzív termelést kezdett a múltban, s most társadalmilag már a középparaszthoz tartozik. Nincs tehát egységes paraszti érdek. Ha az újbirtokos réteg mégis radikális akar maradni, akkor nem a társadalmi, hanem a politikai tagozódás alapján kell tájékozódnia. És csatlakoznia a radikális baloldalhoz, amely „társadalmilag parasztokból és munkásokból" áll. Hogy milyen parasztokból, azt nem mondja meg a tanulmányíró. Nem mondja meg, holott nyilvánvalóan tudja: az 1945-ös választásokon az agrárproletár és a szegényparaszti tömegek jórésze – különösen a Duna–Tisza köze megyéiben – a munkáspártokra szavazott, s hogy az ebbeli radikalizmusban kiváltképp a Magyar Kommunista Párt következetes. Sarkadi azonban gyűjtőfogalomként használja a „radikális baloldal" kifejezést, és nem tesz különbséget szociáldemokrata-, kommunista- és parasztpártiak között – mintha a Baloldali Blokk tagjait el sem lehetne egymástól választani a forradalmiság és a következetesség tekintetében. (Forradalmiság: elvétve szinonimája csak a tanulmányíró szótárában a radikalizmusnak.)

Hogy mégis van valami különbség a radikális politikai pártok között, arra a politika és a *népítélet* kapcsán utal a szerző. Amikor arról beszél, hogy a föld megvédésére irányuló radikalizmust a radikális politikai pártok, de „elsősorban a Kommunista Párt" szítja és biztatja a leghatásosabban, s hogy ez a fajta radikalizmus tulajdonképpen nem egyéb, mint a pártokhoz, adott esetben a kommunista párthoz való feltétel nélküli csatlakozás. „Csatlakozás... olyan esetben is, amikor a párthűségen kívül semminemű más elkötelezettsége nincs a parasztságnak a népítélet megrendezésére", amikor tehát öncélúvá válik a radikalizmus. Nem a gazdasági, társadalmi fejlődésért van – követi Bibó István gondolatmenetét –, hanem „lokális pártérdeknek, pozícióharcnak" az eszköze, s mint ilyen, „teljesen felesleges politikai" eszköz. És sehol másutt, de itt szót ejt Sarkadi az agrárproletárokról is. Nem elemzi ugyan a földreform hozta változásokat e réteg életében – mint ahogy az újságíró sem elemezte –, nem szól a külön érdekükről, annyit jegyez csak meg, hogy az agrárproletárok alkotják az „effajta", azaz öncélú, lokális pártérdekekre, pozícióharcokra tekintő „radikalizmus élcsapatát". Nyilvánvaló, hogy a tanulmányíró az effajta élcsapatról nincs jó véleménnyel, ahogy a radikalizmusukról sincs.

Az a tény, hogy az agrárszocialista mozgalmak jelentőségével nagyon is tisztában volt az újságíró, s az a másik, hogy az agrárproletariátust a földreform utáni parasztság tagozódásából „kifelejti" a tanulmányíró, mutatja, hogy Sarkadi a paraszti világon belül csak a parasztpárt radikalizmusát fogadja el, hogy minden más, a mezőgazdaság megváltoztatását célzó forradalmiságot elutasít.

Ebben az elutasításban – furcsa mód – nagy szerepet játszhattak új elméleti ismeretei is. A régebbiek mellett, természetesen. Amellett például, amit Erdei Ferenctől tanult az ipari és a parasztmunkás közötti különbségről, valamint az agrárszakmunkásokról. „A magyar paraszttársadalom" szerzőjétől tanulhatta, hogy a parasztmunkás – tehát a földtelen paraszt – törekvése egyrészt a gazdai, tehát a paraszti állapot felé irányulhat, másrészt, hogy ha a társadalom erősen polgárosult, mind nagyobb mértékben feloldódhatnak társadalmi kötelékei, és ebben az arányban válhat parasztból munkássá. Az utóbbiakkal mint a paraszttársadalmon kívüliekkel már nem foglalkozik Sarkadi. Az előbbiekkel is csak akkor, ha azok nem a kommunista párt mellé állva harcolnak önmaguk érdekeiért, hanem fölismerik nézet- és érdekazonosságaikat a parasztság többi rétegével.

Erdei Ferenc az agrárszakmunkások két számottevő csoportjáról beszél: a kubikosokról és a kertmunkásokról. Sarkadi ezeknek a csoportoknak a zömmel polgári – nem pedig paraszti – törekvései miatt sem fordított gondot az agrárproletariátus helyzetének elemzésére. E megnevezés Erdei Ferenc rendszeréből is hiányzott, amikor a parasztmunkások csoportján belül a földtelen parasztokról és munkásokról, uradalmi cselédekről, egyéb cselédparasztokról, summásokról, parasztmunkásokról és agrárszakmunkásokról beszélt.

A tanulmányíró Sarkadi már korán felfigyelt – mégpedig Németh László Minőség forradalmának Sztálinról szóló cikke után – a marxizmusra. Vitázni és azonosulni azonban csak most kezd vele. Az új jelenségeket megpróbálja a marxizmus–leninizmus tanításaihoz mérni. A parasztpolitikát tekintve például a „klasszikus lenini–sztálini elv"-re hivatkozik, és felteszi a kérdést: a hármas jelszó mit jelentett „Oroszországban és mit jelent nálunk?" A válasza: nálunk a mezőgazdaság pusztulása miatt nem alakulhat ki semmiféle falusi gazdasági hierarchia országos jelleggel; a közös érdekekért – a másutt tagadott – általános parasztérdekekért kell tehát harcolni. Ezek: magas mezőgazda-

sági és alacsony ipari ár, aztán mezőgazdasági és szántási hitel, vetőmag-akció, intézményesített ipari közellátás. „Ha parasztkérdésről beszélünk ma, ezek a legáltalánosabb és legsürgetőbb problémák." Politikai elképzelése: „a kisparasztság radikalizálása, s a munkás-paraszt szövetséggel az ország demokratizálódásának ezekkel való biztosítása". Ám a szövetség tartalmát, lényegét nem elemzi. Nagyon lefoglalják a paraszti jövő és a radikalizmus kérdései. Összhangban Bibó és Németh László elképzeléseivel, kinyilvánítja, hogy „nem nagyon messzenéző, tehát időben csak az elkövetkezendő tíztizenöt év mezőgazdaságpolitikájával számoló bármilyen radikális parasztpolitikus előtt is egy kisbirtokos, szövetkezetileg összekapcsolt paraszttársadalom elképzelése lehet", majd aggódva teszi hozzá, hogy „ugyanekkor a társadalmi-politikai tagozódás a gazdasági és a politikai fejlődést csaknem ellentétes irányban indította el". A polgárosodni kezdő és a középparaszti réteghez közelálló kisparasztok ugyanis nemhogy vezetői, élcsapatai nem lesznek a politikai küzdelemnek, de csöndesen még ellenzik is a küzdelmet, amely pedig a „kisbirtokos, szövetkezeti paraszt elképzelésért folyik".

A felemás helyzeten, ami nem utolsósorban a magyarországi földreform sajátságainak következménye, csak a radikalizmus segíthet. Ez sem változtathatja meg azonban azt a tényt, hogy az induláskor hiányzott a tiszta politikai kép, a földosztáskor „parancsoló, illetve rendelkező nem is volt, legfeljebb az ittlévő katonai alakulatok", hiányzott továbbá az az államszervezet is, amelyik bekapcsolhatta volna a paraszti szerveket az államvezetés munkájába, a mezőgazdaság pedig szinte teljesen elpusztult. Ezért sem lehet másra számítani – summázza a véleményét –, mint a paraszti radikalizmusra. Annak feltételezésével, természetesen, hogy mindazok a képletek, amelyek „a szerencsétlen körülmények között" létrejött földreform eredményei, csak rövid ideig tartanak.

„A paraszti radikalizmusnak... csak abban az irányban való fejlődése képzelhető el egészségesnek, amelyik osztályharc jellegű, de csakugyan az egész kisparasztság van benne, és semmiképpen nem az, amelyik osztályharc jellegű, de paraszt-osztályharc jellegű, és olyan osztálytagozódás alapján, ami tulajdonképpen nincs is." Ismét csak az attól való félelem diktálja ezeket a sorokat, hogy a paraszti megmozdulás teljesen felesleges eszközzé válhat, hogy semmi mást nem szolgál, ám azt nagyon is, mint a Magyar Kommunista Párt által kitűzött célokat és érdekeket, pozícióharcokat, és hogy nem a fejlődés, nem „a parasztérdekek tervszerű végrehajtása, megkövetelése és megvédése érdekében" történik. „Paraszti felszabadulás" viszont csak úgy következhet be, ha a paraszti tömegek – és nem csupán egyes rétegek – képesek a Bibó által is felvázolt „társadalmi magatartásváltozásra", képesek szembeszegülni a meglévő feudális vagy parasztot kizsákmányoló formákkal, képesek türelmetlenséggel és új igényekkel fellépni a parasztság érdekében.

Mit jelent mindez a gyakorlatban? Jelenti először – mondja Sarkadi – azt a nyílt küzdelmet, határozott kiállást, amely a föld megvédését célozza a reakciós erők ellen. Jelenti másodszor a radikális politikai pártok támogatását a közigazgatásban, különböző megmozdulásaikban és a szavazásban. És jelenti harmadszor az igényt a gazdasági helyzet megváltoztatására, tehát a jobb paraszti sors kiharcolásának igényét. Sarkadi, amikor a három jelentkezési forma közül az elsőt és a harmadikat elemzi, arra a kérdésre keres választ, hogy „Mit csináljunk?"; a második forma esetében viszont a „Mit ne csináljunk?" a kérdés. Mit ne csináljunk, nehogy a politika és a népítélet elvonja a figyelmünket az egységes paraszti felszabadulásról, nehogy öncélúvá váljék radikalizmusunk. Mi az viszont, amit tennünk kell? Megvédeni a kiosztott földet, ha vissza akarják

perelni a régi földbirtokosok, de megvédeni a földműves-szövetkezeteket is, a gazdasági felszereléseket, ha jelentkezik érte a régi tulajdonos. Ezentúl a földszegény vidékeken nem lehet elítélni a földelkobzásokat sem, tekintve, hogy ennek a talán igazságtalannak látszó radikalizmusnak a földhöz juttatottak, tehát a „szegényparasztok" az alkotói. A harmadik fajta megmozdulás a „Mit csináljunk?" kérdésére úgy válaszol, hogy lázadjunk „a meglévő, sokszor igazságtalan és tűrhetetlen társadalmi-gazdasági renddel szemben", lázadjunk a malomdézsma, a lóperek, a magas ipari, alacsony mezőgazdasági árak ellen, mindaz ellen, ami sérti a paraszti érdekeket.

Megvédeni a földet, lázadni az igazságtalan renddel szemben, hogy a kisparasztság radikalizálódásával olyan szilárd munkás-paraszt szövetség valósulhasson meg, amelyben mindkét fél egyenlő, egyszerre vezetett és vezető, s amely biztosítja az ország demokratizálódását – a parasztpárti Sarkadi így képzeli el a jövőt.

Ez az elképzelése, de nem ez a programja. Nem ez, vagy – nemcsak ez: abba beletartozik a demokratikus átalakulás vezetőiről, élharcosairól való gondolkodás is. Az új magyar értelmiség kialakításának Németh László megfogalmazta igénye. Az első, a propagandafeladat – a tömegeket megnyerni a demokrácia számára – után a második, a nevelési feladat: a tömegekből demokratákat nevelni. Annál is sürgetőbb feladatok ezek, mivel a „demokrácia egész világnézeti megalapozása a tömegekben még mindig hiányzik" – hangzik a *Nevelési válság – új kollégiumok* című tanulmány alapgondolata.

Amikor tehát azt állapítja meg Sarkadi, hogy a fejlődés igen sok helyen megakadt, akkor azzal is tisztában van: a gondok, akadályok nem a parasztpárt programjának életképességét bizonyítják. Hanem a kommunistákét: a gazdasági elproletarizálódás, az elszegényítés Bibó által is emlegetett módszerét nem kellett kívülről belopni; a szegénység, az életképtelenség örökségként is adva volt. Mindez persze korántsem jelentette azt, hogy a szocializmus, a közös termelőszövetkezeti gazdálkodás eszméi a parasztságba is „behatoltak" volna. Vagyis, hogy a koalíciós idők paraszti radikalizmusa maga hajtotta volna végre, teljesítette volna be azt, amit Révai Józsefék célként fogalmaztak meg: határozottan és teljes szívvel küzdeni egy olyan rendért, amelyben a termelőeszközök a közösség tulajdonában vannak, és így nem válhatnak az ember ember által. való kizsákmányolásának, vagyon és szegénység növekvő ellentétének forrásává. A paraszti nincstelenségből, termelőeszközök hiányából ezt a „biztos" jövőt a kommunisták, s nem a parasztpárt emlegetett politikusai olvasták ki.

Világosan körvonalazható: a radikalizmus tűzön-vízen át való érvényesítésével éppen azok az érdekek szenvedhettek csorbát, amelyeknek az érvényesítésére eredetileg szánták. A népítéletből, a paraszti elégedetlenség harcias kinyilvánításából nem a parasztpárt, de az MKP húzott hasznot. Eszmei-ideológiai alapot nyújtva a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez is – mintegy belülről igazolva, hogy egy kisbirtokos, szövetkezetileg összekapcsolt paraszttársadalom terve nemcsak hogy haladásellenes, idejétmúlt elképzelés, de ábrándkergető, idealisztikus, a valós helyzettel nem számoló, azt semmibe vevő program is.

Mintha Németh László „kert-Magyarország" gondolatára vagy a kispolgárosodás radikális útjának Bibó vázolta kiépítésére éppúgy az idő cáfolt volna rá, mint a parasztság időtlen és örök rétegként való feltételezésére is. De az már Veres Péter 1948-as *Paraszti jövendő*jének bírálataként hangzott el – mintegy annak bizonyságaként is, hogy egyedül az MKP, illetve az MDP képes a realitásokkal számot vetni.

Mintha a realitás nem az erőszak elterjedése, a diktatúra kiépítése lett volna.

IRODALOM

Lukács György: Jegyzetek a magyar „népiesek" újabb fejlődéséről. In: Magyar irodalom - magyar kultúra. Gondolat, 1970. 246. l.

Révai József: Marxizmus és népiesség. In: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, 1949. 215–336. l.

Poszler György: Görbe tükör és forgatókönyv. Népiek és urbánusok a marxista kritikában (1937–1943). Társadalmi Szemle, 1993/2, 13–24. l.

Bibó István: A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások - A koalíció választúton (A Nemzeti Parasztpártról). In: Válogatott tanulmányok II. k. 1945–1949. Magvető, 1986. 297–333., 335–365., 399–442.

Németh László: Veres Péternek. In: Németh László élete levelekben 1914–1948. Magvető–Szépirodalmi, 1993. 501–510. l.

Sarkadi Imre: Új honfoglalók között. Riportok - Elbürokratizált forradalom. Szociográfiai tanulmányok. In: Cikkek, tanulmányok. Szépirodalmi, 1974. 47–221., 331–397. l.

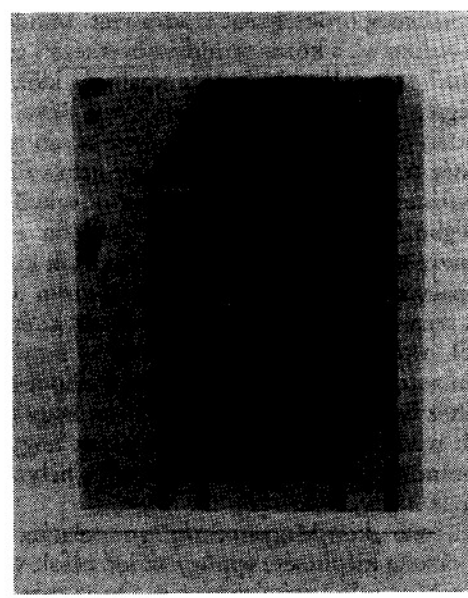

SZIKORA TAMÁS: DOBOZOK 1977.

HAZAI TÜKÖR

POMOGÁTS BÉLA

Egy irodalomtörténész a politika peremén

Reformok jegyében

Magyarországon többnyire írók csinálják a (független) politikát, és aki az 1987–1988 után a nyilvánosság elé lépett szervezetek, mozgalmak és pártok életét figyelte, az tapasztalhatta, hogy jó néhány irodalomtörténész és történettudós is szerepet vállalt a magyar demokrácia új intézményeinek vezetői között. Talán azért is alakult így, mert nálunk nemcsak az íróknak kellett közéleti és nemzeti szerepet vállalniok, hanem a szellemi hagyományokat gondozó tudományos élet képviselőinek is. Magyarországon az irodalomtörténet-írás „nemzeti tudomány", és az irodalomtudós sem töltheti életét mindig a nyugalmas könyvtári munkába elmerülve: a nemzeti élet folytonosságáért is felelősséget kell vállalnia.

Ez a hagyomány és ez az igen korán felismert erkölcsi kötelezettség vezetett engem is annak idején a politikai élet közelségébe, már ha odavezetett, hiszen nem tartom „politikusnak" magamat. Sőt, szívem szerint sohasem a közvetlen politika fórumain próbáltam szolgálni azokat az igazságokat, amelyeket a politikának is szolgálnia kellene, hanem a tudományos munkában: ennek a munkának a szakmai törvényei és erkölcsi parancsai következtében. Tapasztalatom szerint egy irodalmi tanulmánynak, mondjuk az erdélyi magyar irodalmi kultúra múltjáról vagy jelenéről, lehet akkora politikai súlya és a közgondolkodás alakulását érintő hatása, mint egy jól-rosszul felépített politikai szónoklatnak.

Bevallom, időnként kissé idegenkedem is a politikának attól a manapság mindent elborító hullámzásától, esetenként hisztériájától, amellyel szüntelenül találkozom. Különösen, ha olyanok mindent elsöprő radikalizmusával ütközöm össze, akik tegnap vagy tegnapelőtt még arra figyelmeztettek, hogy az erdélyi magyarság helyzetéről írván, úgymond, „politikai hibákat" követek el, s a magyar „nacionalizmus" szellemét ébresztgetem. Nem vonom ki magamat a politikai életből, hiszen ma is részt veszek több politikai hangsúlyt is kapott társadalmi szervezet irányításában, mégsem hittem, már a nyolcvanas évek végének „rendszerváltoztató" közéleti lázában sem, hogy életemnek – amely mindeddig, ha nem is kezdeti zökkenők nélkül, a tudományos munka berkeiben folyt – most egyszeriben el kellene kanyarodnia a politizálás közterületeire. Irodalomtörténész szeretnék maradni továbbra is; mint állampolgár és mint választó azonban hallatni akarom szavamat az ország közügyeiben, és annak csak örülök, ha a remélhetőleg megizmosodó magyar demokrácia továbbra is lehetővé teszi azt, hogy irodalomtörténészként és állampolgárként egyaránt szabadon fejthessem ki véleményemet.

A kultúra és nem a politika emberének tartom magam, éppen ezért korábban is idegenkedve tekintettem minden elsietett cselekvésre és kezdeményezésre, mindarra, ami felkelti vagy felkeltheti a szélsőséges nézeteket és a politikai erőszakot. Közép- és Kelet-Európában sajnos túlságosan nagy hagyományai vannak annak, hogy ha a poli-

tika művészete nem képes megoldani valamilyen elmérgesedett konfliktust, akkor előveszik a hatalom érveit. Magam az evolúció és a tolerancia híve vagyok, véleményem szerint a tolerancia erényét mind a kormánypárti, mind az ellenzéki erőknek gyakorolniok kell, éppen annak érdekében, hogy a további átalakulások szervesek, és így visszafordíthatatlanok legyenek.

Nagyon fontosnak tartom, hogy a szükséges, de talán így is mondhatom: elkerülhetetlen politikai változások mindig a józan értelem és az európai jellegű politikai kultúra jegyében menjenek végbe. Számunkra mostanában nem Kossuth lehet a példa, hanem Széchenyi, és mert szívesen idézem fel Nagy Imre alakját is, el kell mondani, hogy az ötvenhatos forradalom miniszterelnöke maga sem volt forradalmár politikus. Fokozatosságra és megfontoltságra intett a forró napokban, és csak azért vállalta a radikális politikai intézkedéseket, például a varsói szerződés felmondását, mert ellenfelei rákényszerítették erre.

Talán nem lesz meglepő, ha mindezek után kimondom: én sohasem a forradalomban hiszek, hanem abban az evolúcióban, amelyet a társadalmi és politikai reformok alapoznak meg, és amely ezeknek a reformoknak a lépcsőfokain előrehaladva éri el céljait. Reformokra szükség van a jelenben is, és én azoknak a politikai erőknek a pártján vagyok, amelyek ezeket a reformokat, a ma is nélkülözhetetlen reformfolyamatot felvállalják és előreviszik. Ezért sohasem hiszek a nagy hangú szónokoknak, az erőszakos érvelésnek, azoknak, akik ellenfeleiket, versenytársaikat oly könnyen nevezik „ellenségnek" és „hazaárulónak". Ellenben bízom a megfontolt érvelésben, a józan tervezőmunkában és azokban, akik képesek vállalni és elvégezni a köznapok nem mindig látványos feladatait. Ezért rokonszenveztem annak idején, még a diktatórikus hatalom évtizedeiben azokkal, akik megfontoltságot tanúsítva próbálták védelmezni a nemzeti kultúra értékeit, és ápolni a „szabadság kis köreit". És ezért csatlakoztam 1987 őszén azokhoz, akik a lakiteleki sátor alatt vetettek számot Magyarország és a magyarság helyzetével, tennivalóival, esélyeivel.

Nemzeti liberalizmus

Előkerestem nemrég egy ki tudja, utoljára mikor kihúzott fiókból azt az 1987. novemberi Magyar Nemzetet, amelyben Pozsgay Imre először vitte (vihette) a nyilvánosság elé a több mint másfél hónappal korábban lezajlott lakiteleki eseményeket. Ennek a Tóth Gábor által készített interjúnak a keretei között jelent meg először az úgynevezett Lakiteleki Nyilatkozat, a Magyar Demokrata Fórum bejelentkezése az ország közvéleménye előtt: „A magyarság esélyeit kutató jelenlevők és felszólalók a józanság és megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújhodás, az igazán hatékony reformok módozatait." És a nyilatkozat zárómondataként: „Hisszük, hogy a megújhodás erőinek széles körű összefogásával kijuthatunk a válságból." Most e régi kijelentések egy pillanatra mintha visszanyernék aktualitásukat.

A lakiteleki sátor nagy terveket forraló, lelkes vendégei azóta létrehoztak egy politikai pártot, ez a párt az első szabad választások győztese lett, koalíciós partnereivel együtt kormányt alakított, útnak indította a rendszerváltás nehezen haladó folyamatát. Igaz, közben a lakiteleki „alapító atyák" alig másfélszáz fős csapata alaposan megfogyatkozott: többen az ellenzék soraiba mentek át, igen sokan pedig kiábrándultan mondtak búcsút a politikai életnek. Jöttek helyettük mások, sokkal többen, mint az eltávozottak, hogy beigazolódjék az a mondás, amit Erdélyben hallottam egykoron: „Kevesen voltunk, de sokan maradtunk."

A Magyar Demokrata Fórum, személyes tapasztalataim, sokak tapasztalatai szerint, végül is nem tudta valóra váltani a lakiteleki álmokat és elképzeléseket. Igaz, hatalomra került, országos politikát csinál, de elveszítette azt a baráti érzésektől is táplált belső szolidaritást, amely ott, az esőverte sátor alatt melengette a szíveket. És elveszítette azt a szellemiséget, amelyben eredetileg egyaránt szerepe volt az európai és a magyar értékeknek, a szabadelvűségnek és a népi gondolatnak.

Magam e két szellemi erő találkozásában kerestem a helyemet, oly módon, hogy fontos volt számomra az a szabadelvűség is, amelyet a modern Európa győzelemre vitt, és az a nemzeti identitás- és folytonosságtudat is, amely a népi írómozgalomban öltött alakot. Meggyőződésem volt, hogy magyarként kell eljutnunk, pontosabban visszatérnünk Európába, azonban Európába kell eljutnunk, méghozzá a huszadik század végének Európájába, amely nyitott társadalmat és elfogulatlan gondolkodást kíván, mert nem tud mit kezdeni azokkal a premodern ideológiákkal, amelyek a nemzeti elkötelezettséget tekintélyelvűséggel, voluntarizmussal és közveszélyes mítoszokkal kötik össze. A Fórum gondolkodásában és tevékenységében azonban ezek az ideológiák kaptak teret.

A számomra rokonszenves átfogó politikai szemléletet és gondolkodást szokták nemzeti liberalizmusnak mondani. Arra a szellemi és politikai irányzatra gondolok, amelynek értékrendje a nemzeti kultúrára, illetve az általa és benne megfogalmazott történelmi azonosságtudatra és hagyományra, valamint az európai szabadelvűség eszméire és tradíciójára épül. Ennek a nemzeti liberalizmusnak voltak klasszikus képviselői a távolabbi múltban Kossuth Lajos, Eötvös József és Deák Ferenc, a közelebbiben pedig Bibó István mellett néhány kisgazda politikus, például Kovács Béla és Nagy Ferenc. Ez a nemzeti liberalizmus jól megfért azzal a keresztény tradícióval, amelyet a távolabbi múltban Széchenyi István, a közelebbiben Giesswein Sándor és Barankovics István képviselt, de megfért a Jászi Oszkár, Rassay Károly és Csécsy Imre-féle polgári liberális hagyománnyal, a Bajcsy-Zsilinszky Endre nevével jelezhető „nemzeti radikalizmussal" és a népi írómozgalom „harmadik utas" örökségével is, mindazzal, aminek Németh László, Illyés Gyula és Kovács Imre voltak a szószólói.

Nos, miként alakult a nemzeti liberálisok útja és helyzete az elmúlt esztendőkben, a hazai politikai térkép többszörös átrendeződése során? A nemzeti liberálisok eredetileg a Magyar Demokrata Fórumban gyülekeztek, olyan történészekre, politológusokra gondolok, mint Kiss Gy. Csaba, Elek István vagy Molnár Gusztáv, sőt a magam részéről közéjük sorolnám Antall Józsefet, Jeszenszky Gézát, Katona Tamást, Kulin Ferencet és Szabó Iványt is. Maga a Fórum is részben a nemzeti liberális eszmékkel határozta meg saját politikai arculatát, és az önmagáról rajzolt politikai portréban erős vonásokkal emelte ki a nemzeti liberális hagyományokat.

A nemzeti liberális tradícióknak ez a felvállalása és képviselete egy hiteles konzervatív jobbközép párt megalapozását szolgálta volna, már ha a Fórum következetesen elemzi ezeket a hagyományokat, és érvényesíti a belőlük adódó követelményeket. A nemzeti liberalizmus mint ideológiai kiindulás, alkalmas lett volna arra is, hogy a legnagyobb kormányzó párt nyitottabb legyen a közép és balközép politikai mozgalmak felé, és zártabb a jobboldalon vagy kivált a szélsőjobbon elhelyezkedő csoportosulásokkal szemben. Voltak törekvések arra, hogy a nemzeti liberalizmus értékei és követelményei egyértelműbb módon teret kapjanak, így akkor, midőn a Fórum vezetése szembefordult a kisgazdapártban jelentkező jobboldali radikalizmussal, vagy később, midőn elhatárolódott saját jobboldali radikálisaitól. (Sajnos, ez az elhatárolódás túlságosan későn következett be, és akkor sem egyértelmű módon.) Ugyancsak ilyen törek-

vésnek tekinthető a Fórum úgynevezett „nemzeti liberális műhelyének" jelentkezése, ebben azonban már, sajnos, nem volt kellő erő, nagy részben amiatt, hogy a Fórum a magyar társadalom, a magyar értelmiség valóban nemzeti liberális csoportjait és képviselőit nem tudta vagy nem akarta megszólítani.

Időközben a Fórum nemzeti liberális szárnya érezhető módon meggyengült, az úgynevezett „centrum" – Bibó István, Nagy Ferenc és Kovács Béla helyett inkább Bethlen Istvánt, sőt esetenként Keresztes-Fischer Ferencet és Horthy Miklós kormányzót választva – konzervatív irányba hátrált. Kiss Gy. Csaba és mások otthagyták a pártot, Elek István viaskodásaihoz nem kapott támogatást, s végül a Fideszhez csatlakozott, Debreczeni József pedig a köztársasági elnök ellen irányuló rosszemlékű támadásai következtében elveszítette azt a lehetőségét, hogy a nemzeti liberálisok képviseletében tárgyalóképes legyen. Sokan egyszerűen lemondtak a szabadelvű hagyományokról, talán azért, mert a kialakult politikai retorikák értelmében a liberalizmus fogalma az ellenzékiséggel azonosult. A Magyar Demokrata Fórum nemzeti liberális irányzata mindezek következtében igen nagy mértékben meggyengült, és a párt arculatáról nagyrészt letörlődtek a korábban, 1989–1990 körül még kétségtelenül meglévő nemzeti liberális jegyek.

A nemzeti liberalizmus gondolatköre és hagyománya mindezzel súlyos válságba került, és ma, elszigetelt értelmiségi csoportokon és szellemi műhelyeken kívül, igazából nincs olyan politikai erő, amely ezt a gondolatot és örökséget őszintén felvállalná. Sok mindennek meg kellene változnia ahhoz, hogy a nemzeti liberalizmus tábora ismét megerősödjék, és teret nyerjen, holott potenciálisan ez lehetne az egyik igazán erős tábor.

Magam két lehetőséget látok: egyrészt abban, hogy a Magyar Demokrata Fórumban újra megjelenjék és kibontakozzék a nemzeti liberális hagyomány, másrészt abban, hogy ennek a hagyománynak a folytonosságát más politikai erők vállalják fel. Így a liberális pártok, például a Fidesz a maga változóban lévő stratégiájának megfelelően, amelyet máris a nemzeti liberalizmus elvei szerint készül meghatározni, vagy a szabaddemokraták, éppen a nemzeti értékek iránt is igen fogékony Kuncze Gábor előtérbe kerülése következtében. Az első lehetőséggel, vagyis az MDF „liberalizálódásával" szemben, sajnos, erős kételyeket lehetne támasztani: a Fórum ugyanis akkor, midőn megszabadult saját jobboldali radikálisaitól, nem a nemzeti liberális elvek és stílus, inkább egy konzervatív és autoritárius pragmatikus politikai tradíció irányába mozdult el. Ezért is volt végzetes, hogy a liberális hagyományokat is mindig vállaló Antall József kezéből a korai és fájdalmas halál kiütötte a vezetést. Ezért aztán lehetséges, hogy a nemzeti liberalizmus gondolatkörét a jövőben a liberális pártoknak vagy a velük szimpatizáló értelmiségi köröknek kell magukra vállalniok.

Engesztelő utazások

Az elmúlt esztendőben talán kétszer is körbejártam a Kárpát-medencét. Voltam Kolozsváron tudományos konferencián és értelmiségi találkozón, Szovátán az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem konferenciáján, Ungváron a kárpátaljai magyar kulturális egyesületek összejövetelén, Kassán a hagyományos Kazinczy- és Fábry Zoltán-napokon, Pozsonyban október 23-i emlékünnepségen, Szabadkán Kosztolányi-, Adán Szarvas Gábor-napokon, Eszéken a horvátországi magyartanárok között, a szlovéniai Lendván magyarságtudományi találkozón.

Utaztam egyedül, kisebbségi magyar vezetőkkel, a nyugati magyarság tudós képviselőivel, az Anyanyelvi Konferencia mindig áldozatos munkatársaival, magyarokkal,

akik román, szlovák, ukrán, horvát, szlovén, német, svájci útlevéllel igazolták magukat. Nem számoltam össze a megtett kilométerek hosszát, könnyen lehet, elegendő lett volna, hogy eljussak a Csendes-óceán partjára: Los Angelesbe vagy San Franciscóba. De én csak itt köröztem mind öregebb Samarámmal „Kárpát kebelében", a hetvenöt esztendeje elszakított magyarság városai, közösségei, kulturális intézményei között.

Nem állítanám, hogy ezek az utazások mindig maradéktalan turista-örömöt nyújtanak: fárasztó a hosszadalmas autóvezetés, esőben, hóban, nyári hőségben, töredezett, szétmállott erdélyi, kárpátaljai utakon. Fárasztó az állandó készenlét, hiszen a magyar–magyar párbeszéd dolgában sürgölődő utas sohasem lehet olyan önfeledt, mint egy világjáró, aki régi templomokat, kastélyokat, udvarházakat keres. Igen sok emberrel kell találkozni, előadásokat tartani, odafigyelni, felszólalni, türelmesen végighallgatni a panaszokat, amelyeknek sohasem lesz vége, hiszen minduntalan veszélybe kerül egy magyar folyóirat, ellehetetlenül egy egyesület, bezárnak egy magyar iskolát vagy óvodát. Lehet, hogy a készenlét, a türelem olykor kihagy, és az ember siettetni kényszerül a vallomást, a beszámolót.

Mégis van mindebben valami megnyugtató. Az önkéntes zarándok, aki persze nem személyes passziója vagy áldozatvállalása kedvéért utazik, hiszen egy általa fontosnak ismert és tartott ügyet: a politikai határok által egymástól elválasztott magyarság kulturális, szellemi és lelki egységének ügyét képviseli, ilyenkor békül meg mindazokkal a nyomasztó tapasztalatokkal, amelyeket idehaza: a mindinkább elvaduló politikai és szellemi életben szerez. A pártpolitikai viszályok medrében rendezett, látványnak is kínos iszapbirkózás, amely megszabja a hazai közélet most már állandósult szcénáit, kissé a háttérbe helyeződik. A hatalmi küzdelmek zaja elcsendesül, és az utazó valamilyen engesztelő közegbe kerül: ahol otthonosnak és illetékesnek érzi magát. Kolozsváron, Kassán, Ungváron, Szabadkán és Lendván értelmes és dolgos emberekkel lehet találkozni, akik elszánták magukat arra, hogy megvédelmezik a kisebbségi magyarság kultúráját, ennek a kultúrának az intézményeit, és következetes, józan munkával fáradoznak az önvédő és önépítő nemzeti stratégiák érvényesítésén. Éppen ezért számít súlyos véteknek az, hogy akadnak budapesti politikusok, akik a hazai pártküzdelmeket megpróbálják átvinni a kisebbségi életbe.

Korábban is igen sok magyar írót, művészt, tanárt és lelkészt ismertem az elszakított területeken. Első könyvem az Erdélyi Helikont szerkesztő Kuncz Aladárról negyedszázada látott napvilágot, és ugyancsak negyedszázada jártam be először Erdély földjét, Kolozsvár és Brassó között. Számtalan barátot szereztem, közöttük olyanokat, akikkel a szakmai együttműködésen és a személyes rokonszenven kívül összekötnek a magyar kultúra védelmének és gondozásának közösen vállalt stratégiai és mozgalmi feladatai is – az anyanyelvi mozgalom, amelynek gyakorlati tevékenységében valamennyien részt veszünk. Az elmúlt egy-két esztendőben aztán, mióta ennek az anyanyelvi mozgalomnak az intézménye: az Anyanyelvi Konferencia a kisebbségi létbe taszított magyarság kulturális támogatásában jelölte meg stratégiai feladatát, szinte hihetetlen mértékben kibővült kárpát-medencei magyar ismeretségi köröm.

Volt alkalmam arra is, hogy ismeretséget kössek nem magyar írókkal, tudósokkal. Kolozsváron például egy román professzorral, aki társaságot alapított azzal a céllal, hogy enyhítse a városban kialakult, de inkább így mondanám: elszánt és ravasz politikai manipulációk által kialakított magyar–román etnikai feszültségeket. De ismeretségbe kerültem kárpátaljai ukrán és ruszin tudósokkal, szlovák írókkal, erdélyi német

értelmiségiekkel is. Mindenütt tapasztaltam, hogy a párbeszédnek, a szóértés készségének jövője van, és a népe történelmi igazságait higgadt módon előadó magyar nemcsak hallgatókra, hanem bizonyos rokonszenvre is talál.

Engesztelő utazások ezek a Kárpát-medencében tett körutak. Most is jóleső emlékek futnak át az elmémen és a szívemen: egy kolozsvári beszélgetés magyar írókkal a helyi írótársaság klubjában, egy galántai vacsora baráti asztalnál a Csemadok ottani vezetőivel, egy találkozó a kárpátaljai Visken a magyar iskola növendékeivel. Vagy csupán csendes beszélgetés a messzi városok felé rohanó kocsiban útitársaimmal arról, hogy miként lehetne egy gyermektáborral, egy gyermeklappal elérni azt, hogy a nehezen visszaszerzett magyar iskolákat ismét élet töltse meg.

Karácsonykor írom ezeket a sorokat, és valóban karácsonykor szükség van a kiengesztelődésre. Mindannyiunkat értek méltatlan sérelmek, szereztünk fájdalmas sebeket a hazai közélet harcaiban. Hogy békült lélekkel gyújtsuk meg az adventi koszorún a gyertyákat, s majd járuljunk a betlehemi Kisded elé, szívesen idézem fel a kárpát-medencei körutazások engesztelő emlékeit. Lélekben magammal viszem kolozsvári, kassai, pozsonyi, ungvári, szabadkai barátaimat is. Bárha hozna számukra a közeli jövő biztosabb békét, engesztelő szeretetet.

Kései utóirat

A választások első fordulójának másnapján írom ezeket a sorokat: arról, hogy a már ismert eredmények birtokában miként kell(ene) átgondolnom mindazt, amit korábban megfogalmaztam. Vagyis milyen tanulságokra jutottam el. Nos, igazából nem leptek meg a választások eredményei. Azt, hogy a kormánykoalíció elveszítette népszerűségét és hitelét, már régen tudtam, és erről éppen eleget beszéltem is a napisajtóban (ilyen irányú tapasztalataimról és felismeréseimről éppen mostanában, *A negyedik esztendő* címmel egy könyvem is megjelenik, ennek lesz utószava az előbbiek során olvasható nyilvános töprengés arról, hogy mit is keresett egy irodalomtörténész „a politika peremén"). Csupán a hatalom bűvöletében és önnön küldetéstudatuktól megzavartan élő emberek hitték el önmaguknak, hogy a kormányzati szerep annyi tehetetlenség és baklövés után is megtartható. A választásokat ugyanis lényegében nem az ellenzék, az MSZP és az SZDSZ nyerte meg, hanem a kormánykoalíció veszítette el, éspedig nemcsak a valóban igen nehéz gazdasági helyzet szorításában, hanem saját hibái és mulasztásai következtében is.

Az eredményeket így szinte borítékolni lehetett már az év eleje óta, ami azt is bizonyítja, hogy a közvélemény-kutatások folyamatos jelzéseit kár volt figyelmen kívül hagyni és „idegen" praktikáknak, tulajdonképpen a „New York–Tel Aviv-tengely" mentén felsorakozott összeesküvés mesterkedéseinek minősíteni. Meglepetésekkel, legalábbis számomra, mindazonáltal szolgáltak az eredmények. Így az MSZP ilyen arányú győzelmére nem, inkább nagyjából harminc százalék körüli eredményre számítottam – a valóságos eredménybe bizonyára belejátszott a koalíciós pártok választási propagandája is, amely nemcsak tisztességtelen volt, hanem buta is, legalábbis a rádióban és a televízióban, és természetesen visszafelé sült el, bumerángként hatott. Számomra meglepetés, mégpedig fájdalmas meglepetés volt a Fidesz sikertelensége, noha látni lehetett, hogy a fiatal demokraták önveszélyes választási stratégiát találtak a maguk számára, amidőn túlságosan szélesre nyitották a kaput a kormánykoalíció előtt. Ezt a koalíciót ugyanis a választópolgárok mindenképpen le akarták váltani. Máskülönben nem ért igazi meglepetés, minthogy a „kispártok" sikerére magam sem számítottam, és annak

tulajdonképpen örülök, hogy a szélsőséges erőknek nem sikerült országgyűlési képviselethez jutniok, a Torgyán-féle kisgazdapárt pedig sohasem lehet egy európai baloldal vagy balközép hatékony ellenfele.

Most tehát arról kellene gondolkodni, hogy merre tovább; és mi lenne az ország számára (legalábbis énszerintem) a helyes út. Csupán néhány elvet vagy követelményt próbálok megjelölni.

1. Véleményem szerint jobb lenne egy szociál-liberális koalíció, mint egy egyszínű baloldali kormány. Már csak azért is, mert egy ilyen koalíció az érdekek szélesebb körét tudná képviselni, és határozottabb választópolgári támogatást kapna. Következésképp kevésbé lenne kiszolgáltatva a közeljövő szociális megrázkódtatásainak, a gazdasági gondok ugyanis ittmaradtak az elmúlt negyven és az elmúlt négy esztendő után. Márpedig nem szolgálná az ország és a magyar demokrácia stabilitását az, ha egy vagy két év múlva megrendülnének a kormányzás politikai és bizalmi alapjai.

2. Mindenképpen törekedni kell arra, hogy a kormányzás, a kormánytisztviselők kiválasztása és működése a leszigorúbban megfeleljen a „köztársasági erkölcs" követelményeinek. A most megbukott konzervatív koalíció ugyanis részben a közmorál területén veszített csatát, az alig titkolt korrupciók, a nepotizmus, a közvagyon elherdálása következtében. Ha a most felálló kormányzat meg akar felelni a választópolgárok bizalmának és meg akarja őrizni hitelét, mindenekelőtt a legszigorúbb politikai morált kell érvényre juttatnia.

3. Nem szabad feladni azt a stratégiát, amely a Kárpát-medencében élő magyarság, illetve az egész magyarság kulturális és szellemi egységének jegyében jött létre. Egyébként nem pusztán a korábbi kormány kezdeményezésére, hiszen a független magyar értelmiség mindig is ennek a stratégiának a jegyében gondolkodott, és voltak ennek a stratégiának hívei és képviselői jócskán a szocialisták és a liberálisok táborában is. Vagyis képviselni és támogatni kell a magyar kultúra folytonosságát, segíteni kell a határon túl élő magyarok önkormányzati, gazdasági, politikai és kulturális törekvéseit, és ezzel együtt természetesen építeni kell a közép-európai összefogást, és el kell vezetni Magyarországot a nyugat-európai nemzetek közösségébe.

4. A kommunista korszak után megtartott két szabad magyar választás (és az elmúlt négyesztendős konzervatív kormányzás) legfontosabb tanulsága azonban talán abban van, hogy erősíteni kell a magyar „civil társadalmat": a társadalom önállóságát, önszerveződését, azt, hogy a különféle egyházi, társadalmi és kulturális intézmények és szervezetek megfelelő autonómia és működési lehetőségek birtokában vállalhassanak felelősséget az ország felemelkedéséért, és tehessenek eleget történelmi küldetésüknek a magyar demokrácia létrehozásában. A politika az elmúlt negyven és az elmúlt négy esztendőben ugyanis túlságosan beleszólt a magyar társadalom életébe, sőt a maga képére akarta ezt a társadalmat formálni. Itt volna az ideje, hogy bölcs belátással minél nagyobb teret engedjen a „civil társadalomnak" és a szerveződő kisebb-nagyobb közösségek önkormányzatának. Mindennek fontosságát és ésszerűségét éppen a demokratikus szocializmus és a szabadelvűség híveinek kellene elsősorban belátniok.

Végezetül: engem nem rémítettek meg a választások eredményei, és elutasítom azokat a hisztérikus jóslatokat, amelyek a diktatúra visszatérését és a keletre csúszást hirdetik. Meggyőződésem szerint a magyar demokrácia nemcsak fennmarad, hanem meg is erősödik. A társadalomnak ez az óhaja, és az új kormányzatnak ezt az óhajt kell képviselnie.

KRITIKA

A pusztulás nyomai

DARVASI LÁSZLÓ KÖNYVÉRŐL

Darvasi első novelláskötetének megközelítésekor az értelmezés legfőbb dilemmája abból fakad, miképpen számolhatunk el azzal a rendkívül erős koherenciával, amelyet az egyes elbeszélések között tapasztalhatni. Ezúttal ugyanis nem arról van szó, hogy a novellák valamiféle füzérszerű rendet követve, egy kvázi-nagyepikai formát rajzolnának ki, hiszen az írások tematikai szempontból megőrzik autonómiájukat. Viszont mind a világszemlélet, mind a poétikai alakítás, sőt, az írástechnika szintjén is annyira szorosnak látszanak a megfelelések, hogy kérdéses: azzal mondhatunk-e többet erről a még nyilván alakulóban lévő prózairói világról, ha a közös jegyek kiemelésére koncentrálunk, vagy éppen egyetlen szöveg stiláris és motivikus egységének föltárása segíthet megfejteni Darvasi kompozíciós technikájának titkát. Hiszen sokatmondó az a tény, hogy az író bizonyos archetipikus viszonylatokhoz tér vissza ismételten: ezek az alaphelyzetek, akárcsak a hősöket jellemző, szintén állandósult attribútumok a világlátás meghatározó tényezőit teszik nyilvánvalóvá. Ennek felmérését Mikola Gyöngyi megbízhatóan el is végezte egyébként (In: Csipesszel a lángot. Tanulmányok a legújabb magyar irodalomról. Szerk. Károlyi Csaba. Nappali Ház, 1994. 209–217.), így bizonyos megállapítások megismétlésére nincs is szükség ehelyütt. Másrészt viszont ennek a prózairói indulásnak az egyik – ha nem a legfőbb – erénye a stiláris biztonság. Mintha Darvasi a formaproblémákon való felülkerekedésnek és a narráció kérdéseire megtalált és kiküzdött egyéni válasznak csupán eredményeit s nem vívódásait akarta volna az olvasó elé tárni – talán éppen a megoldottság érzésének eufóriájától is vezetve. Ez utóbbi érzékeltetésének azonban nem kedvez egy, a kötet egészére összpontosító, hosszmetszetet nyújtó megközelítés. Mindazonáltal aligha kerülhető meg ez a feladat, hiszen Darvasi prózakötetének jelentősége egész voltában rejlik: az író epikusi jelenléte annak ellenére minősült már eddig is reprezentatív teljesítménynek, hogy alapvetően folyóirat-publikációkra támaszkodott az értékelés. Így, egybegyűjtve azonban az írások közti kapcsolatok más fényben látszanak, más helyiértéket lehet találni a már eddig is feltűnően megmutatkozó motívumoknak.

Darvasi hősei – s egyben nagyon gyakran narrátorai is – legtöbbször a gyermek jegyeit hordozzák magukon. Ez azonban nem életkori fázist jelent, hiszen ezek a szereplők éveik számát tekintve olykor nyilvánvalóan túlvannak már a gyermekség idején (vö. például a *Kutuzov unokája* következő mondatával: „Huszonnyolc éves vagyok, kopasz és szűz..."). Az író a gyermeket archetípusként kezeli, egy létállapot hordozójaként van rá szüksége: ilyenformán ez egy időn kívüli státus, amely a kezdet állandóságát, a teljességet még hordozni képes lezáratlanságot vonhatja be a novellák terébe. A világhoz fűződő szemléleti viszony részben ebben a típusteremtésben tárgyiasul; annál is inkább, mert a gyermeknek ez a mitémája felruháztatik különböző attribútumokkal. Ilyenek a kopaszság, az árvaság és a szexuális beavatatlanság. Ez utóbbi mozzanat – szemben az inkább állapotszerű, statikus előző kettővel – nem kizárólag

a szüzesség megőrzöttségében mutatkozik meg, bár erre is van példa *(Kutuzov unokája, Az első mese)*. Gyakori megoldás – nyilván e séma dinamizálása, vagyis a novella megírhatósága érdekében –, hogy ábrázoltatik a szerelmi aktus; ám ez a beavatás jegyeit hordozza. Erre utal egyszerisége, valamint az, hogy olykor valamelyik szülő közreműködésével történik: vagy az apa szeretője a partner *(A hegyen)*, vagy éppen a vérfertőzés tabujának megtörése árán maga az anya *(A veinhageni rózsabokrok)*. Az egyszeriség mozzanata pedig még akkor is hangsúlyt kap, ha látszólag a szerelem folyamatossága hangsúlyozódik: *A witembergi kőtörők*ben például modális váltások segítségével van kérdésessé téve, hogy a fiú – miképpen saját maga állítja – valóban négyszer volt-e a szeretőjével, vagy pedig „csak egyszer csinálta"; mindenesetre a novellában csak egyetlen, kudarcba fulladt szeretkezés ábrázoltatik. *A veinhageni rózsabokrok*ban pedig a fiú – azután, hogy saját anyja avatta be a szerelembe – az általa megölt lánnyal sem annak életében, sem annak halála után nem lép szexuális kapcsolatba: egyetlen testi élménye az anya marad.

Ebbe a Mikola Gyöngyitől embrionálisnak nevezett létállapotba bele van építve a ciklikusság – amely egyébként, mint látni fogjuk, a kompozíció egyéb szintjein is rendre megjelenik: a gyermek imágója mellé a halál, a pusztulás rendelődik. Vagy olyan módon, hogy a főhős egy – közelebbről meg nem határozott – halálos betegséget hordoz a testében, tehát tudatában van saját közeli elmúlásának *(Kutuzov unokája)*; vagy pedig a mások halálával való szembesülés – s ennek természetes elfogadása – mutatja ugyanazt: a még képviselhetőnek bizonyuló létszemléleti teljesség nem idillikus.

Darvasi mindehhez még egy mítoszi alapsémát is fölhasznál, ám anélkül, hogy ezt lényegében egyeztetni próbálná az előbbivel: a ciklikus szemlélet mellett a folyamatos elfajulás veszteségélményét lehet fölfedezni a novellákban. A körkörösség, a léthelyzet visszatérése a kiindulópontjához több elbeszélésben a főhős árvaságához kapcsolódik: a fiú a halott vagy halálos beteg apa helyére áll, hogy ezáltal tartsa fönn a világ működését *(A hegyen; A witembergi kőtörők)*. Máshol a főhős-narrátor öntudatlanul egy családi eredetlegendát tesz elevenné, élők és holtak világát ily módon kapcsolva össze *(Kalaf áriája)*. Az árvaságnak mint létállapotnak azonban csak egyik, s nem szükségszerű következménye ez a behelyettesíthetőség. A kötet egészét tekintve pedig a ciklikus szerkesztés jelenti az egyszerűbb, egyvonalúbb komponálást. A jelentősebb, összetettebb novellák inkább az állandó romlás képzetére épülnek rá. Itt valóban az aranykor mítoszi kezdőpontjának múltba süllyedése a szemléleti alap, vagyis abból a biztos tudásból fakad a tragikum, hogy ez az állapot létezett, tapasztalható volt. Mindezt eléggé didaktikusan sugallja *A Vakk Bek* című novella: itt az erőszak fenyegetésében lassan fölszámolódó törzshely viseli az Aranykor nevet. Ez azonban nem csak erre az elbeszélésre látszik érvényesnek. A brutalitás megsemmisítette életrend és mentalitás lesz a témája *A világ legszomorúbb zenekará*nak; az egykori, lehetséges, bár nem birtokolt harmóniának az erodálása tárul föl *A veinhageni rózsabokrok*ban és ez sejlik föl *A Kékszalag-történet* múltbeli, a gyermekkort idéző eseménysorában, amelynek emléke miatt a főhős bosszút akar állni.

Ennek a novellisztikának azonban a legizgalmasabb mozzanata a narrációs technika és a kompozíció. Az író ugyan látszólag *csak* rehabilitálja a történetmondó elbeszélői magatartást; valójában viszont egyáltalán nem viszonyul gyanútlanul vagy naivan saját narratívumaihoz. Mindazok a dilemmák, amelyeket a prózaírás a modern vagy a posztmodern szemléleti kételyeitől örökül kapott, ott lappanganak ebben az epikai alakításmódban. Darvasi ragaszkodik az egységes elbeszélői szólamhoz, s nagyon gyakran éppen az egyes szám első személyű narrációhoz is: ám ez – epikája egészének

kontextusában – nem egyszerűen konzervatív gesztus. Az író inkább a fabula és a szüzsé közti feszültség megnövelését tartja elsődlegesnek, s a narráció alapkérdéseit ennek rendeli alá: vagyis a „ki beszél a szövegben?" problémáját is ennek a viszonylatnak a fényében kezeli. Úgy épül ki az egyidejűség látszatát fenntartó, hangsúlyozottan az elmondás aktusában megalkotódó fabula, hogy eközben a szüzsé bizonyos részeit az író nem fedi föl. A novellákban ily módon megőrződik a titok, a rejtély többértelműsége, s ezt sem pszichologizálás, sem valamiféle action gratuit-re emlékeztető megoldás nem egyszerűsíti le. A rejtve maradó titok pedig Darvasinál tematikus kérdés is: az elbeszélések rendre egy bűn felderítésének folyamatát tárgyazzák, bizonyos fokig a detektívtörténet szüzséjének hatáselemeit hasznosítva és földúsítva. Gondoljunk csak a nyomozás jelentőségére *A Vakk Bek*, a *Kalaf áriája*, *A witembergi kőtörők*, *A veinhageni rózsabokrok* vagy *A Kékszalag-történet* című novellákban, hogy csak a legnyilvánvalóbb példákat említsem! Darvasit mindazonáltal nem elsősorban a bűn megítélése – azaz a világrend egészéhez mért morális státusa – érdekli; s az író lemond arról is, hogy a bűn lineáris ok–okozatiságát egy utólagos logikai rekonstrukcióban újraalakítsa. Borgestől tudhatjuk, hogy a krimi – genezisét tekintve – intellektuális műfaj (Jorge Luis Borges: A halhatatlanság. Öt előadás. Európa, Bp., 1992. 73. skk.). Darvasi tehát egy eredendően észelvű, valamiféle racionalizmushoz kötődő műfaji hagyomány átformálását végzi el; nem utolsósorban azzal, hogy felfokozza a motivikus-metaforikus szerkesztés jelentőségét. Természetesen nem számolja föl a logikai-diszkurzív kapcsolatrendszert, hiszen enélkül az automatizált képalkotás szürreális technikájához jutna el, ami nemcsak a novellák eddig követett értelmezését tenné lehetetlenné, hanem a krimi-szüzsének a felismerhetőségét is gátolná. Itt inkább az arányokról van szó: az író a szüzsé logikai hézagait metaforikusan egészíti ki. Ez óhatatlanul szigorú zártságot kölcsönöz a novelláknak, hisz minden – vagy majdnem minden – mozzanatot többszörösen funkcionálissá tesz. Ez a zártabb struktúra tehát intenzívebbé teszi a jelentésképző centrumokká előléptetett trópusokat. A narráció egységessége ezáltal át is értelmeződik: a novellák hangsúlyozottan az elbeszéltség, az alakítottság jegyeit hordozzák, az elbeszélő szólama ezáltal végképp elveszíteni látszik személyi körvonalait, inkább egy valahonnan megszólaló hangnak bizonyul. Olyasminek, ami csak megnyilvánul a valóban megnevezett narrátoron mint médiumon keresztül.

Darvasi kompozíciós technikájának vázolt módszerét érdemes röviden szemléltetni is, még ha a választott novella, a *Kutuzov unokája* csak jellemző, ám nem tipikus. A főhős-narrátor itt a gyermekség összes, már felsorolt rekvizitumával rendelkezik; s ő minősíti így az elbeszélés másik kulcsfiguráját, az öregembert: „Mert senki sem tudja, hogy halálos beteg vagyok, talán még Keller se, akit persze Hírhozó Kellernek nevezünk a házban, mert az angyalok rendjéből származik, és oroszul is beszél." Az *angelosz* eredeti jelentésének ('hírnök', 'küldött') belejátszatása a ragadványnévbe éppúgy az öreg transzcendens kötődéseit igazolja, mint az a mozzanat, hogy valóban fönt lakik (ti. a második emeleten), tehát le kell ereszkednie a fiúhoz. Angyali mivoltát több minden erősíti még: nyílt kijelentés éppúgy, mint az, hogy amikor a fiúval beszél, háta mögött van a lángoló Nap, a fény tehát mintegy belőle árad. A látszólag epizodikus történet arról, hogy Keller – felesége halálakor – egész nap üvöltött, motivikus rendszerbe illeszkedik. Egyrészt a novellazárlat utal vissza rá: a közös nagy terv, amelynek előkészületeit az elbeszélés tárgyalja, az, hogy a narrátor és Keller egyszerre kezdenek el üvölteni. Ennek a gesztusnak pedig a metafizikai hátterét Darvasi a főhős álmával értelmezi, s ilyenformán ez az álomleírás centrális szerepűnek bizonyul: metaforaként

foglalja össze a látszólag tisztán emocionális reakciót. „Éjszaka elaludtam, ölemben a zenélő rádióval, pokróccal a vállamon. Reszkettem és álmodtam. Egy börtönről álmodtam, ahol életfogytiglaniak raboskodtak, csupa gonosz, elvetemült és sajnálatra méltó fickó. Aztán egyszer csak elterjedt, hogy az egyik cellában van egy titkos ösvény, ami pontosan a mennyországba vezet. Erről az ösvényről pedig a foglárok is hosszan és szenvedélyesen vitatkoztak, de a cellát mégse találták, holott átkutatták az egész börtönt, gumibotokkal és vaspálcákkal verték a falakat, és üvöltöttek, és üvöltöttek a rabok is, mindenki üvöltött." Ez a részlet pedig Keller angyali mivoltának éppúgy emblémája, mint ahogy a börtön mint létszimbólum is ezáltal vetülhet rá a színhelyül szolgáló vedlett bérházra.

Darvasi viszonya a hagyományhoz nyilvánvaló ugyan, de nem könnyen megragadható. Ha megmaradunk a némileg esetleges asszociációknál, akkor természetesen eltűnődhetünk azon: *A világ legszomorúbb zenekara* hátterében nincs-e ott valamiképpen Mészöly Miklós gyermekmeséje, *Az elvarázsolt tűzoltózenekar;* vagy *A Vakk Bek* címadása nem Krúdy Vak Béláját imitálja-e; vagy éppen ugyanezen novellában a zárlatot jelentő villamosútnak a halálra asszociálása nem tekinthető-e Kosztolányi-hommage-nak (gondoljunk az *Esti Kornél* utolsó, tizennyolcadik fejezetére). Ám ezeknél a teljesen ötletszerű kapcsolatoknál létezik lényegesebb is; olyan, amely az epikai alakítás mélyszerkezetét látszik alakítani. Ezen a ponton pedig Darvasi novellisztikájának egyik bizonytalan, s teljesen még meg nem oldott nehézségét is sikerülhet megfogalmazni.

Az író ugyanis – éppen a zártságra törekvés miatt – kiemelt poétikai szerepet szán a novellazárlatnak. Ebben a magyar tárcanovella hagyományát követi, akár tudatosan, akár öntudatlanul; ez a tradíció jelent ugyanis egy olyan szerkesztőeljárást, amely a megszabott terjedelem ökonómiáját a poentírozó, csattanóra kihegyezett és váratlanságra építő befejezéssel kívánja teljessé tenni. Természetesen ennek az eljárásnak nem a magyar irodalom volt az egyetlen terepe, világirodalmi rangú mestere pedig éppen francia: Maupassant. Ám a Darvasi számára fontosnak tűnő tradíció – amennyiben általánosíthatjuk ennyire az előző ötletszerű névsor bizonyos elemeit (Krúdy, Kosztolányi) – igen erőteljesen őrzi ezt a novellairói módszert is. Darvasinak persze más miatt fontos a zárlat, mint a tárcanovellistáknak: számára ez nem elsősorban terjedelmi kérdés. Azért van sorsdöntő szerepe – a szó nem túlzás: a novella egész kompozíciójának arányát eldöntő szerep ez –, mert az írónak ebben a néhány mondatban kell összefognia a metaforaszerkezetet, és itt kell igazolnia, hogy a korábbi utalások *kivétel nélkül* funkcionálisak voltak. Bár a kitüntetett írói figyelem, párosulva a stiláris biztonsággal, a feladatot rendre meg tudja oldani, ez a szerkesztés leegyszerűsíti a novellák hatásmechanizmusát. Hangsúlyozom: nem a jelentés elszegényítéséről beszélek. Inkább a brilliánsan kezelt technika önállósulásának veszélye rémlik föl: a kiszámíthatóság, az állandóan várható váratlanság automatizmusa. Valamint az a tehertétel, amelyet a csattanó hatásos megírásának szükségessége jelenthet. A kötet egyik izgalmas belső feszültsége azonban éppen az, hogy ennek a fázisnak a bizonyos fokú meghaladása is benne van. Sokatmondónak érzem, hogy az egyik legterjedelmesebb novella (a címadó írás) éppen ezt a szerkesztési módszert hagyja el; s talán pontosan emiatt bizonyult alkalmasnak arra, hogy Darvasi megkísérelje drámába transzponálni (*Vizsgálat a rózsák ügyében*. Alföld, 1993/12). Noha a kerekdedség, a zártság itt is megmarad, ennek megteremtésében nincs annyira kiemelt szerepe a novellazárlatnak; s a jelentés ezért összetettebbé válik: a manipuláció föltárulása kerül a középpontba. A főhős-narrátor tettė-

nek, a gyilkosságnak a kinyomozása azért revelatív folyamat, mert egy mélyebb, eredendőbb, az elbeszélő számára is ismeretlen bűn felderítését jelenti. Önnön eszközvoltának fölismeréséhez jut el a narrátor: amit tett, azzal csak beteljesített egy szándékot, s éppen azokét, akik a gyilkosságot kivizsgálják. Öntudatlanul teljessé tett tehát egy eseménysort, ráadásul akkor, amikor teljesen szabad döntésnek érezte a cselekedeteit. A cél ugyanis csak egyetlen, tökéletes, senki által nem látható, szakrális műalkotás létrehozása volt – s ez az egyediség és tökély eredendően magába foglalta az emberáldozat lehetőségét.

Darvasi László első novelláskötetének a jelentőségét az a várakozás is megnövelte, amely megelőzte a megjelenését. Érdemes belenézni a már idézett *Csipesszel a lángot* című tanulmánykötetbe: a 30 és 40 közötti írónemzedék egyik legtöbbször hivatkozott szerzője, legfőbb esztétikai érve éppen Darvasi. Ráadásul elsősorban prózaíróként – annak ellenére, hogy mind ez ideig, ha csak köteteit nézzük (Horger Antal Párizsban. Holnap, 1991; A portugálok. Pesti Szalon–JAK, 1992), költőként volt meghatározható; igaz, a második kötet már áthajlott a kisprózába. *A veinhageni rózsabokrok* tehát egy új, igen jelentősnek tűnő prózaíró feltűnésének bizonyítéka ugyan – ám mégsem meglepetés; kritikai recepciója tehát aligha a felfedezést igényli, inkább a tüzetes felmérést, ha úgy tetszik, ennek a konszenzusnak a teherpróbáját. S többszörösen zavarban lehetünk a miatt a tény miatt is, hogy Darvasi már nem egészen ott tart prózaíróként, mint amit ez a kötet dokumentál: újabb, a *Jelenkor*ban publikált novellái vagy kisregényei *(A fuldai Kékvízesés; A Zord Apa, avagy a Werner-lány hiteles története)* már némileg, olykor jelentősen más poétikai alakítást mutatnak. Amire tehát ez a novellagyűjtemény lehetőséget ad, az az epikai indulás bizonyos jegyeinek a felmérése. S persze az, hogy örülhetünk egy máris teljesen meggyőző és egyedi epikai világ feltűnésének.

Szilágyi Márton

A történet fejezetei

DARVASI LÁSZLÓ: A VEINHAGENI RÓZSABOKROK

Cselekménynek, történetnek, sztorinak, nevezzük akárhogy a próza gerincét, lennie kell, nélküle a szöveg holt anyag, nem ábrázolja a lelki rezdülések ok-okozati láncolatát. Ha az az „úgynevezett feszültség" (Ortega) a legparányibb mértékben is, de fenntartja az olvasó figyelmét, a szöveg mélyébe rejtett, cselekményen túli interpretálandó szint a legelvetemültebb absztrakciókhoz is elvezethet. Pszichikai kényszer, mondja Ortega a regényről írt eszmefuttatásában, hogy az a kevés cselekmény ott legyen és működjön a prózai műfajokban, hiszen azoknak a világ (vagy egy „lehetséges világ") működési mechanizmusának metafizikai leképezését kell visszaadniuk. Az elbeszélések esetében még sokkal szigorúbb elvárásoknak is meg kell felelnie a szerzőnek; a műfaj elvei kötelezik a szerzőt a történet ügyes kiválasztására (akár fiktív, akár „valós" események újraszövése a cél) és művészi összeszerkesztésére. A szerzőnek megengedi ez a műfaj, és példa erre Darvasi első elbeszélésgyűjteménye, hogy ne csak elbeszéljen (a narrátor vagy a szerző) a felszínen egy érdekfeszítő történetet, de el is be-

széltethesse (a szerző a narrátort vagy a szövegvilág alakjait) az éppen lejátszódó eseményekről, az információk oly mértékű redukálásával, hogy az olvasó még a cselekmény értelmezési szintjén is kielégítetlen marad, nemhogy az esetleges általánosíthatóság szintjén (szimbolikus vagy allegorikus interpretálhatóság során). A szövegvilág figurái ugyanis rendelkeznek az események adta vagy diktálta teljes információmennyiséggel, az azokhoz szükséges háttértudással egyetemben; az olvasónak is tisztában kell lennie mindezzel, de legalábbis nem árt, ha az olvasás mechanizmusa működteti az értelmezés egy lehetséges kódját. Csakhogy a Darvasi-elbeszélésekben a hermeneutika csődöt mond, mert fiktív és/vagy reális szövegvilágai önálló világtörvényekkel rendelkeznek, és azok belső működése nem inkoherens az olvasói elváráshorizont szempontjából. Az olvasónak (a Darvasi-szövegekből nyert információk hírértéke szerint) szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy bár maga a történet lebilincselően izgalmasnak tűnik, a történések megfejthetősége bent marad a szigorúan zárt, önmagában túl koherens szövegvilágban.

Vannak tehát történetek, szám szerint tizenegy a kötetben, a címek látszólag megnevezik a témát, de az olvasás során hamar kiderül, hogy a címeknek szimbolikus értelmük lehet, mert valójában más eseménysoron van a hangsúly, általában a narrátorén, akinek a története valamilyen ponton érintkezik a címben kijelölt jelenségek misztikájával. *A veinhageni rózsabokrok* szimbolikus értelmezhetősége így a „kosárfonó kopasz fia" főcselekményének alfejezetét szolgáltatja, vagy *A witembergi kőtörők* példázata háttértörténet a narrátor sorsának megváltozásához. A történet fejezetei szoros kapcsolatban állnak egymással, Darvasinál történetek értelmezik a történetet. El is mondhatóak néhány mondatban, de mechanizmusuk által, ahogy az olvasás során kibomlanak, lesznek „irodalmilag" értékesek. Bolond gyerekek egybegyűjtéséről, egy sikertelen gyilkosság leleplezéséről, üzleti terjeszkedésről és baráti bosszúállásokról szólnak ezek a történetek. Igazán izgalmassá azonban akkor válnak, amikor mozaikjátékszerűen az olvasó próbálja meg őket összerakni. A szerző viszont csak bizonyos támpontokat adott meg, s telerakta interpretációs lyukakkal a történetet, hadd bíbelődjön az olvasó, ha teljes sztorit akar magának (úgysem az a fontos). Szomorú belátni, hogy az öntörvényűvé vált szövegvilágok narrátorai és alakjai mindent tudnak a történések ok-okozati viszonyáról, és mi, olvasók csak azt tudjuk, hogy ők tudhatják, de mi nem, vagy éppen csak annyit, hogy ne felejtsünk el rajtuk rágódni.

Az elbeszélések formai megjelenítésében, a szövegek szerkezeti felépítésében és az egyéni stílus kialakításában mesterségbeli tudását csillogtatja Darvasi. Elhagyja a párbeszédekben a gondolatjeleket, ezzel látszik érzékeltetni, hogy mindent a narrátor szemével kell látnunk és általa újból átélni az eseményeket. Egyneműbbé és narrátorközpontúvá válik a szövegvilág, melyben az alakok vagy a narrátorként gyakran visszatérő „kopasz fiú" belső világa vetítődik ki nemcsak az eseményekre, hanem globális szinten az egész *szövegvilágra (A hegyen, Kutuzov unokája, A Vakk Bek, Pistuka, Kalaf áriája* stb.*)* Darvasi él az in medias res kezdés lehetőségével, de a klasszikus „novella" világos exponáltsága helyett érzelmi töltetű felütésekkel kezdődnek az elbeszélések („Meghalt apám. Reggelre könnyű és engedelmes lett a teste..."; „Elvesztettem a naptáramat..."; „A vonattal érkezett"; „Kiért a fák közül, és megérezte, esni fog..."; „Pistuka akkor már a harmadik napja vérzett..."; „Egyre több volt az idegen"). Az in medias res Darvasinál az elbizonytalanítás és hangulatkeltés egyik legfőbb eszköze. De a felütést nem követi a cím sugallta téma kifejtése, sem a folytatás linearitása. A narrátornak mindig adott egy biztos „jelen idejű" pozíció, amelyből visszafelé, de az időben össze-

vissza ugrálva beszéli el a múltbeli eseménysorokat (a szövegvilág eseményeinek, illetve a narrátor elbeszélésmódjának motiváltsága szerint). Csak az a múltbeli eseménysor elevenítődik fel, amely befolyásolta a narrátor „jelen idejű" léthelyzetét. De az okokozati (általános) múlt rejtve marad az olvasó előtt. („Felcsillantak a múlt képei [...], amikről még soha senkinek se beszéltem, és azt hiszem, nem is fogok..." – *A hegyen.*) A múlt titokzatossága körbeveszi a történetek lényegét, a vibrálóan feszült jelen nem vezet semmiféle lehetséges jövő felé. Az elbizonytalanítás tovább fokozható: Darvasi stílusa, nyelvezete a „szorongattató", „bizonytalan" hangulatfestéshez könnyedén társul; legtöbbször rövid, de tartalmas mondatokat ír (érzelmi festés céljából), ha hosszú, többszörösen összetett mondatokba bonyolódik, ott a narrátor küszködik léthelyzetének definiálhatóságával. Nincs nála felesleges szó, sőt, mint már említettük, éppen a kihagyás, az elhallgatás egyik legfőbb stiláris eszköze. És azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Darvasiban költői véna is lappang, két verseskötettel indult. Nemcsak leírások esetén, de a párbeszédek, a belső monológok írásakor is él a nem „prózai" jellegű költői nyelvformálás lehetőségével.

Azt mondtam, lehet, hogy nem is a történetek a fontosak. Úgy érzem, hogy sokkal inkább a Darvasi-atmoszféra adja meg elbeszéléseinek foglalatát. Igazából ez sem új, hiszen aki ismeri Anette von Droste-Hülshoff *A zsidóbükk* című múlt századi kisregényét, az tudhatja, hogyan kell pszichológiai eszközökkel, kihagyással, sajátos mondatalkotással stílust *és* hangulatot teremteni, legyen bármennyire vérmes is az a történet. (*A fuldai Kékvízesés* című Darvasi-elbeszélés még egyelőre az 1993. évi októberi *Jelenkor* hasábjain olvasható, de a német romantikus-pszichologizáló írónő művét érdemes vele összevetni. Darvasi magyar mondatainak mintha tökéletes német zamata volna...)

Az összehasonlítást most nem végzem el, mert nehéz szavakba foglalni a teremtett atmoszférát. Mindenesetre a szövegvilág egésze mint gondosan kimunkált milieu veszi körül a történéseket. Nem tudni, ki miért gyilkol, magából a tényből, a tény rettenetéből következik a hangulati többlet. A lélek mélyrétegéből származik minden, az első lépésektől a mese elmondásán keresztül az akasztófáig. Nincs kezdet és nincs vég, csak felvillantott lelki mechanizmusok, ok és okozat egybemosódik, megint csak maradnak a tények, a szigorúak és a kíméletlenek, tele szorongással, mert nem lehet őket pontosan meghatározni. Az okok mélyére az olvasónak kell hatolnia. És nem biztos, hogy sikerrel jár.

Csak néhány jellegzetességet vázoltam fel Darvasi narratív technikájáról: ezekkel, valamint sok egyéb művészi eszközzel rendelkezik, hogy teljesen egyéni hangon mondjon el nekünk, olvasóknak szigorú keretek közé zárt „rejtélyes" történeteket. Érdemes lesz velük a későbbiekben többféle szempontú elemzést elvégezni, mert, hogy stílusos legyek, ennek a recenziónak a szerzője „...csak egy pontot rak ki, ami éppolyan rohadt dolog lesz, mint a történet eddigi fejezetei, és ha mindezzel kész, majd megnyugvással figyelheti, hogyan kezdi el valaki az újabb elrontott mondatot, folytatva ezt a nagy és közös történetet..." *(A Kékszalag-történet. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993.)*

Bombitz Attila

Szeged–Kolozsvár 1955–1992

SZÉLES KLÁRA KORTÁRSI SZEMLÉJE AZ ERDÉLYI IRODALOMRÓL

Még 1955 őszén történt, hogy tucatnyi szegedi bölcsészhallgató a számukra addig ismeretlen, határainkon túli magyar irodalom bűvöletébe került. Először csupán képeslapokat küldözgettek a kolozsvári egyetem testvér-évfolyamának. Ám lassan irodalmi kapcsolatok is szövődtek, Széles Klára például egy Lászlóffy Aladár nevű fiatal költővel kezdett levelezni. (A költő akkoriban még sorra visszakapta a verseit a szerkesztőségektől.) Ezek az egyetemi élmények láncreakciószerű folyamatot indítottak el, s később, amikor már intézményes irodalmi, kritikusi együttműködés is kialakult, változatlanul meghatározók maradtak. Az első Forrás-nemzedék által képviselt világkép és poétika „kihívó feladatként" inspirálta az irodalomtörténészt. „Hogy lehet hitelesen, elfogultságtól mentesen, szakszerű eszközökkel felszínre hozni a látszólag szeszélyes lírai csapongás mögött érzékelt szigorú belső törvényszerűséget? Hogy lehet tolmácsolni, a poétika meglévő avagy még meg nem lévő kereteiben, keretein túllépve fogalmi nyelven kifejezni ezeknek az autentikus szabályszerűségeknek a létét? Akkor még nem tudtam, hogy ez a feladat tovább fog kísérni a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveken át egészen máig." – írja Széles Klára az átfogó tanulmányokat és kritikákat egyként tartalmazó könyvének szubjektív hangú bevezetőjében. Nem akar teljességre törő körképet adni: személyiségek, életművek, pályák villannak föl, de ezekből a mozaikokból az eleven, a működő irodalom képe bontakozik ki. A felelős, a hagyományt konstruktívan őrző-teremtő szellemet nevezi meg egységesítő elemként.

Már a tartalomjegyzékből is kitűnik, hogy Széles Klára az erdélyi irodalom újító törekvéseihez vonzódik. *Az avantgarde újjászületésé*ben Hervay Gizelláról, Páskándi Gézáról, Szilágyi Domokosról és Lászlóffy Aladárról, a *Prózaírás – erdélyi módon* c. második részben Méliusz Józsefről, Székely Jánosról, Sigmond Istvánról, Panek Zoltánról és Csili Lászlóról ír. Mindnyájan olyan írók, akik a hagyományt úgy képesek működtetni, hogy az a modern személyiségfölfogásnak és nyelvhasználatnak is megfelel. Az avantgarde kétségkívül újjászületett (Szilágyi Domokos), de ennek a jelenségnek – jól látja ezt Széles Klára – semmi köze a gyökértelenséghez. Tudjuk, még a szélsőséges avantgarde-nak is van valamilyen előzménye, minthogy ex nihilo nihil, vagyis a semmiből semmi következik. Máskor viszont a szellemi őskeresés túlhajszolásától óv. Szilágyi Domokos lírájában napjaink posztmodern irodalma sokféle előzményt láthat, ám fölöttébb kétséges az életmű egészét a posztmodern körébe utalni. „...alapvető az értékválság átélése, tudata – de nem szűnik meg küzdeni e kifosztottság ellen – s a költői eszközök megújítása során a modern (posztmodern?) értéktudat, eszköztár küszöbére jut." – mondja Széles Klára. Találó megállapítását csupán egy Borchmeyer-idézettel árnyalhatjuk: „Amíg a teljesség felbomlását veszteségként tapasztaljuk meg, még a modernségben vagyunk." Mai irodalmunk eme kardinális kérdésén Cs. Gyímesi Éva kitűnő Szilágyi Domokos-monográfiája ürügyén gondolkodott el Széles Klára. Olyan irodalomtudományos munka inspirálta, melynek szemléletével és módszerével persze a legteljesebb mértékben egyetért.

A prózaírók közül is a „másként, más úton, más felé" haladók érdeklik. Azok, akik az emlékirat-irodalomhoz, a történelmi regény hagyományaihoz, a népi formákhoz és a nyelvezethez szorosan kötődő erdélyi tradícióhoz képest valami újat képvisel-

nek. Ezért izgatják Panek Zoltánnak az elbeszélő, anekdotázó, leíró formákat felbontó írásai, a „gondolati-poétikai formateremtés" új változatai. Csiki László *Titkos fegyverek* c. regénye szokatlan keverék-műfajra (levél és műelemzés, levél-esszé) ösztönzi. Arra kíváncsi, hogy mi ennek a lírai epikának vagy epikai lírának a specifikuma. „Csiki-találmány. Meseminta: megfordítva." Alighanem Sigmond István különös groteszk-ironikus regénye, a *Félrevert harangok* titkát is Széles Klára tudta megfejteni. Nem fél ilyen címek és minősítések leírásától: *Egy lenyűgöző regény Kolozsvárról*. Ebben azonban a nem eléggé méltányolt értékek védelmének rokonszenves gesztusát is látnunk kell. (Tudjuk, hogy az elfeledett értékek föltárásában és tudatosításában is milyen áldozatos munkát vállal Széles Klára.) Olyan művekről (például Székely János kisregényei) is elismerően tud írni, amelyekben semmi jele a forma megújításának. Ezzel a kritikai életünkben oly ritka magatartásra is példát ad. Az éppen divatos kánonok nemigen érdeklik.

Nem kedveli Széles Klára a polémiát, a támadó kritikát, szívesebben ír értékes művekről, nemes törekvésekről. Nem a gyors reakció vágya, nem az ítélkezés keménysége fűti. Aggályait, kifogásait azonban nem rejti véka alá. Hervay Gizellát a szóbőségtől félti: ellensége „a fegyelmezetlenségbe tévedő féktelenség, a nyers anyagközlés, a szerkesztés elébe vágó közlésvágy". A *Tű foka* a lírikus Páskándi egyik legjobb kötete, de Széles Klára már itt fölfedezi a rendkívüli tehetségre leselkedő veszélyeket: „Addig és úgy fogják gazdagítani Páskándit merész kísérletei, ameddig és ahogy ura, »apja« marad saját eszközeinek."

Széles Klára az öntörvényű műalkotást a személyiség és a kor összefüggéseinek bonyolultságában, a sors kihívására adott válaszként értelmezi. „Minél eredetibb alkotóról beszélünk, annál inkább érezzük meglévő fogalomtárunk hiányosságát; s annál inkább szükségesnek látjuk eleven önmaga megidézését, hogy egyedi légkörét, hatásának azt az egészét érzékeltessük, amelyet később, a fogalmak nyelvére fordítás kísérlete óhatatlanul szétszabdal." Széles Klára kritikusi beszédmódjának talán épp az a titka, hogy tárgyának fogalmi pontosságú, esztétikai szempontból érzékeny, eleven stílusú leírására vállalkozik körültekintő, szuverén, megkomponált írásaiban. Mindvégig pontos, empatikus és minősítő, s ezalatt főként az érthető, hogy arról is ír, ami a szűkebben vett tárgyhoz egy belső, szellemi-irodalmi szekvenciákra hangolódó értelmezés részeként kapcsolódik. A műveket saját (a világról, a szellemről, az irodalomról alkotott) horizontba állítja. Valószínűleg ez a hiteles tanulmány, kritika titka: úgy mondani a magunkét, hogy érvényes, kompetens álláspont is legyen az adott műről. Cs. Gyímesi Éva három könyvéről minden bizonnyal azért ír oly elismerően, mert azok a mai irodalomtudomány egyik igen termékenynek bizonyuló útját képviselik. A Szilágyi Domokosról írt *Álom és értelem*ben az irodalomtörténeti monográfia megújítását emeli ki, minthogy a szerző a külső történések helyett a belső folyamatokra koncentrál, s az itt bevezetett értékszempontrendszer érvényesítésével valójában meghaladja a szűkebb értelemben vett textualitáselemzést. Széles Klára nem becsüli le az irodalomtörténet-írást, a múlt század második fele magyar irodalmának elismert kutatója lévén nem is nézheti le. Mindenesetre öröm látni, hogy a mai irodalom értelmezője miként hasznosítja a más korszakok tanulmányozásakor szerzett tudást. Például a Vajda János és Lászlóffy Aladár közötti szelíd komparációra gondolunk. Mindkét életműben a „hosszúra nyúló kockázati időre" figyel föl: mennyi ideig küzdhet „valódi arányainak, testhezálló formáinak" megteremtéséért az alkotó?

A kötet végén olvasható két tanulmányról értékük és tárgyválasztásuk miatt külön is szólnunk kell. *Szonett alakú lélegzetvétel – avagy áldemokráciák költői emlékművei* – ez a meghökkentő címe annak a tanulmánynak, amely a szonett új reneszánszának jelenségét járja körül. Közelebbről Markó Béla és Bertók László műveit vizsgálja, de hivatkozásaiból kitűnik, hogy a szonett mai mesterei közül Takáts Gyulától Petőcz Andrásig mindenkit ismer. A Markó-szonett – írja Széles Klára – a „földbe bújás", a „csíra"-lét és a „csillag"-lét eszköze. „Mint a csírák őrzi a termőképességet, s mint a csillagok: a tiszta fényt, a vegyítetlenséget. A lírikus, emberi jogaiban: mozgásában, szólásában, létében végletesen korlátozva, művészi ösztönszerű kiutat lel: a kalodahelyzetben ellenkalodát, a szonettét." Ám Bertók Lászlót is létélménye kényszeríti a klasszikus forma fegyelmébe. Évekkel ezelőtt Széles Klára *„minden szervem óra"* címmel könyvet írt József Attila költői motívumrendszeréről. Most a mai erdélyi líra Európa-metaforáit vizsgálja. Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár verseiből olyan motívumcsaládot állít össze, amely egyszerre értékjelkép és a két életmű „jellemző esszenciája".

A *Szeged–Kolozsvár 1955–1992* mindazoknak ajánlható, akik az erdélyi irodalomból mű- és pályaképelemzésekre is kíváncsiak. *(Pesti Szalon, 1993.)*

Vlasz Sándor

Ének a Don hőseiért

Él Székesfehérváron egy versmondó, aki általában kilép megszokott tevékenységi köréből. Egyrészt nemcsak szólóban lép pódiumra, hanem Látó-kör nevű csoportjával már igen régen szolgálja az irodalom ügyét. Keze alól került már ki néhány ismert színész is, mint például Sajgál Erika vagy Börcsök Enikő. Nos, *Bobory Zoltán* – hiszen róla van szó – egy ideje nem csak versmondással foglalkozik.

Amikor néhány évvel ezelőtt meghallotta Serfőző Simon *Feledésből az emlékmű* című versét, valami elindult benne. S bár neki nem veszett oda hozzátartozója a doni harcokban, elhatározta: zarándokutat szervez a második magyar hadsereg tragikus harcainak színhelyére. Hogy ne csak a feledésből álljon az emlékmű... S az út valósággá vált! (Hiteles történetét az Árgus 1992/6. számában olvashatjuk Horváth Lajos tollából.) Ugyanakkor elhatározta Bobory, hogy az elesett katonák emlékére ökumenikus kápolna is áll majd Pákozd mellett, nem messze az M7-es úttól, hogy sokan lássák, és térhessenek be egy imára. A kápolna már felépült, Szabó Tamás építész tervei valóra váltak. S miközben a Látó-kör járja a magyar vidéket a doni emlékműsorral, egy újabb dokumentum van már a kezünkben: a Püski Kiadó gondozásában megjelent a Bobory Zoltán szerkesztette antológia, az *Ének a Don hőseiért.*

A Sinka István versét idéző címlapon arcát tenyerébe fordító fejkendős asszony; a doni zarándokút egyik fotóemlékéből Pinke Miklós készített fotografikát. S ha kinyitjuk a könyvet, jóleső érzéssel állapíthatjuk meg: a második magyar hadsereg szörnyű pusztulásáról ma már beszélhetünk, hallhatunk, s íme, egy gondosan megszerkesztett könyvben már verset és prózát is olvashatunk. A művek tanúsítják, hogy az irodalom – mint mifelénk oly gyakran – bizony megelőzte a társadalmi olvadást.

A szerkesztő és a kiadó elévülhetetlen érdeme, hogy így, együtt látjuk ezeket a fájdalmasan szép műveket. Nem akárkik szólalnak meg rajban. Illyés Gyulától Csoóri Sándoron, Bella Istvánon, Csanádi Imrén, Nagy Lászlón, Buda Ferencen, Juhász Ferencen át Utassy Józsefig, Sobor Antalig, Takács Imréig vagy éppen Zalán Tiborig terjed a rangos névsor. Kiemelt antológiadarab valamennyi vers és próza. Többnyire ismert művek, de így, együtt egy hosszú-hosszú mondat alkotóelemeivé válnak. Az élen Bella István *Halotti beszéde*. A szerkesztő-versmondótól tudom, hogy a zarándokúton milyen döbbenetes hatást váltott ki ennek a versnek az elmondása. A hatás mögött persze ott az esztétikum ereje is. S egy másik példa: első közlésként olvashatjuk Horváth Lajos prózáját *A lét rezdülései* címmel, amely éppen a doni zarándokút megrendítő írói dokumentuma.

Engedtessék meg még egy mű kiemelése. Főként azért, mert csöndben alkotó szerzője nem áll reflektorfényben, holott évtizedek óta írja figyelemre méltó novelláit és regényeit. Sobor Antalra, illetve *Az éjjel hazamentek a katonák* című elbeszélésére gondolok. Ez a fiatalkori mű – Sobor tavaly ünnepelte 60. születésnapját – bizony irodalomtörténeti jelentőségű kispróza a mi irodalmunkban. Először azért, mert a hatvanas évek elején nem számított akármilyen írói tettnek a doni katasztrófa tárgyában írni, megelőzvén például Nemeskürty István méltán híres *Requiem egy hadseregért* című könyvét vagy éppen Sára Sándorék *Krónikáját*. Sobor tehát már igen korán szembe tudott és mert nézni a jelenséggel. De nemcsak kuriózum ez a novella, hanem esztétikailag is figyelmet érdemlő alkotás. Az író már akkor összegezni tudta a prózai hagyomány és a korszerűség sok elemét, megalkotván egy, már-már a fantasztikum határait súroló, mégis a legjobb értelemben vett realista novellát. Az utolsó sorok szikár drámája talán minderre bizonyíték: „A rohamsisakos fejek, amelyek nemrég itt sorakoztak az árok peremén, most itt vannak lent. Lecsúsztak. Nem mély az árok, de így látszanak ki belőle. Kemények, merevek, mint a kő."

Szép fotóanyag teszi gazdagabbá ezt a karcsú kötetet. A már idézett doni út emlékeit Asztalos Zoltán, Fényes Gábor és Talum Attila képei mutatják meg az olvasónak. A szerkesztő és a kiadó tette így lesz teljesebb. S bár igaz, hogy a nemzetnek most már a jövőjével kell törődnie elsősorban, azért ne feledjük: múltunk eme pontjának tisztázásában még akad tennivalónk. Az *Ének a Don hőseiért* eme tisztázást segíti, miközben a lélek épületeit erősíti. *(Püski, 1992.)*

Bakonyi István

MŰVÉSZET

Kismesterek nagy példája

TORMA IMRE, MAKÓ FESTŐJE

Kettős évforduló érintkezési pontján nyílt meg Torma Imre centenáriumi emlékkiállítása a makói József Attila Múzeumban: 1893. december 3-án született, s negyven esztendeje, 1954. január 4-én hunyt el, szülővárosában.

A ma már ritkaságszámba menően tartalmas, a Makói Múzeum Füzeteinek 78. számaként napvilágot látott katalógusban szeretettől és együttérzéstől fűtött kortársi (vissza)emlékezéseket olvashatunk róla, de egyetlen szakbírálat sem világítja át az életmű szerkezetét, azt hiszem, azért, mert ilyenben sohasem részesült Torma Imre. S mivel az adósság súlya mégis, mindenekelőtt a város szívét nyomta, a kiállítás rendezői igyekeztek minél több képet egybegyűjteni; így az elegyes összkép újra csak megnehezítette az utókor krónikásának a dolgát a biztos tájékozódásban. Kevesebb többnek, igazabbnak mutatta volna a festő áldozatvállalását (vagy ösztöneinek sugallatát), hogy mindvégig Makón maradt, s a város első házifestőjeként működött. Mert ez az a szerep, amely minden festői mondatának különös nyomatékot kölcsönöz.

Parasztgyerek, napszámos, szobafestőinas, dekoratőr; elkésve, munka mellett végez középiskolát s néhány tanulmányi évet az Iparművészeti Főiskolán, Simay Imre osztályában. (Talán innen a szobrászi plaszticitás, amelyre festőisége rásimul.) Két nemzetközi tárlaton is elismerést, illetve díjat nyer (1924-ben a monzai nemzetközi ifjúsági kiállításon, s 1937-ben Nápolyban), de ezeknek a rendezvényeknek a művészettörténeti jelentősége ma már egyszerűen ellenőrizhetetlen. Idehaza viszont életében Makón kívül csak Szegeden és Hódmezővásárhelyen mutatkozott be egyéni tárlattal.

Érthető, hiszen elsősorban ezen a tájegységen övezhette érdeklődés, hisz alföldi festő volt, az alföldi iskola középső hullámgyűrűjéhez sorolható Torma Imre is, bár hivatalosan a művészeti irodalom nem tartotta számon; Makó félreesett az alföldi festészet fő útvonalától (Hódmezővásárhely–Szentes–Békéscsaba).

Persze az alföldi festészethez fűződő viszonyát is balsors kísérte: kibontakozásakor éppen, átmenetileg szünetelt az alföldiek diadalmenete, az ötvenes évek végén bekövetkezett hódmezővásárhelyi reneszánszot viszont már nem érte meg.

Maradt tehát számára az egyszemélyes műhely, művésztelep (milyen különös művészettörténeti igazságszolgáltatás, kárpótlás: az utóbbi három évtizedben egyik művésztelepi kísérlet követte a másikat, volt festői és avantgarde grafikai telep, évek óta működik a határon túli magyar művészek telepe és egy népi faszoborfaragó tábor), ahol egyedül kellett eldöntenie viszonyát a Munkácsy-hagyományhoz (indulásának körülményei is hasonlatosak voltak), majd Rudnay, Endre Béla, Koszta, s a két világháború közötti magyar festészet nyomjelző vonalán megtett kitérőinek a hitelességét, időtartamát és mélységi szintjét az impresszionista oldás, illetve az expresszionisztikus kitárulkozás irányában.

Magányából adódtak azok a bizonytalanságok is, amiket tapintatlanság volt újra a nyilvánosság elé tárni; tehetségét és a kor művészeti problémái iránti felelősségtudatát

amúgy is csak legjobb munkáiban mérhetjük hozzá a vonulathoz, amelyhez tartozott. (Sajnos, a művek datálás szerinti csoportosítása sem volt megoldva, kivéve, ahol ritkán maga jelzi az évszámot.) Mindenesetre kétségtelen, hogy első magára találásának az emlékeiben, a feltehetőleg a húszas évek végéről–harmincas évek elejéről származó *Makói piac a pesti Dunaparton*, az *Ásóra támaszkodó paraszt*, a *Varró nő*, az 1931-es, nagy *Maros-part* (a korszak egyik legszebb, valóban Egryhez viszonyítható vizes-eges festménye) közegében és a harmincas évek végi bő termésből megmaradt legszebb virágcsendéletekben (például a nagybányai Ziffer Sándor rokontémájához illő *Rózsák*, az 1939-es *Dáliák*, az érzékletes és „monumentális" *Virágcsendélet kosárban*) rendkívül eredeti módon ízesülnek a nagybányai, az alföldi és a Gresham-kör, tehát a század eleji-középi magyar festészet meghatározó stílushangulatai. (Vegytisztán egyetlen festői irányzat elemei, programja sem mutatható ki életművében.)

Nem ismerem freskóit (makói görög katolikus templom, hegyfalusi Gerliczy-kastély, battonyai görögkeleti templom), de a monumentalitás iránti fejlett érzéke jól lemérhető mind a *Töltésoldal*, az *Országút* és a *Napfelkelte* (1947) neoklasszicista s egyben expresszív eszközeiben. Ezeket a csúcsokat, pályája magaslati pontjait talán be sem fogta a korabeli makói polgár pillantása, lesiklott róluk a szárazabb vagy poétikusabb életképek, arcmások, virágcsendéletek, vagy éppen szocreál munkajelenetek kényelmesebben fogyasztható esztétikumára.

Mégis az övé, mármint a makói polgárság öröksége maradt a legjobb rész is Torma művészetéből, s láthatatlanul ezekre a cölöpökre épül a majdani új Maros-parti város, a művészetszerető, a mecénás, a művelt Makó.

Tudniillik azáltal, hogy – szegénysége miatt? tehetetlenségből? szülőföld-szeretetből? mindegy! – álmait végleg ennek a hármashatár–szegelletbe szorult vidéki kisvárosnak a látóhatárához, méreteihez szabta, s örök hűséget esküdött eladdig feltáratlan bájainak, mindenképpen beleavatkozott Makó szellemi klímájának a lassú, finom, tetten alig érhető színesítéséhez/színességéhez.

A múlt század közepétől kezdve történelmi körülményeink arra játszottak, hogy a magyar kultúra egyetlen központja a főváros, Budapest legyen. Trianon után azonban minden magyar város, határon innen és túl, a fennmaradás műhelyeivé lépett elő, s egy-egy megszállott vagy tudós tanár, művész vagy közművelődési napszámos hűsége révén új, titkos, diadalmas térkép rajzolódott a Kárpát-medence fölé: az őrzés és felemelkedés példáiból.

Ha e fénylő pontokat összekötjük, a feszes vonalhálóban megjelenő Makó feliratú körjelből immár nem hiányozhat Torma Imre neve.

Banner Zoltán